

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Elmin İnkişafı Fondunun qrant layihəsi çərçivəsində
nəşr olunmuşdur

FƏZAYIL VƏLİYEV
GÜLZADƏ ABDULOVA

QARABAĞ GEYİMLƏRİ

KATALOQ

BAKİ – ELMİN İNKİŞAFI FONDU – 2016

Elmi redaktoru: **Sabirə DÜNYAMALIYEVA**
sənətsünaslıq doktoru

Rəyçilər: **Hacı Qadir QƏDİRZADƏ**
AMEA-nın müxbir üzvü, tarix elmləri doktoru

Sevil SADIXOVA
sənətsünaslıq doktoru

Gülnarə İBADOVA
sənətsünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru

F.İ.Vəliyev, G.S.Abdulova. Qarabağ geyimləri. Kataloq. – Bakı: Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Elmin İnkişafı Fondu, 2016. – 352 səh.

Kitab-kataloqda ilk dəfə olaraq çöl-etnoqrafik materialları, arxiv sənədləri, muzey kolleksiyaları, ailə saxlanclarında qorunan foto-şəkillər əsasında XIX-XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanın Qarabağ tarixi-etnoqrafik bölgəsi əhalisinin geyim mədəniyyəti, onun təsnifatı, məhəlli-lokal xüsusiyyətləri, əyani-vizual görüntüləri və tarixi-etnoqrafik tədqiqi, həmçinin dövrün sosial-siyasi və iqtisadi-mədəni hadisələrinin geyim mədəniyyətinə təsiri məsələləri öz əksini tapmışdır. Burada xalq geyimlərinin ayrılmaz tərkib hissəsi olan və geyimləri tamamlayan bəzək elementləri (zərgərlik nümunələri, geyimə bənd edilən tikmə-hörmə bəzəklər və s.) də kataloqlaşdırılmış, onların elmi dəyəri müəyyən olunmuşdur.

Kitab-kataloq etnoqrafiya və sənətsünaslıq elmi ilə məşğul olan alim və mütəxəssislər, tarixçilər, bu sahədə ixtisaslaşan magistr, dissertant və doktorantlar, habelə geniş oxucu kütləsi üçün nəzərdə tutulmuşdur.

**Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Elmin İnkişafı Fondunun qrant layihəsi çərçivəsində
çap olunmuşdur:
Qrant № EIF/MQM-1-Şuşa-2012-1(5)-05/03/5**

ISBN 978-9952-8185-0-5

© Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
yanında Elmin İnkişafı Fondu, 2016
© F.İ.Vəliyev, G.S.Abdulova, 2016

**Bu əsər 03 sentyabr 2012-ci il tarixində Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Elmin İnkişafı Fondu tərəfindən Azərbaycan Respublikası Müəllif Hüquqları
Agentliyində qeydiyyatdan keçirilmiş və əsərin qeydiyyatı haqqında
7308 nömrəli Şəhadətnamə (qeydiyyat nömrəsi: 04/C-6500-12) verilmişdir.**

MÜNDƏRİCAT

İxtisarlara siyahısı	5
Müəlliflərdən.....	6
I BÖLMƏ	
Qarabağ bölgəsi əhalisinin geyim mədəniyyətinin tarixinə bir nəzər	10
II BÖLMƏ	
Qarabağın qadın geyimləri.....	28
III BÖLMƏ	
Qarabağın kişi geyimləri.....	56
IV BÖLMƏ	
Qarabağın uşaq geyimləri	73
V BÖLMƏ	
Qarabağ geyimlərinin bəzəkləri	79
Одежды Карабаха. Каталог (Резюме)	96
The Garabagh Garments. Catalogue (Summary).....	120
Qarabağ geyimləri. Kataloq.....	145
Qadın geyimləri.....	146
Köynəklər	146
Tumanlar	151
Tumanbağılar.....	161
Arxalıqlar.....	162
Çəpkənlər	189
Baharılar	212

Kürdülər	215
Baş geyimləri.....	219
Ayaq geyimləri	229
Kişi geyimləri.....	275
Uşaq geyimləri.....	280
Bəzəklər	282
Qarabağ geyimləri foto-sənədlərdə.....	321

İXTİSARLARIN SİYAHISI

AEM	Azərbaycan etnoqrafik məcmuəsi
AM	Arxeologiya Muzeyi
AMM	Azərbaycanın maddi mədəniyyəti
MATM	Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyi
MATM EF	Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyi Etnoqrafiya Fondu
MATM AF	Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyi Arxeologiya Fondu
MATM XF	Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyi Xüsusi Fondu
AMİM	Azərbaycan Milli İncəsənət Muzeyi
AMİM T	Azərbaycan Milli İncəsənət Muzeyi Tikmə (Fondu)
AXM	Azərbaycan Xalça Muzeyi
MKA	Материальная культура Азербайджана
Сборник МАЭ	Сборник музея антропологии и этнографии
СМОМПК	Сборник материалов для описания местностей и племен Кавказа
СЭ	Советская этнография
ОРЗВК	Обозрение Российских владений за Кавказом

MÜƏLLİFLƏRDƏN

Təqdim olunan kataloq Azərbaycanda ilk dəfə olaraq Qarabağ bölgəsi əhalisinin geyim mədəniyyətinin tarixi-etnoqrafik baxımdan geniş araşdırılmasına və onun kataloqunun hazırlanmasına həsr olunmuşdur.

Məlumdur ki, Qarabağ bölgəsi son 20 ildən çox bir müddət ərzində erməni silahlı qüvvələrinin təcavüzü nəticəsində işğala məruz qalmış, burada oynucaq “Dağlıq Qarabağ Respublikası” deyilən bir “qurum” yaradılmışdır. Buna baxmayaraq Qarabağ bölgəsi əsrlər boyu müstəqil tarixi-coğrafi, etno-mədəni və tarixi-etnoqrafik bölgə kimi özünün spesifikasına, məhəlli-lokal xüsusiyyətlərinə, mədəniyyət və məişət tərzinin özünəməxsusluğuna görə Azərbaycanın digər tarixi-etnoqrafik bölgələri arasında xüsusi yer tutmuşdur. Burada zaman-zaman formalaşmış maddi və mənəvi dəyərlər yerli sosial-iqtisadi, tarixi-mədəni və təbii-coğrafi amillərin fəal təsiri ilə ümumazərbaycan, ümumtürk və hətta geniş anlamda ümumdünya mədəniyyətini zənginləşdirmişdir.

Apardığımız müşahidələr və araşdırmalar söyləməyə əsas verir ki, Azərbaycanın geyim mədəniyyəti kompleksində Qarabağ geyimləri xüsusi yer tutur. Bu bölgə əhalisinin qadın, kişi, uşaq geyimlərinin hələ bu vaxta qədər tipoloji təsnifatı aparılmamış, onlar kataloqlaşdırılmamış, haqqında verilən məlumatlar cüzi, bəzən də təhrif edilmiş şəkildə olmuşdur. Qarabağın geyim mədəniyyətinin tam elmi-etnoqrafik təhlilini, təsvirini və şərhini vermək, tarixi-təkamül və inkişaf mərhələlərində geyim dəstlərində baş vermiş keyfiyyət dəyişikliklərini izləmək, Qarabağ geyimlərinin şəksiz olaraq türk etnik-mədəni mühitində formalaşdığını sübuta yetirmək və bu geyimlərin xalqımızın milli müəyyənlik göstəricisi olduğunu faktlarla təsdiq etmək təqdim olunan layihə-kataloqun başlıca qayəsini və məzmununu ehtiva edir.

“Qarabağ geyimləri” kataloquna “Qarabağ bölgəsi əhalisinin geyim mədəniyyətinin tarixinə bir nəzər”, “Qarabağın qadın geyimləri”, “Qarabağın kişi geyimləri”, “Qarabağın uşaq geyimləri”, “Qarabağ geyimlərinin bəzəkləri”,

“Qarabağ geyimlərinin kataloqu” və “Qarabağ geyimləri foto-sənədlərdə” bölmələri daxil edilmişdir.

Bu gün erməni işğalı altında olan Qarabağ bölgəsinin bir çox maddi-mədəni və mənəvi sərvətləri talanır, sırf xalqımıza məxsus dəyərlər özgəninkiləşdirilir, daha dəqiq desək, mənfur erməni “qonşularımızın” adına yazılır, onların tarixi mənsubiyyəti kökündən qoparılır, dünya ictimai fikrinə yanlış sırıdılır. Bütün bunların qarşısını almaq, Qarabağ bölgəsi əhalisinin minillər boyu yaratmış olduğu milli-mənəvi və maddi dəyərlərin onların özünə məxsus olduğunu bir daha dünyaya bəyan etmək, erməni iftirasının, erməni məkrinin nəyə istiqamətləndiyini beynəlxalq ictimaiyyətə daha aydın və elmi şəkildə göstərmək, mədəniyyətimizin digər sahələri kimi geyim mədəniyyətimizin də zənginliyini və özümüzə məxsus olduğunu əyani-vizual formada elmi ictimaiyyətə çatdırmaq üçün “Qarabağ geyimləri” kataloqunun hazırlanması olduqca vacibdir və maddi mədəniyyətimizin təbliğində ilk təşəbbüsdür.

Layihə-kataloqun əsas məqsədi Qarabağ geyimlərinin pasportlaşdırılması kontekstində onların dəqiq elmi-etnoqrafik təsnifatını və təsvirini vermək, qadın, kişi və uşaq geyimlərinin kataloqunu yaratmaqdır. Bunun üçün Qarabağın işğal olunmamış ərazilərindən və qaçqın düşərgələrindən çöl etnoqrafik materialları toplamaq məqsədilə ekspedisiyalar təşkil etmək, muzey materiallarını və arxivlərdə toplanmış sənədləri, əyani-vizual görüntüləri əldə etmək, onları elmi-etnoqrafik ədəbiyyat materialları ilə uzlaşdırıb ortaya fundamental-tətbiqi xarakterli elmi-tədqiqat əsəri qoymaq kimi məsələlərin həllini vacib hesab etmişik.

Layihə-kataloq ilə:

1) Qarabağın azərbaycanlı əhalisinin avtohtonluğu geyim mədəniyyəti timsalında sübuta yetirilir;

2) Qarabağ bölgəsi əhalisinin ənənəvi xalq geyimlərinin əsasən türk etnik-mədəni mühitində formalaşdığı təsdiqlənir;

3) Ənənəvi xalq geyimlərinin Qarabağ əhalisinin milli-mənəvi və maddi dəyərləri, geniş anlamda türk etnik-mədəni mühitinin milli müəyyənlik göstəricisi olduğu müəyyənləşdirilir.

Layihə-kataloqun aktuallığına gəldikdə isə qeyd edə bilərik ki, bu layihə erməni məkrinə sarsıdıcı zərbələr vurmaq, onların Qarabağa gəlmə (alloxton)

olduğunu sübut etmək, milli-mənəvi və maddi dəyərlərimizin qorunması baxımından mühüm təşəbbüsdür. Erməni təbliğatının bütün cəbhə boyu hücum keçdiyi bir dövrdə ona layiqli cavablar verilməsi, kimin kim olduğunu sübut edilməsi, maddi-mədəni irsimizin qorunması və gələcək nəsillərimizə toxunulmamış çatdırılması, qloballaşan dünyanın ümumi mədəniyyət panteonuna Qarabağın mühüm töhfələr verməsi baxımından da layihənin aktuallığı şəxsizdir.

Layihə-kataloq, bir daha qeyd edirik ki, Azərbaycanda ilk təşəbbüs kimi özünün məhəlli-lokal xüsusiyyətləri ilə seçilən Qarabağ geyimlərinin elmi-etnoqrafik təsnifatının verilməsinə və kataloqunun hazırlanmasına həsr olunmuşdur. Xatırladaq ki, bu vaxta qədər, ümumiyyətlə, Azərbaycan geyimləri kataloqlaşdırılmamış, onların Qarabağ bölgəsi üzrə elmi-etnoqrafik təsnifatı aparılmamışdır. Bu məsələ barəsində az-çox sənətşünaslıq doktoru Səbirə Dünyamalıyevanın tədqiqatlarında və Çingiz Qacarın nəşr etdirdiyi «Köhnə Şuşa» adlı kitabda bəhs olunsa da, məsələyə kompleks yanaşma olmamışdır. Layihə-kataloqun ideya əsasını milli-mənəvi və maddi dəyərlərimizə milli azərbaycançılıq ideologiyası nöqtəyi-nəzərindən yanaşma, araşdırmaların və elmi təsnifatın bu baxış bucağından aparılması, gələcək nəsillərə ənənəvi xalq geyimlərimiz haqqında yetərli informativ və əyani məlumatların verilməsi təşkil edir. Layihə-kataloqun hasilə gəlməsi ilə erməni plagiatlığına, milli sərvətlərimizin özgəninkiləşdirilməsinə son qoyulması, Qarabağ geyimlərinin əsil sahibinin yerli-avtoxton türkdilli əhalinin olmasına tam əminlik yaradılması gözlənilir. Layihə-kataloqun materialları Azərbaycanın digər bölgələrinin də geyimlərinin kataloqlaşdırılmasına, ümumazərbaycan geyim mədəniyyətinin elmi əsaslarla öyrənilməsinə, Azərbaycan geyim mədəniyyətinin ümumdünya geyim mədəniyyəti fonunda yerinin və rolunun müəyyənləşdirilməsinə, Qarabağın, eləcə də bütövlükdə Azərbaycanın geyim dəstlərinin YUNESKO-nun “Qeyri maddi-mədəni irs” siyahısına salınmasına, gələcək nəsillərə ənənəvi geyim mədəniyyətimiz haqqında yetərli məlumatların verilməsinə yardımçı ola bilər. Çünki geyim insanın zahiri aləmini gizlətməklə onun daxili aləmini açır. Geyimlə onu daşıyanın xarakter və milli ləyaqətini, estetik zövqünü, düşüncə və duyum tərzini, yaşını və sosial mənsubiyyətini, maddi durumunu və s. asanlıqla müəyyən etmək olur.

Hər bir xalqın milli-mənəvi və maddi dəyərləri onun milli sərvətidir. Ümummilli Liderimiz Heydər Əliyev Cənabları dönə-dönə qeyd edirdi ki, “milli ideologiyamızın əsas tərkib hissəsi bizim milli-mənəvi dəyərlərimizdir. Biz öz milli-mənəvi dəyərlərimizlə fəxr etməliyik. Bizim milli-mənəvi dəyərlərimiz əsrlər boyu xalqımızın həyatında, yaşayışında formalaşmışdır, xalqımızın fəaliyyətində formalaşmışdır. Milli-mənəvi dəyərləri olmayan millət həqiqi millət, həqiqi xalq ola bilməz”. Azərbaycanın, eləcə də onun ayrılmaz tərkib hissəsi olan Qarabağın geyim mədəniyyəti də bizim milli-mənəvi və maddi dəyərlərimizin bir tərkib hissəsidir. Bu layihə-kataloqu hasilə gətirməklə biz azərbaycançılıq milli ideologiyamızı təbliğ edir, milli-mənəvi və maddi dəyərlərimizi dünya çapına çıxara bilir, qloballaşmanın müasir bəmunda geyim mədəniyyətimizin yerini və rolunu müəyyənləşdirir, milli-mənəvi və maddi sərvətlərimizin bədnam erməni “qonşularımızın” oğurlayıb özününküləşdirməsinin qarşısına “Çin səddi” çəkir, başlıcası isə gələcək nəsillərimizə xalqımızın ənənəvi geyim mədəniyyəti haqqında ətraflı elmi-etnoqrafik məlumatlar və əyani-vizual görüntülər verə bilirik.

I BÖLMƏ

QARABAĞ BÖLGƏSİ ƏHALİSİNİN GEYİM MƏDƏNİYYƏTİNİN TARİXİNƏ BİR NƏZƏR

Azərbaycan Respublikasının Qarabağ tarixi-etnoqrafik bölgəsi bəşər sivilizasiyasının ilkin ocaqlarından biri kimi dünyada tanınmaqdadır. Onun sərhədləri, təbii, maddi və mənəvi zənginlikləri, etno-mədəni inkişaf tarixi haqqında faktoloji materiallara, elmi-tədqiqat əsərlərinə istinad edərək fikir söyləyən tarixçi-etnoqraf X.D.Xəlilli haqlı olaraq yazır ki, «Qarabağın sərhədləri cənub-şərqdən Kür-Araz çayları qovşağı, cənubdan Araz çayı, qərbdən ümumilikdə Qarabağ dağları adlanan Köşbək, Salvartı və Ərikli dağları ilə Göyçə gölünə qədər uzanmış, şimaldan Goran-Kür çayı ilə sərhədlənmişdir... İqlimi müxtəlif olmaqla rəngarəng torpaq örtüyünə, zəngin bitki və heyvanat aləminə malikdir. Təsadüfi deyil ki, dünyada müşahidə edilən on bir iqlim tipindən doqquzuna Azərbaycanda, altısına isə Qarabağda rast gəlinir... Belə əlverişli, münbit təbii-coğrafi şərait Aralıq dənizi sahili ölkələr və Şərqi Afrika ilə bərabər Qarabağın da bəşəri sivilisasiyanın ilk beşiklərindən birinə çevrilməsinə şərait yaratmışdır. Azıx abidəsi Qarabağda qədim insanın 1,2 milyon il əvvəl məskunlaşdığını sübut edir. Azıx mağarasından 350 min il əvvəl yaşamış 18-22 yaşlı qadının alt çənəsi tapılmışdır. Artıq dünya arxeologiya elmi Qarabağın qədim «Quruçay mədəniyyəti»ni bəşəriyyətin ilkin mədəniyyət mərkəzlərindən olduğunu qəbul edir. Avropa tarixşünaslığı «Quruçay mədəniyyəti»nin qədim Mesopatamiya, Yaxın Şərq mədəniyyətinə müsbət təsir etdiyini təsdiqləyir. Qədim Aşeldən (qədim Daş dövrü – Paleolitdən – F.V., G.A.) başlayaraq Kür-Araz mədəniyyətinin təşəkkül mərkəzi Azıx, Tağlar abidələrinin də yerləşdiyi, bütün arxeoloji mədəniyyətlərin genetik varisləklə fasiləsiz inkişaf etdiyi, Qafqazın ən sıx əhaliyə malik rayonlarından biri Quruçay Köndələnçay vadisi – Qarabağ olmuşdur» [24, səh. 201-202; 25, səh. 12-13]. Relyef-landşaft quruluşunun müxtəlifliyi, flora və faunasının zənginliyi, münbit torpaq örtüyü, əlverişli iqlim şəraiti burada hələ Paleolit dövründən başlayaraq ibtidai insanların yaşaması üçün geniş imkanlar vermiş [39, səh 8-12, 17], onların tarixi inkişafın müxtəlif mərhələlərində ilkin təxəyyül imkanları, empirik bilik-

lər, vərdişlər və təcrübələr hesabına maddi və mənəvi dəyərlər yaratmasına səbəb olmuşdur. Belə maddi dəyərlərdən biri də xalq geyimləri və bəzəkləridir.

Azərbaycanın, eləcə də Qarabağın zəngin maddi mədəniyyət irsi kompleksində geyimlərin və bəzəklərin özünəməxsus yeri vardır. Uzun sürən tarixi inkişaf prosesinin məhsulu olan geyim mədəniyyəti yerli təbii-coğrafi şəraitin, əhalinin təsərrüfat məşğuliyyətinin istiqamətinin, sosial-iqtisadi inkişafın gerçək səviyyəsinin, sosial təbəqələşmə və ictimai fərqlərin, eləcə də xalqımızın etno-sosial birliyində qərarlaşan etnoslarla qarşılıqlı təmas, etno-sosial, etno-siyasi və etno-mədəni əlaqələrin yaratdığı müştərək zənginləşmənin fəal təsiri altında formalaşmışdır. Geyim mədəniyyətinin böyük təkamül və inkişaf yolu keçməsinə xalqın yaradıcı əməyinin, empirik bilik və təcrübəsinin, nəsillərdən-nəsillərə əmanət kimi ötürülən peşə-sənət vərdişlərinin rolu da inkar edilməzdir [57, səh. 4].

Ənənəvi xalq geyimləri və bəzəklər maddi mədəniyyətin digər sahələri kimi, hər bir xalqın həyat və məişətinin ayrı-ayrı məsələlərini aydınlaşdırmaq üçün zəngin etnoqrafik materiallar verir. Geyimlərin və bəzəklərin öyrənilməsi hər bir xalqın milli xüsusiyyətlərini, iqtisadi və mədəni həyat səviyyəsini, onun başqa xalqlarla tarixi əlaqə və qarşılıqlı təsir məsələlərini, etik normalarını, estetik və bədii zövqünü, etnik və sinfi mənsubiyyətini müəyyənləşdirməkdə əhəmiyyətli mənbə rolunu oynayır [28, səh. 174].

Ənənəvi xalq geyim kompleksinin meydana gəlməsi uzun sürən tarixi inkişaf prosesinin nəticəsi olduğundan o, xalqın etnogenezi probleminin öyrənilməsinə də vacib mənbələrdən biri hesab olunur. «Digər tarixi mənbələrlə bərabər, geyimlərə aid olan materiallar da hər bir xalqın mədəni-tarixi əlaqələrinin, milli xüsusiyyətlərinin müəyyən edilməsinə və etnogenez probleminin həllinə cəlb oluna bilər» [12, səh. 3; 50, səh. 3]

Mütəxəssislər geyim mədəniyyətinin başlanğıcını eramızdan əvvəl 40-25-ci minilliklərə aid edirlər [31, səh. 3]. Azıx mağarasından əldə edilmiş maddi mədəniyyət nümunələri, xüsusilə daşdan düzəldilmiş əmək alətləri sübut edir ki, burada – Qarabağda yaşamış insanlar hələ Quruçay mədəniyyətinin ilk dövrlərində müəyyən geyim elementlərindən istifadə etmişlər [15, səh. 26]. Tarixi inkişafın gedişində sosial-iqtisadi həyat şəraitinin dəyişməsi geyim tiplərində əsas dəyişikliklərə səbəb olmuş, yeni-yeni geyim tipləri meydana çıxmışdır. Bir daha vurğulamaq istərdik ki, geyim mədəniyyətinin formalaşmasında təbii-coğrafi şəraitin, xüsusilə də iqlimin həlledici təsiri inkar edilməzdir. «Hər cür iqlimdə yaşamağı» öyrənən insanda «soyuqdan və rütubətdən qorunmaq üçün mənzilə və paltara tələbat» da yaranmışdır. Buna işarə edən B.F. Adler yazır: «İnsanın yaşadığı ərazinin xarakterindən asılı olaraq rəngarəng şəra-

itdə geyim elementləri ya təkmilləşmiş, ya da tənəzzül etmişdir. Əgər insan onu əhatə etdiyi mühitdə öz geyimi üçün lazım olan material əldə edə bilirdisə, bundan geniş şəkildə istifadə edirdi. Səhrada və tundrada – yaşıllığın kasad olduğu yerlərdə parça üçün əlverişli material əldə edilmirdisə, insan dəri və yundan paltar geyirdi. O yerdə ki insan sərt iqlim şəraitinin tələbi ilə isti geyinməyə məcbur olurdu, orada geyim ölkənin və iqlimin şəraitinə uyğunlaşdırılırdı» [3, səh. 7]. Buradan geyim elementlərinin meydana çıxmasının ilk zəruri tarixi amilinin məhz təbiətin iqlim təsirlərindən qorunmaq olduğu aydınlaşır. Geyimin tarixi ilə məşğul olan mütəxəssislərin əksəriyyəti, bundan başqa, etik normalara əməl edilməsi və insanların zaman-zaman inkişaf edərək təkmilləşən estetik zövqlərinin təmin edilməsi zərurətinin də geyim elementlərinin meydana gəlməsində müqəddəm şərtlər hesab edirlər [31, səh. 3; 32, səh.7; 28, səh.174; 15, səh. 25-26].

Azərbaycanda, eləcə də Qarabağda çoxçalarlı geyim mədəniyyətinin formalaşmasında təbii-coğrafi şəraitlə yanaşı, xalqın mənəvi-əxlaqi, psixoloji-ideoloji baxışları, dünyagörüşü, sosial-iqtisadi və mədəni həyatı da əhəmiyyətli rol oynamışdır. Məhz bu amillərin fəal təsiri nəticəsində Qarabağ əhalisinin geyim mədəniyyəti zaman-zaman formalaşmış, XIX-XX əsrin əvvəllərində mükəmməl maddi-mədəni irs səviyyəsinə çatmışdır.

Azərbaycanlıların ənənəvi geyim tipləri biçim üsuluna və tikiş texnikasına görə ümumazərbaycan və hətta ümumqafqaz səciyyəsi daşdığından və yalnız lokal-məhəlli xüsusiyyətləri ilə tarixi-etnoqrafik bölgələrin geyimləri bir-birindən fərqləndiyindən, biz Qarabağ əhalisinin ənənəvi xalq geyimlərini bu kontekstdə təqdim etməyə çalışmışıq. Xalqın geyim mədəniyyətində olan bu ümumilik əsrlər boyu formalaşan etnik-mədəni birliyin xüsusiyyətlərindən irəli gəlir.

Xalqımızın geyim mədəniyyətinin ilkinlik çağları haqqında məlumatları arxeoloji qazıntılardan, Azərbaycan haqqında məlumat verən qədim və antik dövr tarixçi-coğrafiyaşünasların əsərlərindən, səyyahların yol qeydlərindən, qayaüstü rəsmlərdən və digər təsviri materiallardan alırıq. Bu mənbələrin araşdırılmasından aydın olur ki, Azərbaycan ərazisində məskunlaşan ilk insanların geyimləri təbii əldə edilən materiallardan (lifli bitkilər, dəri, yarpaq və s.) olmaqla, istifadə tərzinə görə bürüncək, sarıq, örtmə və geymə kimi müxtəlif variantlarda mövcud olmuşdur. Hələ toxuculuq sənətinin meydana gəlmədiyi Paleolit və Mezolit dövrlərində ibtidai insanların əsas geyimləri dəri bürüncəklər olmuşdur. İbtidai insanlar ovladıqları heyvanların ətinə yemiş, dərisini isə yağ-piy qalıqlarından qaşovlayıb təmizləmiş, sümük bizlər vasitəsilə deşib bir-birinə ağac sıyrıqları ilə bağlamış və beləliklə, primitiv bürüncəklər əldə

etmişlər [36, səh. 192]. Dəri geyim materialı kimi uzun müddət bəşər övladının bu zəruri maddi mədəniyyət elementinə tələbatını qarşılaya bilmişdir. İlk emal proseslərindən keçirilmiş dəridən əsrlər boyu ayaqqabı, kürk, kəmə, papaq hazırlanmış, dəri iplər (köşə) çəkilməmişdir. Uzun müddət Azərbaycanın geniş yayılmış sənət sahələri arasında dabbaqlıq, papaqcılıq, başmaqçılıq, kürkçülük, sərraclıq, xəzəsiləmə və s. kimi sənət sahələri təkcə Azərbaycanda və Qarabağda geyil, bütün Cənubi Qafqazda şöhrətlənmişdir. Ev peşəsi sahəsi kimi dərişləmə (dəriçilik) hələ eramızdan əvvəl V-IV minilliklərdən mövcud olmuşdur ki, bunu da arxeoloji qazıntılardan əldə edilmiş çoxlu miqdarda əmək alətləri təsdiq edir [43, səh. 155].

Bütün bunlar Azərbaycanda, eləcə də Qarabağda geyim mədəniyyətinin ilkinlik çağları haqqında əldə edilən tutarlı elmi və faktoloji materiallardır. Ağdam rayonunun Sarıçoban, Tərtər rayonunun isə Borsunlu və Bəyimşarov kuruqanlarından döyüşçüyə məxsus atributların və at yəhər-qayış dəstinin metal lövhəsi altından tapılan dəri qalıqlarını eramızdan əvvəl II minilliyin ortalarına aid edirlər [14, səh. 457-458]. Ağcabədi rayonunda Salmanbəyli kəndi yaxınlığında Üçtəpə adlanan sahədə arxeoloq A.A.İessen tərəfindən çoxsaylı dəri məmulatlarının qalıqları (kəmə və ayaqqabı dəstləri) tapılmışdır ki, onların da üzərinə müxtəlif qızıl, gümüş, tunc və dəmir bəzəklər bəndlənmişdir. Müəllif bu tapıntıları eramızın VI-VIII əsrlərinə aid etmişdir [27, səh.176-177]. Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyində mühafizə edilən Mingəçevir qazıntılarında əldə olunmuş dəri geyim nümunələrinin qalıqları əyani vəsait kimi eramızın əvvəllərinin geyim mədəniyyəti haqqında təsəvvür yaratmaq imkanı verir. Belə nümunələrin və faktoloji materialların sayını xeyli çoxaltmaq da olar. Bu faktoloji materiallardan çıxış edərək söyləyə bilərik ki, ilkin orta əsrlərdə Azərbaycanda dəriçilik sənəti və onun geyim məmulatları hazırlayan sahəsinin inkişafı şəhərlərdə və iri yaşayış məntəqələrində – Mingəçevir, Şamaxı, Bərdə, Gəncə, Qəbələ, Beyləqan, Dərbənd, Şabran, Bakı, Lahıc və b. daha çox olmuşdur. Qarabağ bölgəsi əhalisi geyim mədəniyyətinin inkişafında bu dövrdə də özünün aparıcı rolunu, böyük üstünlüyünü əldən verməmişdir.

Bəşər tarixində «Neolit inqilabı» adlandırılan tarixi kəşflərin tərkib hissələrindən biri olan toxuculuğun meydana gəlməsi ilə insanların geyimlərində toxunma elementlərin ilk növləri müşahidə olunmuşdur. Sonralar Neolit dövrünün sonu, Eneolit dövrünün əvvəllərində artıq toxunma geyimlərin sayı artır, insanlar təbiətin hazır məhsullarını mənimsəməkdən daha çox özləri geyim istehsalı vərdişlərinə yiyələnirlər. Azərbaycan ərazisində aparılan arxeoloji qazıntılar nəticəsində əldə edilmiş maddi mədəniyyət nümunələri (daş və sümük bizlər, iynələr, sümük və gildən hazırlanan əyirici alətlər, sümükdən dəri

pardaxlayıcıları və s.) Eneolit və Tunc dövrlərində toxuculuq sənətinin inkişaf etdiyini əyani faktlarla sübut edir [22, səh. 32,37, 50-51; 23, səh. 27, 67, 92, 96; 30, səh. 31; 4, səh. 32-33; 38, səh. 30]. Bu alət və avadanlıqlardan istifadə edən qədim dövr insanları yun və digər təbii lifləri çox nazik şəkildə ayırmış, paltar toxumaq vərdişlərinə yiyələnmişlər. Toxuma sənətinin daha da təkmilləşməsində dəzgah toxuculuğu mühüm rol oynamışdır. Bəsit olmasına baxmayaraq, toxucu dəzgahı hörmə əməliyyatından toxuma texnikasına keçid mərhələsində qədim dövrə xas olan texniki vasitələr içərisində ən mürəkkəb əmək aləti hesab olunurdu [41, səh. 260]. Dəzgah toxuculuğuna keçməklə parça istehsalı və geyim növləri toxunması nisbətən artır və geyim elementlərinin sayı da çoxalır. Dəzgah toxuculuğunun meydana gəlməsi yun, kətan, pambıq və ipək parça toxuculuğunun sürətli inkişafına rəvac vermiş və geyim mədəniyyətində böyük dəyişikliklər yaradaraq yeni-yeni geyim dəstlərinin hazırlanmasını şərtləndirmişdir. [59, səh. 22]. Yazılı qaynaqların verdiyi məlumata görə hələ eradan əvvəl IX əsrdə Aşşur hökmdarı Aşşurnasirpal Mannanın Zamua vilayətindən bac kimi yun və əlvan yun parçalardan tikilmiş paltarlar almış [34, səh. 100]. Bu dövrdə toxuculuq materialları kimi kətan, yun, sonrakı dövrlərdə isə ipək əsas olmuşdur. Eramızdan əvvəl V əsrdə yaşamış «tarixin atası» Herodot Azərbaycanı keyfiyyətli parçalar toxunduğunu, ağac yarpaqları ilə paltarların təbii boyadıldığını, həmin naxışların davamlılığını xüsusi qeyd etmişdir [37, səh.108; 38, səh.7]. Arxeoloji qazıntılardan əldə edilən maddi dəlillər yüksək keyfiyyətli boyaqlardan istifadə edildiyini əyani şəkildə sübut edir. Tarixçi Elian isə Albaniyanın Kaspiana vilayətində varlıların dəvə yunundan paltar tikdirib geydiklərini yazmışdır [40, səh.7]. Azərbaycanın Qarabağ tarixi-etnoqrafik bölgəsində də, şübhəsiz, bu dövrdə əhalinin geyimlərində böyük irəliləyişlər olmuşdur.

Xalq geyim mədəniyyətinin sonrakı inkişaf mərhələsini ilkin orta əsrlər və orta əsrlər dövrü təşkil edir. Arxeoloji qazıntıların nəticələrindən də aydın olur ki, Qarabağ bölgəsində ilkin orta əsrlərdə toxuculuq sənətinin inkişafı üçün real imkanlar olmuşdur. Qədim Mingəçevirin küp və çiy kərpic qəbirlərindən parça, sap qalıqları və pələklərin, eləcə də eramızdan əvvəl I minilliyə aid edilən sadə toxuculuq dəzgahlarının ayrı-ayrı hissələrinin aşkar edilməsi söyləməyə imkan verir ki, toxuculuq antik Albaniyanın inkişaf etmiş sənətlərindən biri olmuşdur [5, səh. 345-346]. İlkin orta əsrlər dövrünün toxuculuq sənətinə qiymət verən arxeoloq-alim R.M.Vahidov Mingəçevir qazıntılarından aşkar edilmiş Çin parçaları ilə yerli parçaları müqayisə edərək bu qənaətə gəlir ki, bu bölgədə toxuculuqla hələ eradan əvvəl III minillikdən məşğul olmağa başlamışdır. Bu parçalardan ən qədimi kətan və yun parçaları olmuş, ilkin orta əsr-

lərdə artıq pambıq və yerli ipək parçalar meydana gəlmişdir [51, səh. 84]. Azərbaycanda arxeoloji qazıntılardan çoxsaylı sümük və gil əyirici alətlərin, balaca bıçaqların, ip kələflərinin və s. əldə edilməsi də toxuculuğun inkişafından soraq verir [44, səh. 131-133]. Mərhum arxeoloq A.B.Nuriyev 1987-ci ildə Bərdənin ikinci qazıntı sahəsində (köhnə qala divarları yanında) arxeoloji qazıntılar apararkən qırmızı rəngli pambıq parça materialının hissəsini aşkar etmişdir ki, onun üzərində şüşə sağanığa yerləşdirilmiş tunc düymələr olmuşdur. Bu təbəqədə həmçinin Ərəb xəlifələrindən olan əl-Aminin (809-813-cü illər), Abdulla əl-Möminin (813-823-cü illər) və əl-Mötəsimin (833-842-ci illər) adından zərb edilmiş bir neçə mis sikkə də aşkar edilmişdir. Müəllif kompleks materiallara və aşkar edilmiş sikkələrə istinad edərək onların VIII-IX əsrlərə aid olduğunu qənaətinə gəlmişdir [44, səh. 135].

Azərbaycanda, o cümlədən Qarabağda aparıcı təsərrüfat sahələrindən birinin də heyvandarlıq, xüsusilə də qoyunçuluq olması burada yunun emalı və ondan toxuculuq məmulatları istehsal etməyi şərtləndirmişdir. Mingəçevir və İsmayilli rayonu ərazisindəki Qırlartəpə yaşayış məskənindən arxeoloji qazıntılar zamanı əldə edilmiş qırxıliq qayçıları (qoyun qırxmaq üçün istifadə edilən qayçı) bunu bir daha sübut edir. Yenə də Mingəçevirdən və həmçinin Bərdədən tapılmış uzun dişli yun darağı yun parça istehsalının ilkin orta əsrlər Azərbaycanında geniş yayılması haqqında heç bir şübhə yeri qoymur [44, səh. 136-137].

İpək parça istehsalına gəldikdə isə qeyd etmək lazımdır ki, ipəkçiliyin ana vətəni Qədim Çin olmuş, eradan əvvəl III minillikdən burada ipəkçilik inkişaf etdirilməyə başlamış və əsrimizin ilk illərindən ipək istehsalı Qərbi Asiyaya və Böyük İpək Yolu vasitəsilə hətta Avropaya da yayılmışdır. Tədqiqatlar göstərir ki, ipəkçilik Azərbaycanda eramızın III-IV əsrlərindən mövcud olmağa başlamışdır. Mingəçevir qazıntılarında çoxlu miqdarda Çin və yerli istehsala məxsus ipək parça qalıqlarının aşkar edilməsi [51, səh. 84-85], Qarabağda və Azərbaycanın digər bölgələrində ipəkçiliyi inkişaf etdirmək üçün təbii bazanın olması ilkin orta əsrlərdə Azərbaycanda bu sənət sahəsinin mövcudluğunu əyani faktlarla təsdiq edir. X əsr ərəb müəllifi əl-İstəxri Qafqaz Albaniyasında, eləcə də Qarabağda ipəkçilik sənətinin mövcudluğu barədə yazır ki, Bərdədən çoxlu miqdarda ipək aparılır. İpəkqurdunu burada heç kimə məxsus olmayan tut ağaclarının yarpaqları ilə bəsləyirlər. Çoxlu miqdarda ipək İrana və Xuzistana yola salınır [7, səh.79]. İlkin orta əsrlərdə ipək toxuculuğunun əsas mərkəzi Bərdə olsa da, sonralar ona yaxın ərazilərdə yerləşən Şamaxı, Gəncə, eləcə də Dərbənd, Beyləqan, Şabran və b. şəhərlər də digər ipək toxuculuğu mərkəzləri kimi seçilmişlər. Bu dövrdə geyim mədəniyyətinin inkişafını ixtisas-

laşmış sənət mərkəzlərinin yaranması, süjetli parça növlərinin istehsalı və dünyaya muzeylərində bu gün də qorunub saxlanması, Azərbaycan şəhərlərinin say və xüsusi çəkisinin artması ilə əlaqədar ənənəvi parça toxuculuğu və paltar istehsalının emalatxanalar və kiçik müəssisələr şəklində şəhərlərdə cəmlənməsi və s. şərtləndirmişdir. Bir daha xüsusi olaraq vurğulamaq istəyirik ki, ilkin orta əsrlərdə toxuculuq sənəti xüsusilə bölgənin baş şəhəri sayılan Bərdədə özünün yüksək inkişaf mərhələsinə çatmışdı. Albəndilli mənbələrdə – Partav, gürcüdülli mənbələrdə – Bardos, farsdilli mənbələrdə – Bardexdan, ərəbdilli mənbələrdə – Barda, azərbaycandilli mənbələrdə isə Bərdə adlandırılan bu şəhər eramızın III əsrindən başlayaraq sürətlə tarixi səhnəyə çıxaraq nəhəng iqtisadi, inzibati və mədəni mərkəz kimi nəinki Qafqaz Albaniyasında, hətta Yaxın və Orta Şərqdə məşhurlaşır. Mənbələr göstərir ki, buranın sənət biliciləri özlərinin toxuculuq məmulatları ilə bütün dünyada şöhrətlənmişdilər. X əsr ərəb müəllifi İbn Hövqəl Bərdə şəhərinin ətraf ərazilərində çoxlu tut bağlarının olmasından xəbər verir ki, bu da ipəkçiliyin inkişafına əlverişli şərait yaradırdı. Bərdəlilər ipəkdən müxtəlif çeşidli mallar istehsal edirdilər [26, səh.27]. İbn Hövqəlin müasiri olan digər bir ərəb tarixçisi əl-Müqəddəsi isə qeyd edirdi ki, Bərdə şəhərində toxuculuq sənəti görkəmli yerlərdən birini tuturdu, burada xalçalar, örtüklər və paltarlar hazırlanırdı [8, səh.86-89]. Ümumiyyətlə isə VII-IX əsrlərdə Azərbaycan şəhərlərinin ənənəvi əmtəə mallarından bəhs edən ərəb müəllifləri yerli və dünya bazarlarına Bərdədən ipək və naxışlı pərdələr, müxtəlif parçalardan tikilmiş paltarlar, Dərbənddən isə kətan parçalar, onların boyanmasında istifadə edilən «qırmız» adlanan qiymətli boyaq maddəsi və marena ixrac edildiyini qeyd edirlər [6, səh.271; 54, səh. 112, 118, 135]. Məhz bu dövrdə Qarabağın baş şəhəri Bərdə – ərəb müəllifi İbn Hövqəl tərəfindən «Ummun-Ran» – «Arranın anası», Əl-Müqəddəsi tərəfindən «bu vilayətin (Azərbaycanın – F.V., G.A) Bağdadı», Əl-İstəxri tərəfindən isə «İraqda və Xorasanda Rey və İsfahandan sonra öz əhəmiyyətinə, inkişafına və gözəlliyinə görə Bərdə qədər olanı yoxdur» – deyə dəyərləndirilən Bərdə şəhəri yüksəliş dövrü keçirmiş, Qarabağın məşhur Kürkiy bazarı burada yerləşmişdir. Bu bazar haqqında danışan ərəb müəllifləri İbn-Hövqəl və əl-İstəxri yazırlar ki, onun ərazisi kvadrat boyu bir fərsəxə (təxminən 5-6 km-ə) çatır, hər bazar günü buraya müxtəlif ölkələrdən, hətta İraqdan adamlar gəlirlər [54, səh.75]. İslam mədəniyyətinin inkişafı prosesində Qarabağ Orta və Yaxın Şərfin etno-mədəni, siyasi-ideoloji mərkəzlərindən biri olmuş, Qarabağın mədəniyyət mərkəzi, «Arranın anası» Bərdə şəhəri isə Albaniyanın paytaxtına, Xilafətin şimal vilayətlərinin mərkəzinə, «dünya bazarı»na çevrilmişdi [25, səh. 19; 55, səh. 37; 20,

səh. 263; 21, səh. 89-104]. Bütün bunlar Qarabağda, o cümlədən Bərdə şəhərində geyim mədəniyyətinin də inkişaf etdiyini təsdiqləyir.

Erkən orta əsrlərin Azərbaycan, eləcə də Qarabağ kişi və qadın geyimləri haqqında ətraflı məlumatları «Kitabi-Dədə Qorqud» dastanından almaq olur. Nəzərə alsaq ki, «Kitabi-Dədə Qorqud» dastanının yazıya alınma məkanı və hadisələrin cərəyan etdiyi ərazilər Azərbaycandır, Dədə Qorqudun özü «Rəsul Əleyhissəlam zamanına yaqın Bayat boyundan qorpmış bir ərdir», Bayat ellərinin tarixi məskunlaşma məkanı isə Qarabağdır [18, **səh. 424-429**], onda heç bir tərəddüd etmədən dastanda adları çəkilən geyim tiplərinin Qarabağ əhalisinə də məxsusluğunu söyləmək olar. Dastanda bütün geyimlər, bir qayda olaraq, ümumi şəkildə «don» adlandırılır [47, **səh. 150**]. Burada kişi və qadın geyimlərindən kömlək (köynək), şalvar («mahmudi şalvar», «al məxmuru şalvar»), cübbə («samur cübbə»), çuxa (adi və doqquzlama – doqquz qırçınılı çuxa), kaftan (uzun və qısaqol, yaxası açıq, ağ və qırmızı parçadan tikilən üst geyim növü), qurşaq («altunlu incə kətan bez»), kürk və yapıncının («kəpənək»); eləcə də baş geyimlərindən xanların tacı, bəylərin baş sarığı (çalma, dolbənd), börk (keçə börk), külah, niqab, duvaq, yaşmaq və çəmbərin (dinqə); ayaqqabı növlərindən isə başmaq, ədik (çəkməni xatırladan uzunboğaz kişi ayaqqabısı), soqman (topuğa qədər boğazı olan ayaqqabı) və sərmuzənin (qadın ayaqqabısı) xalqın geyim fondunda üstünlük təşkil etdiyi aydınlaşır [47, **səh. 150-153; 16, səh. 76-79; 19, səh. 58-69**].

Azərbaycanın «İntibah dövrü» hesab edilən XII əsrdə yaşamış böyük şair N.Gəncəvinin «Xəmsə»sində Azərbaycan etnoqrafiyasının bir çox problemləri özünün uğurlu həllini tapmışdır. Xüsusilə Azərbaycanın maddi mədəniyyəti və onun bir qolunu təşkil edən xalq geyimləri dahi şairin yaradıcılığında bədii sözün qüdrəti ilə canlandırılmış, böyük mütəfəkkür öz dövrünün oğlu kimi bilavasitə gördüklərini şerin dililə tərənnüm etməklə, XII-XIII yüzilliyin əvvəllərinin qadın geyimlərinin bədii-poetik təsvirini böyük ustalıqla vermişdir.

Nizami yaradıcılığında adları çəkilən, hətta müəyyən məqamlarda təsviri verilən milli qadın geyimləri XII-XIII yüzilliklərin əvvəllərinin qadın geyim kompleksinin ümumi mənzərəsinin yaradılmasında əyani maddi mədəniyyət nümunəsi rolunu oynayır. Onların öyrənilməsi ilə xalqımızın milli geyimlərinin təkamül və inkişafı tarixində baş verən keyfiyyət dəyişikliklərini, eləcə də bəzi qadın geyimlərinin forma, biçim və ad baxımından mühafizəkarlığının qorunması ilə milli geyimlərdə təcəssüm olunan mədəni varisliyi izləyə bilərik. Belə ki, bu geyimlərdən əksəriyyəti milli qadın geyimi kompleksində uzun zaman kəsiyində əsas yer tutmuş, XIX-XX əsrin əvvəllərinə qədər forma və məzmununu olduğu kimi saxlaya bilmişdir.

«Xəmsə»də həmin dövrün parça materialları və geyim tipləri haqqında maraqlı məlumatlara rast gəlirik [11, səh. 38-42]. Bu dövrdə yüksək keyfiyyətli parça növləri içərisində ipək parçaların geniş çeşidindən (atlas, pərnian, qumaş, diba, gurçesmə ipəyi, şüştər ipəyi, zərba və s.) söhbət açan şair, Azərbaycanda qadın və kişi geyimlərindən köynək, arxalıq, şalvar, kürk, çuxa, əba, cübbə, qəba, papaq, qəsəb, əmmamə, çarıq, xətai, başmaq, corab, ləbbadə, nımtənə, don, çalma, qaftan və s.-nin xalqın gündəlik məişətində və bayramlıq geyim dəstlərində əsas yer tutduğunu söyləyir [11, səh. 40]. Qadın geyimlərinin daş-qaşa süstlənməsini, bəzəklərlə tamamlanmasını böyük şair «İsgəndərnamə» poemasının «İsgəndərin Bərdəyə gəlməsi və Nüşabə ilə görüşməsi» bölməsində nəzmə çəkmişdir:

Müşkin kəməndlərə düzüldü gövhər,
Daş-qaşa büründü ipək geyimlər.
[9, səh. 454].

Şair burada Bərdə hökmdarı Nüşabəni «mərdliklə belinə kəmər bağlayan, Kəyan nəslindənəm- deyərək fəxr edən və başına küləh əvəzinə tac qoyan, qulağında, boynunda incilər gülən, dəniz incisindən təmiz və parlaq» bir Azərbaycan (Qarabağ) gözəli kimi təqdim edir [9, səh. 453]. «Xosrov və Şirin» əsərində isə Nizami Azərbaycan qadınının – Şirinin geyimini belə tərənnüm edir:

Nargülü rəngində ipək geyindi,
Saçlarını hördü, qəşəng geyindi.
Çiyində burulmuş saçından kəmənd,
Hər telə etmişdi bir günyanı bənd.
Al ipək üstündə qızıl həmayil
Vermişdi Şirinə başqa şəmayil.
Başına qoymuşdu çinli sayağı
Nadir gövhərlərdən cutqu qabağı.
Ətirli saç kimi rübəndi aldı,
Ay kimi parlayan üzünə saldı.
Hərəkəti tovuz, görkəmi humay,
Kəklik kimi süzdü o işıqlı ay.
[33, səh. 243-244].

Nizami bu əsərində Şirinin bibisi Məhin Banunun hakimiyyəti altında olan torpaqların Bərdəni də əhatə etməsi («Bərdənin havası çox mötədildir,

Hər il qış zamanı o, bura gəlir») poemada adı çəkilən geyimlərin Qarabağa da aid olmasını təsdiqləyir.

Aparılan tədqiqatlar göstərir ki, artıq XII-XIII əsrlərdə Azərbaycanın ayrı-ayrı sənət-ticarət mərkəzləri bu və ya digər parça və geyim növünün hazırlanmasında, bir növ, ixtisaslaşmışdı. Belə ki, Gəncədə zərlə işlənmiş atlas və diba kimi ipək parçalar, eləcə də sadə ipək parçalar, Beyləqanda «kəzzkaşidə» adlanan ipək parça, Ərdəbildə «camə» adlandırılan qara rəngli zərif parça, Səlməs və Xoyda diba, nazik kətan paltar, Bərdədə ipək parça, habelə Naxçıvanda məşhur çuxalar, Təbrizdə atlasdan kişi üst geyimləri, Gəncədə yun paltarlar hazırlanırdı [17, səh. 7-14].

«Orta əsrlərdə geyim özü-özlüyündə böyük var-dövlət hesab olunurdu. Yaradıcı ilhamın və sahibkar işgüzarlığının vəhdətini özündə əks etdirən geyim, iqtisadiyyatın inkişafının bir göstəricisi idi. Onun dəyərini pul vahidində ifadə olunan daşınan əmlaka aid etmək olardı, bəzən isə qiymətli daş-qaşları və dəyərli bəzəkləri olan paltar ötürülən kapital qoyuluşu xarakteri daşıyırdı. Şəxsi geyim əmlakın tərkib hissəsi kimi, irs olaraq övladlara ayrılırdı və nəsildən-nəsilə ötürülürdü. Geyim hətta yüksək rütbəli şəxslər tərəfindən hörmət rəmzi kimi hədiyyə verilirdi. Belə ki, Mirzə Əlinin 1539-1543-cü illərdə Nizaminin «Xəmsə» əsərinə işlədiyi miniatüründə göstərilir ki, şah məşhur orta əsr musiqiçisi olan Barbədə çaldığı əsərə görə qiymətli daş-qaşlarla bəzədilmiş əba hədiyyə edir» [48, səh.123]. Belə hədiyyəetmələr sonrakı əsrlərdə də davam etmişdir. Məsələn, M.P.Vaqif dostlarından birinə yazdığı mənзум məktubunda Şirvan hakiminin hədiyyə olaraq ona bir kürk göndərdiyindən bəhs etmişdir [52, səh. 175]. Geyimin var-dövlət, əmlak xüsusiyyətini qeyd edən «Cam ət-təvarix» («Tarixlər toplusu») əsərinin müəllifi Fəzlullah Rəşidəddin XIV əsrdə oğlu Şihabəddinə yazdığı məktubunda hər bir hakimin ona gərəklı olan üç xəzinəsi (pul, yaraq, geyim-ərzaq) içərisində geyimin mühüm olduğunu göstərirdi [6, səh.176].

Azərbaycanın, eləcə də Qarabağın geyim mədəniyyəti Atabəylər-Eldənizlər, Hülakülər, Qaraqoyunlular, Ağqoyunlular və Səfəvilər dövlətləri dövründə də yüksələn xəttlə inkişaf etmişdir [56, səh. 241-243].

XIV-XV əsrlərdə Azərbaycan xalq geyim fondunda ciddi dəyişikliklər baş vermişdir. Hər şeydən əvvəl, geyimlər gündəlik və mərasim (toy, qonaqlıq, bayram, yas və s.) geyimləri kimi müxtəlif səciyyə kəsb etmiş, mərasim geyimlərində motivləşmə (biçim, rəng, bəzək və növ müxtəlifliyi) getdikcə daha çox dərinləşmişdir. Belə dəyişiklikləri Azərbaycan xalq məişətinin müxtəlif sahələrini özündə əks etdirən miniatürlərdə, burada təsvir olunan müxtəlif sosial mənsubiyyətli əhəlinin geyimlərində görmək mümkündür. Bu dövrdə

Azərbaycanda türk-islam mədəniyyəti də öz inkişafının yüksək mərhələsinə çatır. Sənətdə mücərrədlik, həndəsi ornamentlərin mürəkkəb sistemi qərarlaşır. Bütün bunlar isə özünü geyim mədəniyyəti sahəsində daha çox büruzə verir. İstər miniatür məktəbi nümayəndələrinin yaradıcılığında, istərsə də Azərbaycanda olmuş xarici ölkə səyyah və coğrafiyaşünaslarının (Q.Klavixov, A.Kontarini, A.Cenkinson, A.Eduarde, L.Cepmen, D.Deket, T.Benster və b.) yol qeydlərində və əsərlərində xalq geyimlərində olan rəng harmoniyası, biçim gözəlliyi, simmetriya, geyimi daşıma zövqü və s. yüksək qiymətləndirilmişdir ki, bu da XIV-XV yüzilliklər Azərbaycan geyim mədəniyyətinin daha da zənginləşdiyini bir daha sübut edir [15, səh. 166-167].

XVI əsr Azərbaycanın siyasi tarixində mühüm dövr olduğu kimi, geyim mədəniyyəti ənənələrinin zənginləşdiyi dövr kimi də diqqəti cəlb edir. Bu dövrə aid edilən süjetli parça növlərinin dünyanın bir çox muzeylərinin (Moskva-da Silah Palatası, ABŞ-da – Bostonda İncəsənət Muzeyi, Londonda Viktoriya-Albert Muzeyi, Budapeşt Dekorativ Sənətlər Muzeyi, Parisdə Dekorativ Sənətlər Muzeyi və s.), eləcə də ayrı-ayrı kolleksiya sahiblərinin (Nyu-Yorkda cənab Morun, Parisdə cənab Levenin və b.) şəxsi kolleksiyalarını bəzəməsi [10, səh. 14, 43, 64-68] son orta əsrlərdə Azərbaycanda, xüsusilə Təbrizdə parça istehsalının ənənəvi milli zəmin üzərində yüksək səviyyədə inkişaf etdiyini təsdiq edir. Bütün bu parçalardan hazırlanan kişi və qadın geyimləri özünün mühafizəkarlığını sonrakı əsrlərdə də saxlamış, biçilmə tərzində və tikiş üslubunda müəyyən dəyişiklikləri, bədii-dekorativ çalarlarını və lokal xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq, demək olar ki, bütünlüklə təkrarlanmışdır. XVI-XVIII əsrlərin qadın geyim dəsti içərisində, əvvəlki əsrlərdə olduğu kimi, yenə də alt və üst köynəyi (qaftan), dizlik, tuman, arxalıq, çuxa, cübbə, çəpkən, balaqları dizə və ya dabana qədər çatan şalvar, xəz bürüncək əsas yer tutmuşdur. Səfəvilər dövründə Azərbaycan kişi əhalisinin geyimlərində köynək və şalvarla yanaşı, çuxa, arxalıq, kürk, qurşaq, qəba, cübbə, başmaq, çalma-əmmamə və s. həm gündəlik, həm də mərasim geyim tipləri kimi məlum olmuşdur [15, səh. 230].

XVII əsrdə Azərbaycan şəhərlərinin say və xüsusi çəkisinin artması ilə əlaqədar olaraq ənənəvi parça toxuculuğu və paltar istehsalı emalatxana və müəssisələri şəhərlərdə daha çox cəmləşməyə başlayır. Bu dövrdə ən böyük toxuculuq mərkəzləri Təbriz, Ərdəbil və Şamaxı şəhərləri olmuş, bununla yanaşı, digər Azərbaycan şəhərləri – Gəncə, Naxçıvan, Ərəş, Marağa, Ordubad, Dehharqan və Mərənd də vacib istehsal mərkəzləri kimi seçilmişdir. Şəhərlər arasında parça istehsalı ilə bağlı ciddi ixtisaslaşma olmasa da, hər halda Təbriz-məxmər, atlas, qumaş, rəngbərəng qaba parça, yüngül parça (duvaq);

Ərdəbil – tafta, duvaq parçası və qaba parça; Şamaxı – tafta və ya «şamaxı», darayı, duvaq parçası; Naxçıvan – «qələmkar» adlanan parçaları ilə məşhurlaşmışdı [35, səh. 69-70]. Külli miqdarda tarixi mənbələrə, arxiv sənədlərinə, miniatür rəsmlərə və səyyahların məlumatlarına istinad edən M.X.Heydərov XVII əsrdə xalqımızın geyim dəstində yun, pambıq, kətan, ipək parçalardan tikilmiş və dəridən hazırlanmış müxtəlif dekorativ-bəzək xüsusiyyətlərinə, biçim tərzinə və tikiş üslubuna malik olan geyimlərin – papaq, kaftan, kürk, qurşaq (kəmər), kürdi (mahuddan tikilən baş geyimi), dolama (uzunətək çuxa), baş örpəyi, şalvar, corab və s. mövcud olduğunu təsdiqləyir [35, səh. 47-65]. Bəhs olunan dövrün geyimləri içərisində «dövrəbənd» adlanan qızılbaş papağı, ərəb-müsəlman donu hesab olunan «üçətək» və «ləbbadə» əvəzinə geyilən «xirqə» (boğazdan kəmər yerinə qədər düymələnən, qurşaqsız geyilən uzun və enli paltar olub, adətən yundan tikilirdi. «Suf» – farsca «yun» adlandığından, onu geyənlərə «sufilər» deyirdilər), xirqəyə bənzər, ancaq döyüş zamanı geyilən və belinə kəmər bağlanan «kəmərçin», dabanlı və ya dabansız, uzunboğaz və ya yarımboğaz çəkmə, qondara, ağ kətan ipdən toxunan, altına parçadan bir neçə qat altlıq salınan və «givə» adlanan ayaqqabı, yun ipdən toxunmuş corab və patava ilə geyilən «çaqcur» ayaqqabılar üstünlük təşkil edirdi. Zədəngən qadınları başlarına «nim-tac» (yarımtac) və ya «tiyar» adlanan üçbucaqşəkilli tac qoyur, uclarını lentlə bağlayırdılar. «Tiyar» – qadının həm də ərli olduğunu bildirən mühüm əlamət hesab olunurdu. Subay qızlar «tiyar» əvəzinə saçlarını, üzərinə müxtəlif qiymətli muncuqlarla və daş-qaşlarla bəzənməyə salınmış lentvari parçalarla bağlayırdılar. Zəncirəyə tutulmuş araxçın, örpək, rübənd-niqab da qadın geyimlərinin ayrılmaz tərkib hissələri idi. Qadın kəmərçinlərinin ətəyi öndən qatlanıb kəməre keçirilirdiyindən, onun astarı göz oxşayan rəngli ipək parçadan xüsusi səliqə ilə hazırlanırdı [56, səh.243-244]. Yuxarıda sözügedən böyük dövlətlərin tərkibində olan Qarabağda da, heç şübhəsiz ki, bu geyim tiplərindən istifadə olunmuşdur.

Qarabağın etno-mədəni inkişaf tarixini araşdıran X.D.Xəlilli tarixçi-alim Y.Mahmudluya istinadən yazır ki, Azərbaycanda IX əsrdən başlayan mədəni yüksəliş, təhsil ocaqları – məktəb, mədrəsə digər elm ocaqları, Şərqi və dünyanın qabaqcıl ölkələri ilə yaradılan iqtisadi, elmi və mədəni əlaqələr onu XI-XII əsr İslam İntibahının mərkəzlərindən birinə çevirmişdi. Bu intibah ocaqlarından biri də Qarabağın yeni paytaxtı Gəncə, zirvəsi isə Nizami Gəncəvi idi» [25, səh. 20]. Orta əsr müəlliflərindən F.Rəşidəddin (XIV əsr) bu inzibati bölgəni «Arran Qarabağı» [46, səh.99-100], XVII əsr türk səyyahı Evliya Çələbi isə onu «Kiçik Azərbaycan» adlandırmışdır [13, səh. 14-16]. E.Çələbi ilə eyni dövrdə yaşamış və Azərbaycana – Qarabağa səyahət etmiş alman səyyahı və

diplomatu Adam Oleari Aran-Qarabağ haqqında danışıarkən qeyd etmişdir ki, «əksəriyyətin, xüsusilə sadə adamların Qarabağ adlandırdığı Aran iki yaxşı çay – Araz və Kür arasında yerləşən vilayətdir... Bura çox varlı və məhsuldar ölkədir. Burada ipək xüsusilə boldur» [45, səh. 698-699]. Bölgədə ipəyin bolluğu isə burada geyim mədəniyyətini inkişaf etdirmək üçün zəruri olan xammalın bolluğuna bir işarədir. «Artıq ümumazərbaycan dəyərlərindən yaranmış mədəniyyət nümunələri içərisində özəlliyi ilə Qarabağa məxsusluğunu bildirən və Qarabağın ünvanı ilə adlandırılan mədəniyyət nümunələri var idi: Qarabağ musiqisi, Qarabağ xalçası, Qarabağ atı və s.» – yazan tarixçi etnoqraf X.D.Xəlilli [25, səh. 21] «və s» – ifadəsi altında, heç şübhəsiz, Qarabağ geyimlərini də nəzərdə tutmuşdur.

Xüsusilə xanlıqlar dövründə müstəqilləşmə meylləri ilə əlaqədar olaraq Azərbaycanın ayrı-ayrı bölgələrində kənd təsərrüfatı və sənətkarlığın [42] nisbətən dirçəldilməsi, kустar sənət sahələrinin inkişafı, Şuşa şəhəri kimi yeni sənət-ticarət mərkəzinin yaranması, Şərqlə Avropa ölkələri ilə ticarət-iqtisadi əlaqələrin genişləndirilməsi və s. amillər Qarabağın geyim fondunun daha da zənginləşməsinə, müxtəlif çeşidli geyim materiallarının daha keyfiyyətli və kütləvi şəkildə istehsalına gətirib çıxarmışdır. Bu dövrdə böyük Azərbaycan şəhərləri Naxçıvan, Gəncə, İrəvan, Şamaxı, Şuşa, Şəki və b. xanlıqlar mərkəzi olmaqla yanaşı, həm də mühüm sənət-ticarət mərkəzləri kimi inkişaf edirdi. Parça və geyim tipləri istehsalı başlıca olaraq bu şəhərlərdə cəmləşirdi. Xanlıqlar dövründə Azərbaycanda sənətkarlıq məsələlərini dərinlən araşdıran tarixçi-alim C.M.Mustafayev tarixi mənbələrə istinad edərək yazır ki, «Şamaxı, Şəki və Gəncə xanlıqlarından fərqli olaraq Qarabağ xanlığında pambıq parçalar istehsalı daha üstün mövqeyə malik idi. XVIII əsrin sonlarında Şuşada və onun ətrafında yerləşən yaşayış məntəqələrində pambıq parça istehsal edən 1000-dək dəzqah fəaliyyət göstərirdi. Bir qədər sonra tərtib edilmiş mənbənin verdiyi məlumata görə Şuşada gündə hər birinin uzunluğu 70 xan arşını və eni 7 verşok (gيره = 4,4 sm x 7 = 30,8 sm) olan 8 min ədəd bez istehsal edilirdi. Belə ölçülü bez parçanın hər biri gümüş pulla 80 qəpiyə və yaxud bir manata satılırdı» [42, səh. 79].

Qarabağın tacı hesab edilən Şuşa şəhərində bəzzazlıq sənəti (pambıq parça toxuculuğu) Gəncə, Naxçıvan, Ordubad və Şamaxı şəhərləri ilə bir sırada olmuşdur. 1829-cu ildə burada 28 bez karxanası fəaliyyətdə olmuş, 80 toxucu dəzqahında il ərzində 8 min ədəd 10 arşınlıq bez toxunmuşdur [60, səh.312]. Şuşada bu dövrdə şalbaflıq (yun parça toxuculuğu) da xeyli inkişaf etmişdi. Şuşa, Cəbrayıl və Cavanşir qəzalarında mərkəzləşən şərbaflıq sənəti (ipək parça toxuculuğu) XIX əsrin sonlarında daha rəvan istehsal texnologiyasına

malik olmuş, hətta 1889-cu ildə Tiflisdə keçirilən kənd təsərrüfatı sərgisində Qarabağ karxana ipəyi qızıl medal almışdı [2, səh. 13]. Qarabağda bəhs olunan dövrdə yezdimo və kəlağayı dəzgahlarında hasilə gətirilən mov, darayı, qəsabə, qanovuz, çarqat, aloyşa və müxtəlif çeşidli ipək parçalar əhali arasında o dərəcədə geniş yayılmışdı ki, hətta onlara görkəmlərinə və nəcib xüsiyyətlərinə görə adlar da verilmişdi: «alışdım, yandım», «hacı, mənə bax!», «dur, məni gəzdir», «küçə mənə dar gəlir», «qonşu bağı çatladan», «gecə-gündüz», «ay-ulduz», «sürüşdüm-düşdüm», «pinti məni geyməz», «dəymə, gülüm tökülər» və s.

Şuşada fəaliyyət göstərən toxucuların xeyli hissəsi ipək parçalar istehsalı üzrə ixtisaslaşmışdılar. Rusiya-İran müharibəsinin dağıdıcı təsirinin hələ kifayət qədər dərinləşmədiyi XIX əsrin ilk onilliyində burada müxtəlif ipək parçalar istehsal edən 500 toxucu dəzgahı işləyirdi. Lakin bir qədər sonrakı dövrlərə aid mənbələrin məlumatları bu müharibələrin sənətkarlıq istehsalının digər sahələri kimi, toxuculuq istehsalına da necə ağır zərbə vurduğunu çox aydın şəkildə əks etdirirlər [42, səh. 79].

Dövrün siyasi hadisələrinin xalq məişətinə əngəlli təsirinə baxmayaraq, XVIII əsrdə Avropa geyim elementləri tədriclə xalq geyimlərimizin ayrı-ayrı növlərinə «nüfuz etmiş», bu əcnəbi əlbisələr və naxışlar orta əsrlərin süjetli parçalarındakı naxışları sıxışdırıb aradan çıxarmış və əvəzində həndəsi, nəbati, xətti formalı naxışlar parça istehsalında üstün yer tutmağa başlamışdır. Heç təsadüfi deyildir ki, etnomədəni inkişaf cəhətinə daha irəlində olan Qarabağ bölgəsi əcnəbi geyimlərinin yayılmağa başladığı bölgələrdən ilkini olmuşdur. Bununla yanaşı, xalqın bədii zövqünün gözəl biliciləri olan səriştəli parça ustaları – şalbaflar, bəzzazlar, culfalar, qələmkarlar, basma-naxışçılar, şərbəflər, eləcə də paltar (əlbisə) hazırlamaqla məşğul olan peşəkar dərzilər yeni-yeni empirik biliklər sistemi yaratmış, geyim fondunu yeni parça materialları və geyim tipləri ilə zənginləşdirmiş, gözəl və əlvan çalarlı, mükəmməl çeşidli xalq geyimləri hazırlamışlar. XVIII əsrdə Qarabağ xanının vəziri olmuş şair M.P.Vaqifin lirik şeirlərində xalq geyimlərinin geniş çeşidinin, rəng əlvanlığının, forma müxtəlifliyinin poetik-bədii əksi fikrimizi sübut etməkdədir:

Xoş yaraşır sənə diba nimtənə,
Bu bəzəyin yenə əlaməti var. [53, səh.67]

yaxud:

Libasın əlvandır, çarqat qıyqacı,
Saçaqlar yaraşır qıraqlarından. [53, səh.52]

yaxud da:

Barmağında xatəm, guşində tənə,
Gireh-gireh zülfün tökə gərdənə
Güləbətın köynək, abı nımtənə,
Yaxasında qızıl düymə gərəkdir

[53, səh.76] və s.

Xatırladaq ki, bütün orta əsrlər boyu Azərbaycanın, eləcə də Qarabağın ənənəvi geyim tipləri yeni-yeni elementlər hesabına zənginləşsə də, tarixi varisliklə əsrlərdən-əslərə, nəsillərdən-nəsillərə ötürülən bu çeşidli geyim dəstlərinin adlarında, daşınma tərzində, rəng harmoniyasında, biçim üsulu və tikiliş texnikasında elə də nəzərəçarpaacaq dəyişikliklər olmamış, XIX yüzillik və XX yüzilliyin əvvəllərində də eyni məna və məzmun kəsb etmişdir.

Materiallardan aydın olur ki, XIX əsrin ortalarında inkişaf etmiş şərbaflıq sənəti əsrin sonlarına doğru xeyli geriləmişdi. Məsələn, XIX əsrin ortalarında Şuşa şərbafxanalarında ildə 1000 ədəd darayı və qəsabə parçalar toxunurdusa, artıq əsrin sonlarında burada 5 şərbaf karxanasının qaldığı və karxanalarda 4 növ ipək məmulatı (darayı, kəlağayı, çarqat və aloyşa) toxunduğu göstərilirdi [30, səh.94].

Qarabağın ənənəvi xalq geyimlərinin hasilə gətirilməsində bölgənin ipəkçiliklə məşğul olan kəndlərində (Lənbəran, Kolanı, Köçərli, Kürdbərdə, Ağdam icması, Kərkicahan və b.) keci sap istehsalının inkişafı əsaslı rol oynamışdır. Çuxa, şalvar, köynək, çarşab, qurşaq və s. geyim tipləri kumdar qadınlar tərəfindən ev şəraitində istehsal edilirdi [1, səh. 247]

XIX əsrdə Qarabağda ənənəvi geyim tiplərindən olan papaq və başmaq istehsalı sahələri, kürkçülük də inkişafına görə digər bölgələrdən geridə qalmamışdır. Məsələn, 1860-cı ildə Şuşa şəhərində 84 papaqçı işləmişdir. Yenə də Şuşada 1848-ci ildə – 84, 1860-cı ildə – 75, 1879-cu ildə isə 54 başmaqçı fəaliyyət göstərmişdir. Buradakı 57 ayaqqabı istehsalı emalatxanasının 31-i azərbaycanlılara məxsus olmuşdur [2, səh. 14].

XIX əsrdə Azərbaycanın, eləcə də Qarabağın ticarət və sənət mərkəzi olan Şuşa şəhəri sürətlə böyümüş, əhalisinin sayının artması ilə əlaqədar olaraq burada sənətkarların sayı 1848-ci ildəki 451 nəfərdən 1901-ci ildə 1604 nəfərə çatmışdır [49, səh. 54-59].

Bütün bunlar onu göstərir ki, Qarabağ tarixi-etnoqrafik bölgəsi əhalisinin ənənəvi xalq geyimləri və bəzəkləri rəng harmoniyası, biçim gözəlliyi, simmetriya, geyimi daşıma zövqü, bəzəklərin çoxçeşidliliyi baxımından fərqlənmiş,

zaman-zaman əhalinin artan tələbatına uyğunlaşdırılmış, yeni keyfiyyət çalarları əxz etmişdir.

Qarabağın ənənəvi xalq geyimləri XX əsrin 30-50-ci illərinə qədər əhalinin istifadəsində olmuş, sonralar tədricən məişətdən sıxışdırılmış və muzey eksponatlarına çevrilmişdir. XIX-XX əsrin əvvəllərində bu geyim tipləri özünün son təkmilləşmə mərhələsinə çatmışdır. Qarabağ da daxil olmaqla bütün tarixi-etnoqrafik bölgələr üzrə Azərbaycanın milli xalq geyimlərini qadın geyimləri, kişi geyimləri və uşaq geyimləri olmaqla üç dəstə ayırmaq olar. XIX əsr xalq geyimlərini həm də mərasim geyimləri (toy, matəm, bayram, qonaqlıq), gündəlik geyimlər, əhalinin müxtəlif sosial qruplarının peşə mənsubiyyəti ilə əlaqədar geyimlər, mövsümi səciyyəli geyimlər, dini zümrələrə məxsus geyimlər və s. kimi də fərqləndirə bilərik [58, səh.92].

Ədəbiyyat:

1. Abdulova G.S. Qarabağda ipəkçilik sənəti // Azərbaycan arxeologiyası və etnoqrafiyası. № 2, Bakı, 2004.
2. Abdulova G.S. XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəllərində Qarabağda sənətkarlıq (tarixi-etnoqrafik tədqiqat) / Namizədlik diss. avtoref. Bakı, 2005.
3. Адлер В.Ф. Возникновение одежды. Очерк. СПб., Художественная типо-литография А.К.Вейермана, 1903.
4. Асланов Г.М., Вахидов Р.М., Ионе Г.И. Древний Мингечаур. Баку, 1959.
5. Azərbaycan tarixi. Yeddi cildə, I cild. Bakı, Elm, 1998.
6. Azərbaycan tarixi üzrə qaynaqlar / Tərtib edənlər: S.S.Əliyarov, F.R.Mahmudov, F.M.Əliyeva və b. Bakı, ADU nəşri, 1989.
7. Ал-Истахри. Книга путей и царств (пер. Н.А.Караулова) // СМОМПК, вып. XXXIX, Тифлиς, 1901.
8. Ал-Мукаддаси. Лучшее из делений для познания климатов (пер. Н.А.Караулова) // СМОМПК, вып. XXXVIII, Тифлиς, 1908.
9. Azərbaycan klassik ədəbiyyatı kitabxanası. 20 cildə. IV cild: Nizami Gəncəvi. Bakı, Elm, 1985.
10. Azərbaycanın bədii sənətkarlığı dünya muzeylərində / Tərtib edən: R.Əfəndiyev. Bakı: İşiq, 1980.
11. Bünyadova Ş.T. Nizami və etnoqrafiya. Bakı: Elm, 1992.
12. Белица В.Н., Маслова Г.С. Против антимарксистский извращений в изучении одежды // СЭ, № 3, 1954.
13. Çələbi E. Səyahətnamə. Bakı, 1997.
14. Джафаров Г.Ф., Ахундов Т.И. Раскопки кургана Сарычобан. – в кн: Археологическое открытия в 1986 г. М., 1988.
15. Düniamahiyeva S.S.. Azərbaycan geyim mədəniyyəti tarixi. Bakı, Elm, 2002.
16. Əhmədov Ə.K. «Dədə – Qorqud» dastanında bəzi geyimlər haqqında // Azərb. SSR. EA-nın Məruzələri. 1979, XXXV c., № 2.
17. Əfəndiyev R. Azərbaycan el sənəti. Bakı, 1971.
18. Əlibəyzadə E. Azərbaycan xalqının mənəvi mədəniyyət tarixi. Bakı, Gənclik, 1998.

19. Əsədova Ə.A. Orta əsr Azərbaycan xalq geyimləri («Kitabi – Dədə Qorqud» dastanları əsasında) / Dünya azərbaycanlıları: tarix və müasirlik (elmi-nəzəri toplusu), II bur., Bakı: Bakı Universiteti Nəşriyyatı, 2004.
20. Hacıyev Q. Bərdə şəhərinin tarixi. Bakı, 2000.
21. Haqverdiyev Ə. Orta əsr Bərdə şəhəri. Bakı, 1991.
22. Həbubullayev O.H. Kültürpədə arxeoloji qazıntılar. Bakı, 1959.
23. Xəlilov C.Ə. Qərbi Azərbaycanın tunc dövrü və daş dövrünün əvvəllərinə aid arxeoloji abidələri. Bakı: Azərb. SSR. EA. Nəşriyyatı, 1959.
24. Xəlilli X.D. Qarabağ tarixi-etnoqrafik əyaləti // Azərbaycan arxeologiyası və etnoqrafiyası jurnalı, № 2, 2003.
25. Xəlilli X.D. Qarabağ: Etno-mədəni inkişaf tarixi. Bakı, «Günəş» nəşriyyatı, 2006.
26. Ибн Хаукал. Книга ал-масалик ва-л-мамалик. (пер. Н.А.Караулова). // СМОМПК, вып. XXXVIII, Тифлис, 1908.
27. Иессен А.А. Раскопки большого кургана в урочище Уч-тепе. / Труды Азерб. Экспед. МИА СССР. Т. 125, М-Л., 1965.
28. Измайлова А.А. Народная одежда Азербайджана и ее стилизация для танцевальных костюмов // Музей Истории Азербайджана – 2005. Баку, Элм, 2005.
29. İsmayılov Q.S. Quruçay və Köndələnçay vadisində qədim mədəniyyət izləri. Bakı, 1981.
30. Кавказский календарь на 1852 г. Тифлис, 1851.
31. Каминская Н.М. История костюма. М.: Леспромиздат, 1986.
32. Комиссаржевский Ф.Ф. История костюма. Минск, Изд-во Современной литературы, 1999.
33. Gəncəvi N. Xosrov və Şirin. Bakı, Lider nəşriyyatı, 2004.
34. Qaşqay S. Manna dövləti. Bakı, 1993.
35. Гейдаров М.Х. Ремесленное производство в городах Азербайджана в XVII в. Баку, Изд-во АН.Азерб.ССР, 1967.
36. Герман Вейс. История одежды, вооружения, построек и утвары народов древнего мира // Восточные народы. т. I, ч. I, М.: Изд-во К.Солдатенкова, 1873.
37. Геродот. История в девяти книгах. т. I, М.: 1988.
38. Гуммел Я.И. Археологические очерки. Баку, 1940.
39. Гусейнов М.М. Древний палеолит Азербайджана. Баку, Элм, 1985.
40. Латышев В.В. Известия древних писателей о Скифии и Кавказе. т.I, СПб., 1890.
41. Mustafayev A.N. Azərbaycanda sənətkarlıq. Bakı, Nurlan, 2001.
42. Mustafayev C.M. Xanlıqlar dövründə Azərbaycanda sənətkarlıq. Bakı, Elm, 2002.
43. Нариманов И.Г. Культура древнейшего земледельческо-скотоводческого населения Азербайджана. Баку, Элм, 1987.
44. Нуриев А.Б. Ремесло Кавказской Албании (III-VIII вв.). Баку, Элм, 2009.
45. Олеарий А. Описание путешествия в Московию и через Московию в Персию и обратно. (пер. П.Барсова), М.: 1870.
46. Piriyeu V. Azərbaycanın tarixi coğrafiyası. Bakı, 2002.
47. Rəcəbli Q.Ə. «Kitabi – Dədə Qorqud» Azərbaycanın qədim və orta əsrlər geyimləri haqqında // Dil və Ədəbiyyat. Nəzəri, elmi, metodik jurnal, 2000, № 4 (29).
48. Садыхова С.Ю. Средневековый костюм Азербайджана Баку, Элм, 2005.
49. Сегал И. Сборник сведений о Елисаветпольской губернии. т. II, Тифлиси, 1896.

50. Сухарева О.А. Вопросы изучения костюма народов Средней Азии // Костюм народов Средней Азии. М.: Наука, 1979.
51. Vahidov R.M. Mingəçevir III-VIII əsrlərdə. Bakı, 1961.
52. Vaqif M.P. Əsərləri. Bakı, 1960.
53. Vaqif M.P. Əsərləri, Bakı, Yazıçı, 1988.
54. Vəlixanlı N.M. IX-XII əsr ərəb coğrafiyaşünas-səyyahları Azərbaycan haqqında. Bakı, Elm, 1974.
55. Vəlixanlı N.M. Ərəb Xilafəti və Azərbaycan. Bakı, 1993.
56. Vəliyev F.İ. Azərbaycan xalq geyimləri tarixindən / Azərbaycan arxeologiyası və etnoqrafiyası jurnalı, № 1, 2004.
57. Vəliyev F.İ. XIX-XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanın maddi mədəniyyəti. Geyimlər, bəzəklər. Bakı, Elm, 2006.
58. Vəliyev F.İ. Geyimlər və bəzəklər // Azərbaycan etnoqrafiyası, Üç cildə, II c. Bakı, Şərq-Qərb, 2007.
59. Vəliyev F.İ. XIX-XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanın maddi mədəniyyəti (tarixi-etnoqrafik tədqiqat). Doktorluq dissertasiyasının avtoreferatı. Bakı, 2007.
60. Зубарев Д. Карабахская провинция // ОРЗВК, часть III, СПб.: 1836.

II BÖLMƏ

QARABAĞIN QADIN GEYİMLƏRİ

XIX-XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanın ənənəvi qadın geyimləri özünün rəng əlvanlığı, biçim tərzı və tikiş üslubunun mürəkkəbliyi, eləcə də tip və formalarının müxtəlifliyi ilə seçilirdi. Qarabağ da daxil olmaqla Azərbaycanın tarixi-etnoqrafik bölgələrinin əhalisinin ənənəvi qadın geyimlərində lokal-məhəlli xüsusiyyətlər, bölgələrə məxsus detallar və ştrixlər az və ya çox dərəcədə özünü göstərsə də, bütövlükdə bu geyimlər ümumi cəhətləri ilə daha çox diqqəti cəlb edirdi. Başqa sözlə desək, qadın geyim kompleksi tipoloji cəhətdən ümumazərbaycan səciyyəsi daşıyırdı.

Qarabağın milli qadın geyimləri tarixən «alt paltarı» və «üst paltarı» olmaqla iki variantda mövcud olmuşdur. Qadın alt paltarı «alt köynəyi» (Azərbaycanın ayrı-ayrı bölgələrində ona «uzunluq», «can köynəyi», «ət köynəyi» də deyirlər), «şəltə» (gödək tuman), xüsusilə də maldar-əlatlar arasında yayılan «cütbalıq»dan (taylı tuman) ibarət olmuşdur.

Qadın alt köynəkləri tuniki biçim üslubunda olur, əldə toxunan və ya satınalma pambıq və ipək parçalardan tikilirdi. «Tağiyev ağı», «Morozov ağı», qalın ağı (bez), çit, humayun ağı qadın alt köynəklərinin tikildiyi parçalar idi. Bəzən onlar üst köynəyi əvəzinə də işləndiyindən, rəngli parçalardan (şilə, qədək, qanovuz və s.) tikilirdi. Alt köynəyi üst köynəyindən xeyli uzun, həm də gen biçilib tikilir, hər iki ətək yanlarında kəsik («çapıq», «yarmac» və ya «peş») qoyulur, qolları uzun və büzməli-manjetli (bilərzikli) olurdu. Parçanın ensizliyini və təsərrüfat işlərini nəzərə alaraq alt köynəyinin qoltuqaltına «xiştək» adlanan əlavə parça kəsiyi tikilirdi. Kasıb qadınlarının alt köynəyi bəzəksiz olub, boğaz altında bir ilgək-düymə ilə bağlansa da, varlı qadınlarının alt köynəklərinin yaxa kəsiyi və qollarının ağzına bəzən başqa rəng parçadan köbə tutulur, bəzən də rəngarəng bəzək elementləri (bəxyə) salınır və qızıl düymə ilə düymələnirdi.

Naxçıvan istisna olmaqla, Azərbaycanın digər etnoqrafik bölgələrindən fərqli olaraq Qarabağ qadınları cütbalıq və ya darbalıq, onun üstündən geyilən və «şəltə» adlanan geyim növünə üstünlük vermişlər. Şəltə çit və ya bezdən

tikilir, üst tumandan yalnız gödəkliyi ilə fərqlənir və onun üstündən ara tumanı və üst tumanı geyilirdi. Şəltənin bel yerində büzmə qoyulurdu.

Cütbalıq (taylı tuman) adətən tünd rəngli parçalardan iki ayrıca balaq kimi biçilir, xıştəklə (miyança) ilə birləşdirilir, beldə saxlanması üçün yuxarı hissəsi büzülərək oraya «nifə» tikilir və nifədən keçirilən «tumanbağı» vasitəsilə beldə bağlanırdı. Balaqlarının gen olması, sərbəst hərəkət üçün imkan yaratması və s. kimi cəhətləri nəzərə alaraq bəzi tədqiqatçılar taylı tumanın məhz köçmə həyat tərzini keçirən xalqlar arasında meydana gəldiyini qeyd edirlər [15, səh. 122; 11, səh. 133]. Məişət şəraitindən və maddi imkandan asılı olaraq taylı tuman həm alt paltar, həm də üst geyimi kimi istifadə olunurdu. Darbalaq, topuqluq, dizlik kimi qadın alt geyimləri Qarabağda da istifadədə olmuşdur.

Qarabağ bölgəsi qadın üst geyim tiplərinin əsas elementlərindən biri üst köynəyi hesab olunurdu. Onu tuniki və ya kəsmə (doğrama) biçim üsulu ilə tikir, qollarının ağzını bilərzikli və ya yelpazəli hazırlayır, qoltuğunun altına isə fərqli parçadan xıştək (qoltuqaltı) qoyurdular. Qarabağ qadın köynəklərinin boynu həm boyunduruqlu («dik yaxa»), həm də boyunduruqsuz olurdu. Nüfuz qollu köynəklərin yaxa və boyun kəsiyinin ətrafına, üstü rəngli saplarla işlənmiş yaxalıq tutulur, «sarımabafta», «hərəmi», «qaytan», «qaragöz» adlanan bu cür dekorativ bəzək elementləri bəzən köynəyin qollarının ağzına və yan çapıqlarına da vurulurdu. Sahibinin iqtisadi imkanından asılı olaraq belə köynəklər bahalı parçalardan (qanovuz, xara, atlas, mov. alışı və s.), həmçinin ucuz başa gələn pambıq, yun və kətan parçalardan (satin, fay, şal, çit və s.) tikilir, gənc qızlar və gəlinlər üçün göz oxşayan rənglər (al qırmızı, yaşıl, bənövşəyi, sarı, qızılgülü və s.) seçilirdi.

Bir qayda olaraq üst köynəyin ətəyi tumanın üstündən salınırdı. Buna görə də çox zaman tuman və köynək eyni rəng parçadan biçilib tikilir, bəzən də al-qırmızı ilə yaşıl rəng harmoniyası yaradılır, yəni tuman yaşıl rəngli olduqda köynək qırmızı parçadan və ya əksinə hazırlanırdı. Qadın üst tumanı 7-10 taxta parçadan hazırlandığı üçün əhali arasında ona «taxtalı tuman» deyilirdi. Taxtaların bəzilərinin eni 70-80 sm-ə çatırdı. Qadın üst tumanı xıştəksiz (miyançasız) tikilməklə, «büzməli» və «qırçınlı» olub, iki variantda hazırlanırdı. Büzməli tumanı hazırlamaq üçün taxtalar bir-birinə tikilir, onun beldə qalan hissəsi büzülərək (çinlənərək) 3-6 sm enində olan nifəyə tikilirdi. Nifədən keçirilən ucu qotazlı ipək tumanbağı ilə beldə bağlanırdı.

Qırçınlı tumanda isə büzmə və nifəyə ehtiyac olmur, taxtanın baş tərəflərini bir-birinin üstünə qoyub «qasdıqdan» sonra (buna «qatlama» və ya «papirosov qatlama» da deyirlər) üstünə köbə tuturdular. Qırçınlı tumanı beldə

saxlamaq üçün onu sol yanda köbənin davamı kimi tikilmiş qatma (qaytan) ilə və ya ilgək-düymə ilə bağlayırdılar. Qadın tumanlarının ətək hissəsinə 3-5 sm enində, bəzən daha enli, üzəri pullarla və tikmə naxışlarla bəzədilmiş «balaq» adlanan əlavə parça da tikilirdi. Belə tuman balağı özgə rəng parçadan, həm də eninə tikildiyinə görə etnoqrafik ədəbiyyatda «qıyqac balaq» və ya «qıyqac köbə» kimi qeydə alınmışdır [4, səh. 82; 12, səh. 195]. Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin geyim fondunda Qarabağa aid olan qadın tumanlarının bir neçə dəsti mühafizə olunur ki, onlardan ikisi qarabağlı şairə Xurşid Banu Natəvana məxsusdur

İqtisadi imkandan asılı olaraq Qarabağ qadınlarının üst tumanları darayı, qanovuz, qaz-qazı, atlas, zərxara, zərməxmər, misqalı tirmə, alxara və s. kimi bahalı parçalardan, eləcə də çit, lastik, satin, müxtəlif rənglərə boyadılmış mitqalı ağ, şal və s. kimi ucuz parçalardan tikilirdi. Qadın tumanları, bir qayda olaraq, alt tumanı, ara (orta) tumanı və üst tumanı olmaqla üç çeşiddə hazırlanırdı. Bəzən iqlim şəraitindən və imkandan asılı olaraq iki, beş, hətta səkkiz tumanı üst-üstdən geyə bilirdilər.

Tumanlar ənənəvi xalq geyimlərinin yeganə növüdür ki, xırda dəyişikliklərlə bu gün də əhalinin yaşlı təbəqəsi və rəqs kollektivlərinin üzvləri tərəfindən istifadə olunmaqdadır. Bu fikir Qarabağ bölgəsindən topladığımız etnoqrafik çöl materialları ilə təsdiq olunur. Məlumatçıların söylədiyinə görə qadının topuğu görünməməli idi. Bu səbəbdən tumanların uzunluğu topuğu örtürdü. Həmin dəb bu günədək yaşlı nəsilin bir qismi arasında qorunub saxlanmışdır. Ağcəbədi rayonunun Hüsülü kənd sakini 83 yaşlı Cəfərova Qənirənin öz əli ilə tikdiyi məxmərdən bayırlıq və çitdən ev tumanı XX əsrin əvvəllərinə qədər istifadədə olan tumanlardan yalnız uzunluğuna və tumanbağının nifəni əvəz edərək hər iki funksiyayı yerinə yetirməsi ilə fərqlənir. Tumanın belinə tikilən köbə bel dairəsindən 30-40 sm uzun götürülərək onun bəldə bağlanması təmin edir. Qənirə nənə hər iki tumanı (ümumiyyətlə, bütün tumanlarını və alt geyimini) öz əli ilə tikmişdir. Xocavənd kənd sakini 92 yaşlı Quliyeva Qumru Vəli qızına məxsus çit parçadan tikilmiş alt (ara) tumanı üst tumana nisbətən gödəkliyi, qırçınlarının çoxluğu ilə fərqlənir. Qumru nənə XX əsrin əvvəllərinə aid geyim dəbini bu günədək qoruyub saxlayan az sayda qarabağlıdan biridir. Ağcəbədi və Ağdam rayonunun kəndlərində aparılan müşahidələr göstərir ki, hər kənddə bir neçə sakin bu dəbi qoruyub saxlamışdır. XX əsrin 20-ci illərindən sonra qofta ilə tumanın sintezindən yaranan don, paltar (Qarabağda qapot – qofta tuman- F.V., G.A.) yaşlı nəslin demək olar ki, əksər hissəsi tərəfindən istifadə olunur.

Etnoqrafiya fondunda mühafizə olunan tumanların əksəriyyətinin balağına bez və ya çit parçadan köbə əlavə olunmuşdur. Bu həm materiala qənaət etmək, həm də tumanın əyində şax duruşunu təmin etmək baxımından əhəmiyyətli idi.

Qarabağ bölgəsində qış aylarında orta (ara) və üst tumanın arasından geyilən «yorğan tuman» geniş yayılmışdı. Sırınmış yorğanı xatırladan belə tumanı, bir qayda olaraq, yaşlı və xəstə qadınlar geyirdilər. Üzlüyü ilə astarı arasına yun göşənib sırınmış belə «sırıqlı tuman»lar Naxçıvan bölgəsi (Şahbuz rayonu) üçün də xarakterik olmuşdur. Onu «şəltə» adlanan qısa alt tumanın üstündən geyirdilər [29, səh.31].

Qarabağın elat qadınları ata sərbəst minmək və hərəkət sərbəstliyi yaratmaq üçün çox zaman geydikləri uzunətək tumanın dal ətəyini paça arasından keçirərək tumanın nifəsinin ön tərəfinə bənd edirdilər və beləliklə də tuman cütbalıq şəklinə düşürdü.

Qeyd etmək lazımdır ki, XIX-XX əsrin əvvəllərində bütün Azərbaycan bölgələrində olduğu kimi, Qarabağda da qadın geyimləri gündəlik və bayramlıq (boğçalıq) geyimlər olmaqla iki dəstdə hazırlanmışdır. İstər gündəlik, istərsə də bayramlıq (boğçalıq) geyim dəstəsinin tərkib hissəsi kimi «döşlük» və ya «önlük», bir növ, geyim dəstəni tamamlayırdı. Döşlük, adından məlum olduğu kimi, döşdən başlayaraq dizdən aşağıya qədər qadın libasının ön hissəsini tuturdu. Onu bəzən boyvəboy bütöv parçadan, bəzən də döş və ətək hissələrdən biçib tikirdilər. Onun yuxarı ətək yanlarına bağlanan qaytanlar beldə düymələnir, döş hissəsinin uclarına bənd edilən «aşırma» və ya «üzəngi» isə boyuna keçirilirdi.

Döşlükdən fərqli olaraq önlüyün döş hissəsi olmur, hər iki yuxarı ətək yanlarına tikilmiş qaytanlar vasitəsilə belə bağlanırdı. Gündəlik libaslarla geyilən döşlük və önlük ucuz parçalardan tikilir, əməli əhəmiyyət kəsb etməklə, məişət işləri ilə məşğul olarkən paltarın çirkənməsinin qarşısını alırdı.

Toy və bayram libaslarının tərkib hissəsi olan döşlük və önlüklər isə bahalı parçalardan (qanovuz, xara, alışı, xas qırmızı və s.) tikilir, ətək yanlarına başqa rəng parçadan qırçınlı köbə qoyulur, tikmə bəzək vurulur, qaytan və haşiyə tikilirdi. İmkanlılar qırçınların üstünə qızıl-gümüş qozalar, düymələr və «sərmə» adlanan gümüş burmalar düzürdülər.

Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin Etnoqrafiya fondu ənənəvi xalq geyimlərinin zəngin kolleksiyasına malikdir. Fond materialları arasında Qarabağ geyimləri rəngarəngliyi, forma müxtəlifliyi, göz oxşayan rəngləri, yenilikləri ilə üstünlük təşkil edərək digər bölgələrin geyimlərindən seçilir.

Etnoqrafik ədəbiyyatda qeyd olunduğu kimi, geyim insanın yaşını təyin edən əsas maddi mədəniyyət elementlərindən biri olmuşdur. Bəzənib –düzənmək, şux rəngli geyimlərdən, bər-bəzəklərdən, geyim bəzəklərindən qızlar və gəlinlər istifadə edirdilər. Yaşlı qadınlar isə tünd rəngli geyimlər geyir və bəzəklərdən demək olar ki, istifadə etmirdilər. Aparılan müşahidələr göstərir ki, Qarabağda 1920-1930-cu il təvəllüdlü qadınlar son dövrlərə qədər bu ənənəni qoruyub saxlamışdır.

AMEA Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin Etnoqrafiya Fondunun geyim kolleksiyasında kostyumlar da yer almaqdadır ki, bunların əksəriyyəti Qarabağ bölgəsinə aiddir (EF 1720-1721, 1600-1601, 1586-1587, 3364-3365, 8646). Kostyumlar ilk əvvəllər kübar ailələrin xanımlarının geyim kolleksiyasına daxil olmuşdur. Etnoqrafiya Fondunun geyim kolleksiyasının ən gözəl kostyum nümunələrindən biri olan 1720-1721 sayılı saxlancın imkanlı ailə xanımına məxsus olması aydın görünür.

Geyimin materialı bahalı zərxara parçadan seçilmiş, ona əlavə olunmuş zərbafta, şahpəsənd geyim bəzəkləri isə yüksək zövqün əlaməti olmaqla geyimə heyrətamiz dəbdəbə və xüsusi yaraşlıq bəxş etmişdir. Kostyumun tumanı 7 taxtadan büzməli biçim üsulu ilə tikilmişdir. Tumanın nifəsi bel yerinin arxa hissəsinə əlavə çit parçadan köbə tikməklə ərsəyə gətirilmişdir. Ətək hissəsinə tirmədən qıyqacı köbə və şahpəsənd tikilmişdir. Uzunluğu 78 sm-dir. Bu üsulla tikilən tumanlar qatdama tumana nisbətən asan başa gəlirdi. Belə ki, taxtalar müəyyən uzunluqda biçildikdən sonra belinə nifə tikilir, balağına köbə tutulur, nifədən tumanbağı keçirilir və belin ölçüsünə uyğun olaraq sıxılıb bağlanmaqla büzmə əmələ gəlirdi. Tumanın biçim üsulunun asanlıığı hər bir qadının onu özünün biçib-tikməsinə imkan verirdi. Adətən bayramqabağı hər ana özü və qızları üçün belə asan biçim üsuluna malik təzə tuman biçib tikə bilirdi. Kostyumun çiyin geyimi ənənəvi xalq geyimlərinin geniş yayılmış tiplərindən biri olan çəpkəndir. Çəpkənin yaxası, ətəyi, yan tikişləri və atmaqollarının kənarları boyunca zərbafta geyim bəzəyi tikilmişdir. Güllü çit parçadan astarı vardır. Bədəndə kip oturmasını təmin etmək üçün bel hissəsinin hər iki tərəfinə çarpaz bəndlənmiş və qırmızı rəngli ipək qaytan çalkeçir olaraq çarpazlara sarınmışdır. Kostyum əllə tikilmişdir ki, bu da onun XIX əsrin ortalarına aid olduğunu göstərir. Bu geyim Qarabağın məşhur Kəbirlinskilər ailəsinə məxsusdur.

Fond materialları arasında arxalıq və tumandan ibarət kostyumların çoxluq təşkil etməsi Qarabağ qadınlarının geyim dəstində arxalıqların üstün yer tutmasına dəlalat edir. XIX əsrin sonlarından etibarən “nilufər” qollu arxalıqlar milli geyimlərimizin sırasına daxil olmağa başlayır. Bu arxalıqlar Qarabağa aid

olmaqla Qarabağ qadınlarının Azərbaycanın milli geyim fonduna gətirdikləri yenilikləri nümayiş etdirir. Kostyumun materialı qızıl rəngli fabrik istehsalı olan ipək (reps) parçadandır. Kostyumun çiyin geyimi arxalıqdır. Arxalıq Qarabağ bölgəsinə xas biçim üsuluna malikdir. Yaxa kəsiyi zanbaq (sənətsünas-alim S.S.Dünyamaliyeva bunu butaya bənzədir) formalı biçilərək bu kəşik boyunca xırda qatdama qırçın əlavə edilmişdir. Qırçının eni 1,5 sm, dərinliyi 1 sm-dir. Qeyd edək ki, yaxa kəsiyində belə qırçınların əlavə olunması Qarabağ arxalıqları üçün səciyyəvidir. Bel kəsiyinə əlavə olunmuş ətək və nilufər qol ağzına da qatdama qırçın verilmişdir. ətək hissə 8,5 sm, qol ağzı isə 8 sm-dir. Qolu dirsəkdən aşağı xüsusi biçim üsuluna malikdir. Dirsəyə qədər dar gələn qol dirsəkdən sonra genişlənərək iki qatdama vurulmuş və həmin qatdama başlayan hissədən əlavə parçadan 9 sm uzunluğunda “kəpənək” adlanan bəzək elementi bəndlənmişdir. XIX əsrin sonu-XX əsrin əvvəllərinə aid Qarabağ arxalıqlarının əksəriyyətində bu elementlərə rast gəlmək mümkündür. Arxalığın içinə bez parçadan astar tikilmişdir. Ön tərəfin iç üzündən belinə qadının bədən quruluşunun biçimli görünüşünü təmin etmək məqsədilə dörd ədəd, ikisi dəmir, ikisi plastik olmaqla lövhə geydirilmişdir. Arxalığın belində beş ədəd ilgək yeri açılmışdır ki, bu da onun vaxtilə düyməyə malik olduğunu göstərir. Adətən belə bahalı geyimlərə qızıl və ya gümüş düymələr əlavə olunurdu. Sonrakı dövrlərdə belə düymələr əridilərək yeni zinət əşyalarına çevrilmişdi. Geyimdə həm əl, həm də maşın tikişindən istifadə olunmuşdur. Kostyumun tumanı qatdama biçim üsulu ilə tikilmişdir. Belinə 3 sm enində ikitərəfli köbə verilərək qatdamalar köbənin içinə “basdırılmışdır”. Qatdamanın dərinliyi 6 sm, tumanın uzunluğu 96 sm-dir. Geyim bəzəklərindən istifadə olunmasa da, parça seçimi, biçim üsulu və səliqəli tikilişi geyimin gözəlliyini təmin etmişdir.

Bu biçim üsuluna malik diqqəti cəlb edən növbəti kostyum fabrik istehsalı məxmər parçadan tikilmişdir. Parçanın üzəri maşınla tikilmiş nəbati ornametli tikmələrlə tərtiblənmişdir ki, bu da geyimin göz oxşayan gözəlliyini təmin etmişdir. Geyimin yeganə bəzi qolunun ağzına verilmiş qaragöz baftadan və qara rəngli krujevadan ibarətdir. Yaxa kəsiyinə parçanın yerliyi digər rəng atlasdan olan qatdama qırçın verilmişdir. Bu kostyumun da düymələrinin yerində olmaması vaxtilə onların qızıl və ya gümüşdən olmasına dəlalət edir. Arxalıq bel kəsiyinə qədər 38 sm, qırçını 12 sm-dir, göy rəngli çit parçadan astarı vardır. Tuman 8 taxtadan, 96 sm uzunluqda tikilmişdir.

Qarabağın kübar ailələrinin Avropa və Rusiya ilə təmasının təsiri nəticəsində onların geyimlərində kənar təsirlər özünü daha tez bürüzə verməyə başlamışdır. Bu cəhətdən Qarabağ öndə gedərək Azərbaycanın dəb mərkəzinə

çevrilmişdi. Dahi bəstəkar Üzeyir Hacıbəyovun anasına məxsus geyim Avropa elementlərini əxz etmiş kostyumların gözəl nümunələrindən biridir. Kostyumun tumanı fabrik istehsalı olan 9,5 taxta atlas parçadan ənənəvi “qatdama” (qatlama, qarmanlı) üsulu ilə tikilmişdir. Tumanın bel hissəsinə köbə tikilmiş, tumanbağı keçirilməsi üçün xüsusi açırım qoyulmuşdur. Balağının şax duruşunu təmin etmək üçün iç tərəfinə əlavə çit parçadan 12 sm enində köbə verilmişdir. Kostyumun arxalığı eyni materialdan Avropa stilində tikilmişdir. Arxalığın yaxasına 18 sm x 18 sm ölçüdə krujeva əlavə olunmuş, ön hissəyə düşmüş üç yelənin kənarlarına tikiş vurulmuşdur. Qolu düz və dar formada ağız 8 sm manjetli tikilmişdir. Boyun hissəsi boyunduruqludur, boyunduruğun səliqəli durumunu təmin etmək üçün içəri hissəyə plastik lövhə bəndlənmişdir.

Köynəyin açılıb-bağlanması üçün boyunduruğa iki ədəd, kürəyə isə üç ədəd basma düymə tikilmişdir.

Qarabağ bölgəsi qadın geyimləri dəstində çiyin geyimləri özünün rəng seçimi, estetik gözəlliyi, biçim mütənəsibliyi və çoxçeşidliliyi ilə diqqəti daha çox cəlb edir. XIX-XX əsrin əvvəllərində bölgənin qadın geyimləri kompleksində çəpkən, arxalıq, baharı, kürdü, nimtənə, pullu çəpkən və b. geyim tipləri daha çox istifadədə olmuşdur.

Bölgənin geyim mədəniyyəti kompleksində qadın çiyin geyimlərindən olan çəpkənlərin xüsusi yeri vardır. Azərbaycanda geyim mədəniyyətinin tarixi ilə məşğul olan istər etnoqraf-alimlər, istərsə də sənətsünas-araşdırıcılar bu vaxta qədər çəpkənin, bir geyim tipi kimi nə zamandan xalq məişətinə daxil olduğunu, geyimi ifadə edən sözün mənə çalarını, etimologiyası və semantikasını araşdırmağa cəhd göstərməmişlər. Qeyd edək ki, XVII əsrə qədər əlimizin altında olan mənə və məxəzlərin əksəriyyəti bu geyim tipinin xalqın istifadəsində olması barədə susur. Lakin titoloji cəhətdən çəpkənlə eynilik təşkil edən nimtənə (mintənə) haqqında yazılı məlumatlar XII əsrə qədər gedib çıxır. Belə ki, XII əsr Şərq və Azərbaycan intibahının dahilərindən olan Nizaminin əsərlərində «nimtənə» adlı geyim tipindən söhbət açılır. Böyük şair «Sirlər xəzinəsi» əsərində yazır ki, «onların donu (nimtənəsi) başdan dizə qədərdir» [14, səh. 186]. Apardığımız araşdırmalar göstərir ki, Nizami dövründə qadın geyim kompleksinin ayrılmaz tərkib hissəsi olan nimtənə sonrakı dövrlərdə özünün biçim tərzinə və tikiş texnologiyasına görə müəyyən dəyişikliklərə uğramış, bütün orta əsrlər boyu ad mənsubiyyətini dəyişməyərək (aşıq yaradıcılığında, xüsusilə Dirili Qurbani, Xəstə Qasım, Aşıq Abbas Tufarqanlı, Aşıq Ələsgər və b. şerlərində, eləcə də bu dövrdə yaşayıb-yaratmış bədii söz ustalarının ədəbi irsində nimtənə (mintənə) qadın üst geyimi kimi təənnüm

olunur) XX əsrin ortalarına kimi sevilə-sevilə geyilmişdir [31, səh. 167-168]. Lakin Nizami dövrünün uzunətək nimtənəsindən fərqli olaraq XIX-XX əsrin əvvəllərində geyilən «nimtənə gündəlik geyim növü kimi yun və pambıq parçadan, «baş paltarı» kimi isə məxmər, darayı, tirmə və b. parçalardan tikilirdi. Çəpkəndə olduğu kimi, onun da ətəyinə, qollarının ağzına, yaxa və yan kəsiklərinə qızıl-gümüş düzmələr bəndlənir, sərmə, bafta tutulur, pərvanə verilir, zəncirə tikilirdi» [30, səh. 105].

Etnoqrafik və sənətsünaslıq ədəbiyyatında çox vaxt qadın üst geyim tiplərindən olan nimtənə (mintənə) ilə çəpkən tipoloji cəhətdən oxşarlıq təşkil etdiyinə görə eyni bir geyim tipi kimi qəbul olunur. Sənətsünaslıq doktoru S.S.Dünyamalıyeva «Şəki, Bakı, Şamaxı, Naxçıvan, İrəvan, Lənkəranda geyinilmiş arxalıklar çəpkənin birbaşa sələfləridir»-yazır [8, səh. 353]. Eyni fikri təsdiqləyərək bir qədər də genişləndirən tarixçi-etnoqraf F.İ.Vəliyev yazır ki, «istər faktik, istərsə də etnoqrafik materialların araşdırılmasından aydın olur ki, Kiçik Qafqaz bölgəsində geyilən zıvını da daxil olmaqla, arxalıq, nimtənə (mintənə), lavada (ləbbadə), baharı və küləcə kimi qadın üst geyimlərinin biçimlənməsində, xüsusi geyim tipi kimi ayrılmasında «çəpkən» mühüm rol oynamışdır. Başqa sözlə desək, Azərbaycanın Şəki, Bakı, Şamaxı, Naxçıvan, İrəvan, Lənkəran, Gəncə, Qərb, Şuşa və b. bölgələrində geyilən qadın üst geyimləri birbaşa çəpkənin sələfləridir» [29, səh. 33]. Azərbaycanın XII-XVI əsrlər dövrü tarixi etnoqrafiyasının tədqiqatçısı Ş.T.Bünyadova isə yazır ki, «əldə olan mənbələrdə Azərbaycanın milli qadın geyim növü kimi geniş yayılan çəpkən haqqında məlumatımız yoxdur. Lakin o, bir növ, arxalığı xatırladan geyim növüdür və miniatür sənəti nümunələrində rast gəlməsək də, arxalığın bir qədər qapalı dəyişmiş formasından başqa bir şey deyildir. Sadəcə arxalığın modernləşdirilmiş formasıdır» [6, səh. 185]. Miniatur sənəti nümunələri əsasında orta əsr Azərbaycan geyimlərini araşdıran sənətsünaslıq doktoru S.Y.Sadıxova öz əsərində çəpkən və nimtənə haqqında heç bir məlumat vermir [21]. Vaxtilə keçmiş Xaldan rayonunun Ocək kəndindən XIX əsr qadın geyimlərinə aid etnoqrafik materiallar toplamış Z.A.Kilçevskaya isə çəpkənin qadın geyim tipi kimi geniş təsvirini versə də, onu nimtənə ilə eyniləşdirmişdir [12, s. 190-195].

XVII əsrin dastan yaradıcılığında nimtənə ilə çəpkənin ayrı-ayrı geyim tipləri olduğu xatırladılır:

Örtübən başına şalı-zər gəzər,
Abıdan nimtənə, qızıl düymələr.

Yaraşır belinə zərbəfdən kəmər,
Çəpkənli, çarğatlı ağ bədən gəlir.

[1, səh. 301].

Zənnimizcə, bu geyim tipləri içərisində ən qədimdən istifadə olunanı elə uzunətək mintənədir (nimtənə). Ancaq mintənənin (nimtənənin) özünün də «Kitabi-Dədə Qorqud» dastanından məlum olan qaftanın zaman-zaman təkmilləşdirilmiş forması olduğunu ehtimal etmək olar. Dastan qəhrəmanlarının geyimləri içərisində adı çəkilən «qaftan» tipoloji cəhətdən arxalığa çox yaxındır [20, səh. 150-153]. Etnoqraf A.Ə.Əsədovanın belə bir fikri ilə razılaşmaq olar ki, «çiyin geyimi olan qaftan son dövrlərdə çiyin və bel geyim növlərinə bölünərək qofta-tuman adlandırılmışdır. «Kitabi-Dədə Qorqud» oğuzlarının kişiliqadınli istifadə etdikləri əsas geyim tipi olan qaftan uzun tarixi dövr ərzində öz üstünlüyünü qoruyub saxlamışdır» [10, səh. 61]. Deməli, xalq geyim dəstinə daxil olan qaftanın sonrakı təkmilləşmiş tipləri mintənə (nimtənə), çəpkən və arxalıq olmuşdur. Hər halda nimtənə (mintənə) qədimliyinə görə çəpkəni üstələyir. Nizamidən sonra Dirili Qurbaninin və Tikmədaşlı Xəstə Qasımın ədəbi-bədii irsində hələ də çəpkəndən deyil, nimtənədən (mintənədən) söhbət açılır. «Aşiq ədəbiyyatımızın babası», «ilk görkəmli saz şairi» [25, səh. 3]. Dirili Qurbani öz istəkli Pərinin geyimini aşağıdakı şəkildə tərənnüm etmişdir:

Bülbül ayrılığı sitəmdi gülə,
Güləbətın naxış süsən-sünbülə.
Badilə nimtənə, üstədən silsilə,
Sərəndazdan töküb başa-baş Pəri!

[25, səh.39.]

Təxminən Dirili Qurbani ilə eyni dövrdə yaşamış Tikmədaşlı Xəstə Qasımın da şerlərində nimtənənin (mintənənin) adının çəkilməsi bu geyim tipinin uzun müddət xalqın istifadəsində olduğunu təsdiqləyir:

Xəstə Qasım deyər: hənək hənəkli,
Ağ üzündə qoşa xallar bənəkli.
Ətlaz nimtənəli, ipək köynəkli,
Üstü-başı tirmə şallı Sənəm, gəl!

[26, səh. 14].

XVII əsrin aşıq şeərində Tufarqanlı Abbasın [1, səh. 301], XVIII əsr azərbaycandilli poeziyanın zirvə nöqtəsi Molla Pənah Vaqifin [27, səh. 67, 76 və s.] yaradıcılığında nimtənənin (mintənənin) xalq geyim dəstinin ayrılmaz tərkib hissəsi olduğu dəfələrlə vurğulanır. M.P.Vaqifin müstəzadlarının (klassik şer formasıdır) birində nimtənənin (mintənənin) tam təsviri verilmiş, onun nəinki estetik, bir sıra texnoloji xüsusiyyətlərindən bəhs edilmişdir. Şərin ərəb-fars dilindən alınma sözlərlə ağırlığını nəzərə alıb tədqiqatçı-alim S.S.Dünyamalıyeva onun azərbaycanca məzmununu vermişdir: «Elə bir nimtənə ki, gözəl zərbaftdan (qızıl sapla toxunmuş parçadan) olsun, diba (qiyməti çox baha olan qızıl və ipəkdən toxunmuş rəngli parça) onunla müqayisəyə gəlməsin. [Naxışları] başdan-başa bir-birinə uyğun gəlsin, təkcə həşiyəsi ayrı cür olsun. [Parçanın] üstündə aşıqlə-məşuq rəsm olunsun, ürək zövqdən açılınsın. Naxışları ulduza bənzəsin, yeri [yerliyi] göy kimi mavi (yaşıla çalan) olsun, görünüşü gözə xoş gəlsin. Ona tamaşa edənlərin baxışlarının oxu hər butasını hədəf eləyib dursun. Onun (nimtənənin) içində gözəlin [bədəninin] işığı şölə versin bütün parlaqlığı ilə. Görən desin ki, bu aydır, o isə ya ulduzlarla dolu göy, ya da dalğalarla dolu dəniz. Həccə gedənlər onun gözəl görünüşünü Kəbə evinin örtüyünə bərabər tutalar... Əgər [həmin nimtənənin] ətəyi əlimizə keçsə, əlbəttə, dərddən-qəmdən qurtararıq.

Şan-şərəfi şahənə geyimlərdən artıq ola, bəzəyi-rövnəqi ilə seçilə. Gəlin gözəlliyindən artıq adama fərəh gətirə, zinət dəftərinə bənzəyə. Verdiyi nəşə şərab nəşəsindən artıq ola, Cənnət meyinin zövqünü verə. Yaxasında qızıl düymə dürdanəyə bənzəyə, əlbəttə ki, müvafiq gələ. Onu geyən qadının ağıl gedə, divanədən daha çox sərxoş gəzə, ərinin başına pərvanə kimi dönə və işlər qaydasına düşə... Əl daraq kimi zülfə dolana, həsrət candan çıxa. Şəriətin ehkamları bucaqlarda kitabxanalardakı kimi oxuna. [Nimtənənin] tərif qiyamət gününə qədər əfsanədən daha çox dillərə düşə... Əgər bir yerə yüz böyük saame yığılsa, hamısına baş tacı ola...» [8, səh. 260-261].

Şair burada nimtənənin (mintənənin) var-dövlət (əmlak) rəmzi olduğunu, kamil sənət əsəri səciyyəsi daşdığını daha çox nəzər-diqqətə çatdırmışdır. Maraqlıdır ki, Azərbaycanın tarixi-etnoqrafik bölgələri içərisində ancaq Qarabağa məxsus olan və qadın geyimlərindən öz bəzək zənginliyi ilə seçilən «pullu çəpkən»lər XVII əsrdən etibarən xalqın istifadəsində olmuşdur. «Abbas-Gülgəz» dastanında: «Çəpkəni, çarğatlı ağ bədən gəli» deyimi; M.Tərhanov və R.Əfəndiyevin «XVIII əsrdə qadınlar ilin soyuq aylarında üstədən əyinlərinə uzun qolu gödək «çəpkən», topuxlarına qədər uzanan «arxalıq», qolsuz, boynu, ətkələri və qol yerləri xəzdən tikilmiş «kürdü» və «küləcə» adlı paltar geyirdilər. Çəpkən əsas etibarilə qalın parçadan tikilirdi. Daha çox sevimli çəpkənlər qırmızı

və yaşıl məxmərdən olardı. Çəpkən bədənə çox gözəl oturardı. Onun yan tərəflərində aşağıda «çapıx» adlanan qabarıq hissələri olurdu ki, bu da qadın bədəninin daha gözəl görünməsi üçün idi» [24, səh. 48] – yazmaları XVII əsrdən başlayaraq nimtənəyə (mintənəyə) həm də çəpkən deyildiyini təsdiqləyir. M.P.Vaqifin təsvir etdiyi nimtənə (mintənə) nümunəsi elə Qarabağın «pullu çəpkən»ninin tipoloji variantıdır desək, heç də yanlışdır. Z.A.Kilçevskayanın XIX əsrə aid təsvirini verdiyi qadın geyimi – nimtənə (çəpkən) də bəzəklərinə görə Qarabağın «pullu çəpkən»inin eynidir [12, səh. 195]. «Pullu çəpkən» gödək olub, kəmər yerinə qədər bədənə kip oturur, astarına pambıq qoyularaq sınıdır, qolsuz və boyunduruqsuz olurdu. Onun görünən hissələri (üzlüyü) ipək parçadan, astarı isə çit və ya bezdən olurdu. Bel yerində çəpkənin yaxası, uc hissəsində sikkə-pula qaynaqlanmış qarmaq olan ipi ilgəklərə keçirməklə və yaxud da yaxaya tikilmiş qarmaq ilgəklərinə ip keçirməklə bağlanırdı. Çəpkənin yaxasına, adətən, rus sikkəsi, İran abbası və şahısı bəndlənirdi. Bu pullar çəpkəni geyənin maddi durumundan asılı olaraq qızıl və ya gümüşdən ola bilərdi [4, səh. 82]. Qarabağın azərbaycanlı əhalisinin «pullu çəpkən»lərinin bu xüsusiyyətlərinin təsvirini verən erməni mənşəli müəllif E.N.Babayan çox böyük elmi yanlışlığa yol verərək eyni səhifədə (səh. 82) həm yazır ki, «onu (pullu çəpkəni – F.V., G.A.) yalnız yarımköçmə təsərrüfat forması ilə bağlı olan qadınlar (tərəkəmələr) geyirdi», həm də yazır ki, «XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəllərində çəpkən Qarabağın azərbaycanlı qadınları arasında geniş istifadədə idi». Zənnimizcə, bu cür çəpkən nümunələrinin dekorativ-bəzək səciyyəsinin zənginliyinə görə bəy xan, mülkədar, tacir-tüccar qadınları arasında geniş yayıldığını demək daha məqsədəuyğun olardı. Bu sətirləri yazmaqda erməni müəllif mənfur erməni ideologiyasına xidmət etmiş, Qarabağın azərbaycandilli əhalisinin yaratdığı milli-mənəvi dəyərləri aşağılamağa, xalqın geyim mədəniyyətinin tərəkəmə geyim mədəniyyəti olduğunu söyləməklə, bölgə əhalisinin əksəriyyətinin köçmə maldar (tərəkəmə) olduğunu, bir növ buradakı hakim türk etnosunun aborigen olmadığını «sübut etməyə» çalışmışdır. Bu, heç də belə deyildir. Qafqazın mədəniyyət mərkəzlərindən biri olan, türk dünyasının mili-mənəvi və maddi dəyərlərini xeyli zənginləşdirən Qarabağ bölgəsi əhalisinin geyimləri də olduqca çoxçeşidli və qiymətli olmuş və varlı-zadəgan əsəb-nəsəbli təbəqələrin çoxluğundandır ki, burada Azərbaycanın milli geyimlərinin demək olar ki, bütün çeşidləri istifadədə olmuşdur.

Tədqiqatlar göstərir ki, həm nimtənə (mintənə), həm də çəpkən tipli geyimlər türk etnik-mədəni mühitində yayılma arealına görə də fərqlənirlər. Mintənə (nimtənə) geyim tipinin eyniadlı parçadan tikildiyinə görə belə adlanması elmi ədəbiyyatda qeyd olunur. Bu parçanın Azərbaycana Orta Asiyadan

və İrandan gətirildiyi də məlumdur. V.P.Kurilyov bu parçadan tikilən geyimlərin Türkiyədə «miltan», «mintan», «mintana» adlandığını qeyd edir [13. səh. 122-123]. Xarici görünüşünə görə türk «mintana»sı Azərbaycan mintənəsi (nimtənəsi) ilə tipoloji oxşarlıq təşkil edir. Ancaq çox maraqlıdır ki, Azərbaycanda qadın üst geyim tipi olan nimtənə (mintənə), Türkiyədə kişilərin geydiyi geyim tipi kimi təqdim olunur. V.P.Kurilyov N.Berkes adlı bir müəllifə istinad edərək yazır ki, Ankara vilayətinin kəndlərinə gələn dərzilər buradakı kişilərə rəngli pambıq parçalardan dik boyunduruqlu və qollu gözəl köynəklər tikirdilər ki, onu «mintan» adlandırırdılar. Əgər «gömlək» tipli köynəklər bir çox türk xalqlarına məxsus idisə, görünür, «mintan» üst geyim tipi türklər tərəfindən başqa xalqlardan alınmadır. İran (fars) mənşəli olan «mintan» sözü də bunu təsdiq edir [13, səh. 122-123]. Ancaq bu fikri söyləməklə müəllif bir şeyi nəzərə almamışdır ki, sözügedən geyim tipi farslara aid ad mənsubiyyətini qoruyub saxlasa da, biçim tərzü və tikiş texnologiyasına görə sırf türk etnik-mədəni mühitinə məxsus geyim tipi olmuşdur.

Çəpkənə gəldikdə isə, XIX-XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan, eləcə də Qarabağ qadınlarının geniş istifadəsində olan çəpkən – üst geyim tipi olub, asatlıq tikilir və hətta yüngül sınırdı. Onu, iqtisadi imkandan asılı olaraq bəzən bahalı ipək parçalardan (məxmər, tirmə, zərxara, tafta, qumaş, atlas, kəməxə və s.), bəzən də pambıq, yun və adi parçalardan hazırlayırdılar. Rəng seçimi çəpkəndə daha ciddi nəzərə alınır. Belə ki, cavan gəlin və qızlar qırmızı, mavi, yaşıl; yaşlılar göy, palıdı, bənövşəyi, qara parçalardan tikilmiş çəpkənə üstünlük verirdilər. Çəpkən bədəni bel yerinə qədər kip tutur, buradan isə yanlarda qoyulmuş çapıq vasitəsilə enlənirdi. Adətən, yaxa, qol, çapıq, ətək və calaq tikişlərinin üzəri, görünməsin deyər, müxtəlif bafta, zəncirə, köbə, şah-pəsənd, həşyə və b. bəzək elementləri vasitəsilə «basdırılırdı». Çəpkənin yaxasının hər iki tərəfinə bəzən cərgə ilə qızıl və gümüş pullar və müxtəlif bəzəklər (pərək, muncuq, qoza) tikilirdi. Belə çəpkənlər, yuxarıda qeyd olunduğu kimi, Qarabağda «pullu çəpkən» adlanırdı.

Azərbaycanın ayrı-ayrı etnoqrafik bölgələrində çəpkən, adətən, qollarının quruluşuna görə fərqli xüsusiyyətlər kəsb edirdi. Etnoqrafik materiallar onun «uzunqol» və «sallamaqol» kimi iki variantının daha çox yayıldığını təsdiq edir. Qarabağ bölgəsində «sallamaqol», Naxçıvan və Lənkəran-Astara bölgələrində «uzunqol», Gəncəbasar bölgəsində isə dirsəyə qədər qolu olan çəpkən geniş istifadədə olmuşdur. Uzunqol çəpkənin qolları dirsəyə qədər dar olur, sonra yelpazə şəklində 20-30 sm enlənirdi. Hərəkət sərbəstliyi yaratmaq üçün qoltuğun altında kəsik saxlanılırdı. Sallamaqol çəpkəndə isə qollar qondarma olaraq çiyin tikişlərinin üstünə tikilir, ucları «əlcək» və ya «qolçaq»la tamam-

lanırdı. Adətən, qondarma qolun kənarına tikilmiş ilgək-düymə vasitəsilə soyuq havalarda qolçaq yığılıb qol şəklinə salınırdı. Bəzən isə qolçaq dirsək bükümündən biləyə qədər bəzəkli qaytanla da bağlanırdı. Bir qayda olaraq, sallamaqol çəpkənin qoltuqdan dirsəyə və biləkdən barmaq uclarına qədər olan hissəsi açıq saxlanırdı. Çəpkən qollarına gözəl görkəm vermək və rəng harmoniyası yaratmaq üçün onun astarı daha qiymətli, rəngli və fərqli parçadan hazırlanırdı. Xalq oyunları və rəqslər zamanı bu rəng harmoniyası, qolçaq ətrafını bəzəyən qozalı düymələr, xırda zəngi (zınqırovu) xatırladan bəzəklər, qızıl və gümüşdən kəsilmiş pulların (sikkələrin) çıxardığı melodik səslərlə həmahəng qadın gözəlliyinə xüsusi rəvnəq verirdi.

Maraqlıdır ki, yenə də rus müəllifi V.P.Kurilyov Türkiyədə çəpkənin kişi geyim tipi olduğunu və jiletin (yelək) üstündən geyildiyini qeyd edir. Müəllif yazır ki, bu geyim tipi kəmər yerinə qədər çatır, alçaq və düz boyunduruqludur, yaxası boyvəboy açıqdır, düymələnmir, biləkdə yarığı olan uzun qolludur və pambıq parçadan əlvan astarlıdır. Türklərin digər geyim növlərindən fərqli olaraq bu geyim tipi «mintan» adlanan geyim tipi kimi, çiyinlərində tikişləri vardır. Onu evdə toxunmuş və ya yerli istehsalə məxsus yun parçadan hazırlayırlar [13, səh. 123]. Bu kişi geyim tipi haqqında ətraflı məlumat verən müəllif daha sonra çəpkən sözünün türk mənşəli olduğunu, eyniadlı geyim tipinin qırğızlar, qazaxlar, türkmənlər, qaraqalpaqlar və Orta Asiyanın digər türkdilli xalqları, eləcə də Cənubi Sibir türkləri arasında geniş yayıldığını söyləyir. Lakin türklər bu geyim tipinin adını qoruyub saxlasalar da, zaman-zaman onun biçim tərzində və formasında dəyişikliklər etmişlər. Belə ki, Orta Asiya xalqları və Cənubi Sibir türkləri arasında çəpkən topuğa qədər uzun və uzunqollu xalata deyilir [19, səh. 14-15]. Bu geyim tipinin formasındakı əsas dəyişiklik onun ətəyinin əhəmiyyətli dərəcədə gödəldilməsidir ki, bu da, hər şeydən əvvəl, Anadolu türklərinin həyat tərzinin və əsas təsərrüfat məşğuliyyətlərinin köklü surətdə dəyişməsinin nəticəsi olmuşdur. Əgər yuxarıda sözügedən türkdilli xalqlar əsas etibarilə köçmə (köçəri) həyat təzi keçirirdilərsə, Kiçik Asiyada məskunlaşan köçmə-maldar türkdilli əhali isə tədriclə oturmaşmış və əkinçiliklə məşğul olmağa başlamışlar. İsti, köçmə-maldarın ayağını at belində soyuqdan qoruyan uzunətək xalatı (çəpkəni) türk əkinçisi əhəmiyyətli dərəcədə gödəltmişdir ki, çöl-təsərrüfat işləri ilə məşğul olan zaman ona zəruri olan sərbəstliyi versin [13, səh. 123]. Zənnimizcə, qaftanın, uzunətək nimtənənin (mintənənin) də ətəyinin bu cür qısaldılmasında bu mülahizə əsas rol oynamışdır.

XIX-XX əsrin əvvəllərində xalqın istifadəsində olan, türk etnik-mədəni mühitində yaranıb-biçimlənən, qadınli-kişili hər kəs tərəfindən geyilən çəpkən

türk xalqlarının ortaq milli-mənəvi və maddi dəyərlərə sahiblik etdiyini göstərən əsas maddi faktlardan biridir. Bu geyim tipi, formasında və biçim üslubunda, həmçinin dekorativ-texnoloji bəzək səciyyəsinə fərqliliyi nəzərə almasaq, tipoloji cəhətdən türk xalqları arasında geniş yayılan eyniadlı geyimin müxtəlif variantıdır.

Bir maraqlı cəhəti də qeyd edək ki, bəzi türkdilli xalqlar arasında «çəpkən» sözü «çekmen» şəklində tələffüz olunur və bu geyimin tikildiyi parçanın növünü ifadə edir. Qədim türk dillərində «üst geyimlərinin tikilməsində istifadə olunan parça növü «çek» adlanır [9, səh.143]. Görünür, çəpkən sözünün kökündə həmin parçanın adı dayanır. Türkdilli xalqlardan olan qaraçaylar arasında isə «çəpkən» həm mahud parçanın növü, həm də «çərkəzi» tipli geyimin adı kimi təqdim olunur [22, səh. 25]. Çox ehtimal ki, Azərbaycan çəpkənləri də elə eyniadlı parçanın adı ilə adlanmışdır.

AMEA-nın Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin Etnoqrafiya Fondunda Qarabağa məxsus 45 saxlama vahidi çəpkən mühafizə olunur. Onların 15 ədədi kəməxə, 9 ədədi tirmə, 2 ədədi məxmər, digərləri isə müxtəlif növ ipək parçalardan tikilmişdir. Bu geyim tipləri üzərində apardığımız tədqiqatlar, onların ölçü, tikiş texnologiyası, dekorativ bəzək səciyyəsi, istifadə olunan parça materiallarının növləri və s. ilə bağlı müşahidələrimiz göstərir ki, Qarabağ çəpkənləri Şamaxı və Bakı bölgələrində əhalinin istifadəsində olan çəpkənlərdən bədəninin uzunluğuna və çarıqlarının formasına görə fərqlənir. Qarabağ çəpkənlərinin ümumi uzunluğu 43 sm-dən 57 sm-ə qədər, yan çarıqları isə 2 sm olur. Məlumat üçün qeyd edək ki, Bakı və Şamaxı çəpkənlərinin boyu bəzi hallarda 56-63 sm-ə, yan çarıqları isə 8-10 sm-ə çatır. Yalnız iki çəpkənin (Kəbir-linckilərə məxsus EF 1713 və EF 1721 inventar nömrəli çəpkənin) yan çıxıntısı 6 sm-dir ki, onun da çarıq kənarına verilən şəhpəsəndin eni ilə bağlı olduğunu hesab etmək olar.

Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin Etnoqrafiya Fondunda EF-3571-inventar nömrəsi altında bir çəpkən nümunəsi diqqətimizi daha çox cəlb edir. Sənətsünas S.S.Dünyamaliyevaya görə bu çəpkən-axalıqdır. Ancaq geyim özündə daha çox çuxa və çəpkənin elementlərini cəmləmişdir. Geyimə diqqətlə baxdıqda onun ətəyinin və yaxasının çuxaya daha yaxın olduğunu söyləmək mümkündür. Atma qollara malik olan geyimin yanlardakı çarığı eynilə Qarabağ çəpkənlərinə xasdır. Geyim qara rəngli məxmər parçadandır. Məxmərin xovu tamamilə getmişdir. Geyimin bütün səthi güləbətın və ipək sapla tikmə üsulu ilə bəzədilmişdir. Kətəbələr gümüşü, kətəbənin ortasındakı güllərin konturları qızılı güləbətınla, gülün ləçəkləri qırmızı, narıncı, bənövşəyi, yarpaqları yaşıl rəngli ipək sapla tikilmişdir. Yaxasının sol tərəfində güləbətın

sapla toxunmuş 32 sm uzunluğunda ilgək-qaytan tikilmişdir. Eyni materialdan qollarının kənarında 20 sm uzunluğunda ilgək qaytan tikilmişdir. Yaxasının sol tərəfi trapesiya formalı, digər tərəfi ətəyə qədər düzbiçimlidir, yalnız bel hissədən bir qədər kənara doğru meyilləndirilmişdir. Yaxası, ətəyi və qolçağın ortasına 4 sm, qolçağın kənarı boyunca 3 sm enində qızılı rəngli gümüş və ipək sapla işlənmiş yelən verilmişdir. Yelənin alt tərəfi kəmxa parça ilə köbələnmişdir. Əlcəyin kənarına gümüş və qara ipək sapla toxunmuş sərmə çəkilməmişdir. Yaxası, ətəyi, belə qədər yan çapıqları və atma qollarına verilmiş yelənin hər iki tərəfinə də gümüş və qırmızı ipəkdən toxunmuş sərmə çəkilməmişdir. Bu çəpkənin türk soylarından olan avşarların (əfşarların) geyimi olduğu qənaətinə gəlirik. Onu kişiler də geymişlər. Çəpkənin üzərində təsvir olunmuş güllər «avşar gülü» adlanır. Məlumat üçün qeyd edək ki, Ənvər Çingizoğlu və Aydın Avşar yazdıqları «Avşarlar» əsərində bir çox tarixi mənbə və məxəzlərə (F.Rəşidəddin, Əli Yazıçıoğlu, Əbdülqazi Bahadur xan Xivəli, M.Kaşğari, F.Mübarəkşah və b. əsərlərinə) əsaslanaraq əfşarların (avşarların) Oğuz qurumunun 24 boyunun tərkibinə daxil olduqlarını və Avşar boyunun Boz-ok qrupuna mənsub olan Ulduz xanın törəmələri olduğunu göstərilir. Onlar Azərbaycan xalqı və dilinin formalaşmasında əsas rol oynayan və Azərbaycan ərazisində onlarca eyni adlı toponimlərin yaranmasında fəal iştirak edən etnos olmuşlar. Türk xalqları abidələrində bu tayfanın adı dönə-dönə çəkilir [7, səh. 29]. Müəlliflər Avşar ellərinin yayıldığı 24 tarixi bölgədən birinin də Qarabağ olduğunu qeyd edirlər: «Avşar elinin binayi-qədimdən məskunlaşdığı bölgələrdən biri də Qarabağdır. Əski tarixçilər Qarabağı avşarların vətəni hesab edirlər. Qarabağda avşar elinin Araşlı oymağı binə bağlayıb. Hazırda Ağcabədi bölgəsində Avşar adlı 3 kənd, Araşlı adlı yurd yeri var. Həmin bölgədəki Hü-sülü kəndinin ən böyük tayfalarından biri Ərəşli adlanır. Qarabağ Arazbarında Ərşə adlı başqa bir yurd yeri avşarların nişanəsidir» [7, səh. 49]. Hazırda avşarlar əsasən Azərbaycan, Türkiyə və İranda yaşayırlar.

Gəncə-Qarabağ bölgəsində geniş istifadədə olmuş qadın üst geyim tipindən biri də baharıdır. Baharı Azərbaycanın Gəncəbasar, Naxçıvan, Borçalı, Şirvan və Qərb bölgələrində qadın geyim dəstəsinin mühüm tərkib hissəsini təşkil edən küləcənin Gəncə-Qarabağ, Lənkəran-Astara, Bakı və b. bölgələrində yayılan bir variantıdır. Biçim üsuluna və tikiş texnikasına görə küləcə ilə eyni olan baharı bəzən yaxa kəsiyinin quruluşuna (düzbucaqlı və oval), qol kəsiyinə (adətən yarımqol olurdu) və ətək biçiminə görə (ətək küləcədən qısa, arxalıqdan isə uzun olurdu) fərqlənirdi. Astarlı və sıyrıqlı olan baharı bahalı parçalardan (məxmər, tirmə) hazırlanır, yaxası boyvəboy açıq biçilir, ətək yanları, yaxa və qol kəsikləri küləcədə olduğu kimi bəzədilirdi [28, səh. 106; 3, səh. 7].

Baharının bu xüsusiyyətlərini sənətsünaslıq üzrə mütəxəssis S.S.Dünyamalıyeva da təsdiq edir: «Baharı çox bəzəkli üçt geyimidir. Məxmərdən tikilən astarlı baharının yaxası açıq, çəpkən yaxası kimi olub, qolu qısa tikilirdi. Ətəyi arxalıq ətəyi kimi əlavə tikilirdi., amma uzunluğu və tikiş texnologiyası ilə fərqlənirdi. Yaxa, ətək, qol ağzı, cib, yan tikiş, bel kəsiyi boyunca tikmələrlə bəzədilirdi. Çəpkəndə olduğu kimi astar tikilməzdən əvvəl münasib parçadan bütün tikişlər boyunca 1 sm enində köbə verilirdi. Nisbətən sadə tikilmiş baharında tikmələr köbə ilə əvəz edilirdi. Yan tikiş qol altından belə qədər şaquli xəttlə deyil, qol altından başlayaraq çiyindən belə qədər maili tikilirdi. Baharında, adətən, qızılı tikmə texnologiyasından istifadə edilirdi» [8, səh. 328].

Fond materialları içərisində Qarabağa məxsus baharı (EF-2053) geyim kolleksiyasının nadir inciləri sırasına daxildir. Baharı tünd qırmızı rəngli məxmər parçadan bel və ətək hissədən ibarət olaraq tikilmişdir. 45 sm uzunluğa malik ətək hissə büzməlidir. Dirsəyə qədər tikilmiş qolu düz biçilmiş, qoltuqaltı açıq saxlanmışdır. Hər iki yandan kəsmə cib qoyulmuşdur. Bel və ətək hissədən ibarət olan geyimin yaxa kəsiyi boyvəboy, ətəyi, cib və qol ağzı tirmə parçadan qıyqacı köbəyə tutulmuşdur. Geyimə xüsusi gözəllik verən onun zəngin bəzəklə tərtiblənməsidir. Bu məqsədlə güləbətin, məlilə və pilək tikmə üsullarından istifadə olunmuşdur. Haşiyənin kənarına sərmə-bafta tikilmişdir. İncə zövqə, misilsiz sənət qabiliyyətinə məxsus sənətkar yaradıcılığının bəhrəsi olan tikmələr nəticəsində geyim heyrətamiz gözəlliyə qovuşmuşdur. Azərbaycanın milli ornamentləri olan butadan geniş istifadə olunması geyimin milli koloritini daha da zənginləşdirmişdir. Adətən üst geyimlərinin ön hissəsinə bəzək vurulurdusa, təqdim olunan baharının kürək hissəsinə də güləbətin sapla gül təsviri salınmışdır. Geyimin dəyərini artıran cəhətlərdən biri də onun əllə tikilməsidir. Geyim XIX əsrə aiddir.

Qadın üst geyimlərindən biri də arxalıq olmuşdur. Varlılarda, tirmə, atlas, tafta, xara, zərxara, məxmər, darayı, qanovuz, ayulduz və b. parçalardan, kəsiblərdə isə sətir, qara ləstik və digər ucuz parçalardan tikilən arxalıq Abşeron bölgəsində «don», Azərbaycanın Qərb bölgəsində isə «küləcə» adı ilə yayılmışdır [18, səh. 122]. Qadın arxalıqları qol, yaxa və bel kəsiklərinin quruluşuna görə etnoqrafik bölgələr üzrə lokal xüsusiyyətlər kəsb etmişdir. Belə ki, bel kəsiyinə görə Bakı, Şirvan, Borçalı və Kirdəmir arxalıqları 10 sm-dən 31 sm-ə qədər uzunluğu olan büzməli ətəkli, Gəncə-Qarabağ arxalıqları 8-18 sm uzunluğunda zərif qırçınlı, nisbətən qısa ətəkli, Naxçıvan, Lənkəran, İrəvan, Şəki və Qazax arxalıqları isə boyvəboy olub, əlavə ətəksiz tikilirdi. Qollarının formasına görə Lənkəran, Naxçıvan, Şamaxı, İrəvan arxalıqları uzun qollu və düzbiçimli; Qazax-Borçalı arxalıqları çəpkən qollu; Şəki-Bakı arxalıqları dirsə-

yə qədər düz, dirsəkdən aşağı qondarma qollu; Gəncə-Qarabağ arxalıqları isə «nülufər qollu» (yelpazəli) olurdu [29, səh. 35; 8, səh. 355-356]. Qadın arxalıqları yaxa kəsiyinin formasına görə də (düzyaxa, düzbucaqlı, oymalı) bir-birindən fərqlənirdi. Qarabağ qadın arxalıqlarını yaxa kəsiyi vasitəsilə başqa bölgələrin arxalıqlarından asanlıqla fərqləndirmək mümkün idi. Belə ki, burada arxalıqların yaxa kəsiyi, bir qayda olaraq, «qönçə» və «meydan» formasında dairəvi olurdu. Çox ehtimal ki, Qarabağda yaşayıb-yaratmış şair M.P.Vaqif «Sinə meydan, zülf pərişan, bel nazik» misrası ilə əyninə meydan yaxalıqlı arxalıq geymiş Qarabağ gözəlini tərənnüm etmişdir. Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin Etnoqrafiya Fondunda qarabağlı şairə Xurşid Banu Natəvana məxsus olan belə bir arxalıq mühafizə olunmaqdadır. Bu arxalıq yerliyi ağ rəngdə olub, üzərində qabarıq toxunuşlu mavi, qırmızı çiçəkli, yaşıl yarpaqlı, bozuntul budaqlı çiçək dəstələri olan zər خارadandır. Bel xəttindən əlavə qırçınlanmış ətək tikilib. Ətəyin uzunluğu 18 sm, qırçınların eni 2 sm, dərinliyi isə 1 sm-dir. Şairəyə məxsus olan, yaşıl və qırmızı qaz parçadan tikilən iki tuman bu arxalıqla dəstlənərək geyilmişdir.

Sənətsünas S.S.Dünyamaliyeva yazır ki, Qarabağ arxalıqları üst çiyin geyimi olmaqla bərabər, bu günkü alt paltarının funksiyasını da yerinə yetirirdi. Bu məqsədlə arxalıqların bel qırşaqlarının yanına quzu qabırğası, metal təbəqə və ya yonulmuş yastı çubuq dikinə tikişlə bənd edilirdi [8, səh. 354]. Qiymətli parçalardan tikilməsi, bəzək elementlərinin zənginliyi və gözəgəlimliliyi, rəng seçimində əlvanlığın üstünlük təşkil etməsi, qol ağzına, yaxa kəsiyinə verilən qırçınlı-büzməli əlavələr, bədənə kip oturması, estetik gözəlliyi və s. keyfiyyətləri Qarabağın qadın arxalıqlarını burada yaşayan başqa xalqların nümayəndələrinə də sevdirə bilmiş, onlar da bu cür arxalıq tikdirib geyməyi özlərinə fəxarət hesab etmişlər. Mənşəcə erməni olan qarabağlı E.N.Babayan Qarabağın qadın geyimlərinə həsr etdiyi məqaləsində Sarovsk məktəbinin baxıcısı (nəzarətçisi) Nikolay Qriqoryevdən iqtibas gətirərək yazır ki, özlərinin milli geyim dəstələrini bir tərəfə qoyan Qarabağın erməni qadınları qonşuları olan azərbaycanlıların qol və yaxa kəsiyinə cərgə ilə gümüş pullar bənd edilmiş arxalıqlarını geyməyə üstünlük verirlər [5, səh. 88]. Diqqət verək ki, bunu erməni millətindən olan şəxslər özləri etiraf edirlər.

XIX əsrin sonlarından etibarən Rusiya istehsallı məhsulların, xüsusən parçaların Azərbaycana geniş miqyasda ayaq açması yerli istehsala mənfi təsir göstərsə də, geyimlərin tikilməsi üçün parça seçiminin artmasına imkan yaratmışdır. Rusiya kapitalistləri yerli tələbatı nəzərə alaraq Azərbaycana daha çox ənənəvi naxışlarla bəzədilmiş, xüsusən, buta təsvirli parçalar göndərməyə üstünlük verirdilər. Etnoqrafiya Fondunun materialları əsasında tavanalı ailə-

lərə mənsub qadınların Vişivkin fabrikində istehsal olunmuş 94 əyarlı gümüş saplarla toxunmuş “zərxara” adlandırılan parçalardan geniş şəkildə istifadə etdikləri məlum olur. Qarabağ arxalıqlarını digər bölgələrin eyni adlı geyim tiplərindən üç əlamət ayırır: yaxasının buta və ya oval (oyma) formalı olması, qatdama ətəyi və nilufər qolları. Şirvanın XIX əsrin sonu-XX əsrin əvvəllərinə aid maddi mədəniyyətini araşdıran etnoqraf Arif Mustafayev Şirvanda da oyma yaxalı arxalıqların geyildiyini göstərir [17, səh. 88-90]. Şirvan bölgəsində bu biçim üsuluna malik arxalıqlar Qarabağdan Şirvana köçürülən əhali arasında istifadə olunan gətirilmə geyim olmuşdur. Qarabağ arxalıqlarının yaxası buta formalı biçim üsuluna malikdir. Bundan əlavə Etnoqrafiya Fondunda saxlanan arxalıqların əksəriyyətinin yaxasına eyni materialdan (nadir hallarda güpürdən) xırda qatlamalı qırçın əlavə olunmuşdur. Bu qırçınlar bəzən qol ağzına da verilərək geyimdəki həmahəngliyi tamamlayır.

XIX əsrin sonlarından etibarən “nilufər” qollu arxalıqlar milli geyimlərimizin sırasına daxil olmağa başlayır. Bu arxalıqlar Qarabağa aid olmaqla, qarabağlı qadınların Azərbaycanın milli geyim fonduna gətirdikləri yenilikləri nümayiş etdirir. Arxalıqların qolları dirsəyə qədər düz, dirsəkdən aşağıya doğru genişlənən biçim üsuluna malikdir. Demək olar ki, əksər arxalıqların dirsək hissəsində bir üz-üzə qatlama vurulmuş və həmin qatlamının üstünə dekorativ səciyyə daşıyan “kəpənək” və ya “bant” adlanan element əlavə olunmuşdur. Qolların ağzı həm qırçın, həm də qırçsız tikilmişdir. Nadir hallarda arxalıqlarda güpürlə bəzədilmiş qollara da rast gəlinir.

Etnoqrafiya Fondunun materialları arasında düz biçimli qollara malik arxalıqlara da rast gəlinir. Bizə elə gəlir ki, belə qollar daha sonrakı dövrlərə məxsusdur.

Arxalıqlar əsasən düymə və qarmaq vasitəsi ilə bağlanırdı. Bəzi hallarda basma düyməli arxalıqlara da rast gəlinir.

XIX əsrin sonu-XX əsrin əvvəllərinə aid fotosəkillərə əsasən arxalıqların bu dövrdə milli geyim dəstlərinin çyin geyimləri arasında üstünlük təşkil etməsini, daha doğrusu, geniş dəbdə olmasını söyləyə bilərik. Eyni zamanda arxalıqların əsasən tikiş maşını ilə tikilməsi də fikrimizi bir daha təsdiq edir. Məlumdur ki, sənaye istehsalı olan tikiş maşınları Azərbaycana XIX əsrin sonlarından etibarən gətirilməyə başlamışdı. Fond materiallarının araşdırılması maraqlı bir cəhəti ortaya çıxarır. Çəpkənlərin böyük əksəriyyəti əl tikişi ilə, arxalıqlar isə tikiş maşını ilə tikilmişdir. Bu isə onu göstərir ki, XIX əsrin sonlarına qədər çəpkənlər dəbdə olmuş, artıq XIX əsrin sonlarından etibarən isə arxalıqlar dəbə düşmüşdür. Bunu həmin dövrə aid fotosəkillər də təsdiq

ləyir. Bu dövrə aid fotosəkillərin böyük əksəriyyətində məhz arxalıqlarla daha çox rastlaşırıq.

Qarabağ bölgəsi qadınlarının mövsümi səciyyəli üst geyim tiplərindən başlıcası kürdü idi. Adətən onu məxmər, ayulduz, bafta, tirmə və b. parçalardan tikir, bəzən də yaxşı aşılınmış dəridən, xəzi içəriyə olmaqla hazırlayırdılar. Bu zaman kürdü astarlı tikilirdi. Azərbaycanda tünd sarı rəngli dəridən hazırlanmış və üzəri eyni rəng ipək sapla naxışlanmış Xorasan kürdüsünə böyük üstünlük verilirdi [3, səh. 7]. Qarabağdan müqəddəs məkanlara ziyarətə gedən zəvvarlar belə kürdüləri öz qadınları üçün gətirirdilər. Adətən parçadan qolsuz və ya yarımqol tikilən kürdünün ətəyinə, çapıq (peş) yerinə, yaxa və qol kəsiklərinin ətrafına xəz qoyularaq sınırdı. Xəzin ətrafı isə baftaya tutulurdu. Qarabağ kürdüsü bədənə kip yapışır, qolsuz tikilir, xəz və baftadan, eləcə də sərmə və şahpəsənddən başqa heç bir bəzəyi olmur, yaxası boyvəboy açıq olur, çarpazla bağlanırdı. Yarımqol kürdünün qollarının altı çapıqla (peşlə) tamamlandı.

Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin Etoqrafiya Fondunda mühafizə olunan və Qarabağ bölgəsinə aid edilən kürdülər (onlar cəmi beş ədəddir) əsasən tirmə parçadan qolsuz tikilmişdir. Qarabağda kürdüyə bəzən “bədənçə” də deyilirdi. Verilən məlumatlara görə kürdü XX əsrin 70-ci illərinə qədər Qarabağın ayrı-ayrı kəndlərində əhalinin geyim dəstində qorunub saxlanmışdır. XIX-XX əsrlər ərzində kürdü ən geniş yayılmış mövsümi geyim elementi olmuşdur. Yaşlı nəslin nümayəndələri ilə apardığımız sorğular nəticəsində məlum oldu ki, kürdü xalq arasında çox məşhur olmuşdur. Kürdü eynilə çəpkən kimi tikilir, çəpkəndən yalnız içinin döşəməsinin qalınlığı, bəzi hallarda içinə quzu dərisindən astar tikilməsi, yaxa kəsiyi, qol dibi və ətəyinə samur dərisindən xəz tutulması və qolsuz olması ilə fərqlənirdi. Yanına verilən çapıq eynilə çəpkəndə olduğu kimidir. Qarabağda bu hissəyə “yarmac” deyilirdi. EF-5215 inventar saylı kürdü tirmə parçadan tikilmişdir. İçinə yun döşənərək pamazıdan astar çəkilmiş və sıx sınırmışdır. Estetik baxımlılığını artırmaq üçün sərmə, şahpəsənd, və məxmərdən bəzək elementi verilmişdir. Kürdülərin sol tərəfinə içəridən cib tikilmişdir.

XIX-XX əsrin əvvəllərində Qarabağ bölgəsi qadınlarının ənənəvi geyim kompleksinin əsas tərkib hissəsi bu geyimlərdən ibarət idi. Lakin uzun illər boyu toplanan etnoqrafik məlumatlar, məlumatçıların söylədikləri və muzey kolleksiyaları belə bir fikir söyləməyə imkan verir ki, Qarabağın qadın geyimləri kompleksində lavada, zıvını, küləcə, çərkəzi, katıbı, eşmək, içlik (canlıq) kimi qadın üst geyim tipləri də az-çox yer tutmuşdur ki, bu da Azərbaycan bölgələri arasında gediş-gəlişin, ticarət-iqtisadi və mədəni əlaqələrin intensiv-

liyınə dəlalət edir. XX əsrin ikinci yarısından fabrik istehsalı olan yerli, rus və Avropa libaslarının xalq məişətinə sürətlə daxil olması hesabına təkcə Qarabağın deyil, bütün Azərbaycanın geyim fondu büsbütün dəyişmişdir.

Qadın baş və ayaq geyimləri. Azərbaycanın, eləcə də Qarabağın ənənəvi qadın geyim kompleksi içərisində baş geyimləri həmişə xüsusi yer tutmuşdur. Abır-həya, ismət və bakirəlik, qadın gözəlliyinin ülvıyyət meyarı sayılan baş geyimləri şərqli qadınların daim milli ləyaqət göstəricisi olmuşdur. Qarabağın ənənəvi qadın baş və ayaq geyimləri çeşidlərinin müxtəlifliyi, yüksək bədii tərtibatı və bəzək harmoniyası, başlıcası isə öz mühafizəkarlığı ilə digər geyim tiplərindən daha çox fərqlənmiş, Azərbaycan qadınlarının sosial-iqtisadi vəziyyətini və estetik zövqünü aydın əks etdirmişdir. Şərq aləmində qadınların nəinki naməhrəm yanında, evdə belə başıaçıq gəzməyi qəbahət hesab olunduğundan, onların həmişə başı örtülü olması sanki yazılmamış qanun şəklini almışdı. Qadın baş geyimi tiplərinin çoxluğu və müxtəlifliyi də, görünür, bu mülahizələrdən irəli gəlmişdir.

Qadın baş geyimləri geymə (qoyma) və bağlama (örtmə) olmaqla iki qrupa bölünürdü. Birinci qrup baş geyimlərinə tac, təsək, çutqu, araqçın, dingə, ikinci qrup baş geyimlərinə isə müxtəlif ölçülü və adlı ləçəklər, çalmalar, kələğayılar, şallar, örpəklər, eləcə də rübənd, papaqqabağı, çadra, çarşab, duvaq və s. aid idi.

Keçmişdə ər evinə gəlin köçməyə hazırlaşan qızlar (xüsusilə varlı ailələrin qızları) öz toy günlərində başlarına, gəlinlik dəstinin ayrılmaz tərkib hissəsi olan tac qoyardılar. Orta əsrlərdə dövlət başçılarının hakimiyyət rəmzi sayılan tac XIX-XX əsrin əvvəllərində toy-nişan geyim dəstinin mühüm elementinə çevrilmişdi. Bəzən tacı, taclı papaqqabağı əvəz edirdi.

Təsək (araqçın) tipli qadın baş geyimləri XIX-XX yüzilliyin əvvəllərində Azərbaycanın Gəncəbasar, Şirvan, Qarabağ, Şəki-Zaqatala və Qərb bölgələri üçün daha xarakterik olmuşdur. Qarabağda əsas təsək növü araqçın adlanırdı. M.İ.Tkeşelov yazırdı ki, araqçın Qarabağ qadınlarının mərasim geyimlərinin başlıca tərkib hissəsi idi. Qalın və qiymətli parçadan tikilən araqçının alın hissəsinə bəzək elementi kimi iki cərgədə qızıl pullar tikilirdi. Araqçının altından isə bir neçə kiçik və iki iri hörük buraxılır, birçək düzəldilirdi [23, səh. 103-104]. Bu zaman araqçın telbasan rolunu oynayırdı. Toplanan etnoqrafik materiallar da təsdiq edir ki, Azərbaycanın hər yerində olduğu kimi, Qarabağda da qadın araqçını yüksək zövqlə işlənmiş, üzəri müxtəlif asma və tikmə bəzəklərlə zəngin olmuş, qadın gözəlliyini bir qədər də tamamlamışdır. Bölgədə araqçının üstündən, bir qayda olaraq, kələğayı bağlayırdılar.

Naxçıvan və Qarabağ bölgələrində «aygün», «ulduz», «buta», «qönçəçiçək», «zəncirə» və s. bəzəklər salınmış araqcınlara üstünlük verilirdi. Bundan başqa, iynə ilə rəngbərəng saplardan salınmış tikmə zərli naxışlardan «baba-börkü» (çobanyastığına bənzər), yanlara salınan və tərsinə toxunma üsulu ilə başa gələn naxışlardan «merişka», eləcə də pılək düzgüsü araqcın bəzəklərində geniş istifadə olunurdu. Araqcını başda çəngəlli çənəbənd vasitəsilə saxlayırdılar. Varlılarda büsbütün qızıldan olan belə çəngəlli çənəbənd imkansız ailələrdə ucuna mis çəngəl bağlanmış qaytandan ibarət hazırlanırdı.

Araqcınların möhkəmliyini təmin etmək üçün onlar əsasən tirmə parçadan tikilir, quşgözü və güləbətin tikmə üsulu ilə bəzədilirdi. Bəzi hallarda muncuq tikmə üsulu ilə bəzədilən araqcınlara da rast gəlinirdi.

Geymə (qoyma) tipli qadın baş geyimlərinin digər bir qismini də mü-rəkkəb quruluşlu «dingə» və «çalma»lar təşkil edirdi. Naxçıvan, İrəvan, Şirvan və Qərb bölgələrində qadın geyim dəstinə daxil edilən dingə söyüd və ya tənək çubuqlarından hörülmüş «çənəbər» adlanan dingə səbətinin üzərinə şal sarımaqla qurulurdu. Başda möhkəm dayanması və əndazəsinin pozulmaması üçün adətən dingəyə qızıl qarmaq bənd edər, üstündən isə örpəklə bağlayırdılar.

Dingənin üzərinə vurulan bəzəklər və zinətlər onun sahibinin maddi vəziyyətini aydın əks etdirirdi. Yoxsul və ortabab ailədən olan qadınların dingəyə vurduqları bəzəklər üzəri gümüş pullu «tetir» və «qabaqlıq»dan, həmçinin tunc qarmaqdan ibarət olurdu. Varlılarda isə bütün bunları qızıldan, az miqdarda isə gümüşdən hazırlanmış zinət şeyləri (pərək, aypərək və s.) tamamlayırdı. Şirvan bölgəsində dingə digər bölgələrdən fərqli olaraq çubuqlardan deyil, birbaşa baş şalını dingə səbəti formasında bağlamaqla qurulurdu. Dingə bütün Cənubi Qafqaz xalqları üçün xarakterik baş geyimi olmuşdur.

Dingədən fərqli olaraq, çalma başa təsək qoyulduqdan sonra onun üstündən bağlanırdı. Çalmanı başa müxtəlif üsullarla bağlayırdılar. Çalmanı başda möhkəm saxlamaq və yaraşığı görünməsini təmin etmək üçün, bir qayda olaraq, ərli qadınlar onun üstündən qarmaq vururdular. Azərbaycanın bir çox bölgələrində (Qarabağ, Lənkəran-Astara, Quba-Xaçmaz, Naxçıvan və s.) çalmanı başda saxlamaq üçün onun üstündən başın dairəsi boyunca kiçik ləçək bağlamaq da adət idi. Dərbənd azərbaycanlıları arasında «burma» adlanan çalma, bütün etnoqrafik bölgələrimiz üçün xarakterik olan qadın baş geyimi olmuşdur. Gənc qadınlar çalmanın üstündən əlvan rəngli kələğayı bağlayırdılar. Yaşlı qadınlar isə tünd rəngli çalmaya üstünlük verirdilər.

Azərbaycan qadınlarının örtmə (bağlama) baş geyimlərinin böyük bir qismini kələğayı təşkil edirdi. Burada yaşa və zövqə uyğun olaraq qırmızı, qara,

ağ, palıdı yerli, yelənli kələğayılar daha geniş yayılmışdı. Həm yerli kустar istehsala məxsus Gəncə, Şəki, Şamaxı, Basqal kələğayıları, həm də gətirilmə kələğayılar («kolxana» və ya «korxana», «qonşuçatladan», «saçaqlı kələğayı», «bağdatı», «herati», «hələbi» və s.) varlı qadınlarının gündəlik geyim dəstində, yoxsulların isə bayramlıq (boxçalıq) paltarları içərisində əsas yer tuturdu. Adətən, təsəyin və ya çalmanın üstündən örtülən kələğayını başa bağlamaq üçün onu diaqonal boyunca qıyqac edir, uclarından birini sinə üstünə sərbəst buraxıb, digər ucunu sərbəst qalan qanadın üstündən kürəyə atardılar. Kələğayının kürəyə atılan qanadından yaşmaq kimi də istifadə edilirdi. Belə başbağlama üsuluna Qarabağda «sallama» deyilirdi. Adətən toya-bayrama, gəzməyə gedərkən başı «sallama» üsulu ilə bağlayırdılar. Digər hallarda «qızbaşı» deyilən baş bağlama üsulundan istifadə edilirdi. Bunun üçün baş örtüyünün hər iki ucu arxaya atılaraq boynun ardında düyünlənirdi.

Qadın baş geyimləri içərisində kустar üsulla toxunan və fabrik istehsalı olan örpəklər də məxsusi yer tuturdu. Şirvanda və Qarabağda belə örpəklərin «şalı-zər», «sərəndaz», «qəsabə», «zərbaf», «qaz-qazı», «naz-nazı», «bələlə», «xaralı», «alafa», «bənərə»; Lənkəran-Astara bölgəsində «Qaragilə», «paxlava», «Yusif-Züleyxa», «Zəkiyyə»; Quba-Xaçmazda «Zəkəriyyə»; Naxçıvanda isə «torksin», «zərli örpək», «Bağdatı örpək» və s. kimi növləri geniş istifadədə olmuşdur.

Bəzən başa təsək qoyulandan sonra onun üstündən ləçək (çəki) adlanan kiçik yaylıq bağlayırdılar. Etnoqrafik materiallardan aydın olur ki, XIX yüzillikdə Azərbaycan bölgələrində qadın ləçəklərinin müxtəlif növlərindən (qaşbənd, qıyqac, çikilə, xınabənd, pelandı, qıymaçə, qadar və s.) geniş istifadə olunmuşdur.

Mövsümdən asılı olaraq istifadə olunan qadın baş şalı (şəddə, tirmə şal, kişmiri və yaxud kəşmiri şal, dəvəyunu şal və s.) kустar üsulla yerli və xarici istehsalçıların karxanalarında toxunurdu. Kvadratşəkilli toxunan şəddənin kənarları, adətən saçaqlı olurdu. Onu soyuq havalarda evdən çıxarkən başa örtürdülər. Bundan başqa, dağ kəndlərində yaşayan əhaliyə dəvə yunundan toxunmuş baş şalı da yaxşı tanış idi. Lakin o, bəhə qiymətləndirildiyindən, geniş yayılmamışdı. Azərbaycanda istehsal olunmayan belə baş şalını bazarlarla sıx əlaqə saxlayan varlıların qadınları örtürdü.

Azərbaycanın ənənəvi qadın geyim mədəniyyəti kompleksində ayaq geyimlərinin xüsusi yeri vardır. Ayaq geyimləri zaman-zaman sosial-iqtisadi şəraitin dəyişməsi, etnik ənənələr, etnik-sosial mənsubiyyət, peşə yönümü, təbii-landşaft zonallıq və s. amillərdən asılı olaraq formalaşmış, orta əsrlər boyu yeni-yeni geyim tipləri ilə zənginləşmiş, sonrakı dövrlərdə də qadın geyim

tiplərinin kompleks tamamlanmasında həlledici rola malik olmuşdur. XIX-XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan qadınlarının ənənəvi ayaq geyimləri corab, badiş, çarıq, başmaq, şətəl, çust, nəleyin, məst, dabanlı uzunboğaz və yarımboğaz çəkmə, quşkeçən, kəlik və s.-dən ibarət olmuşdur.

Milli qadın geyim dəstinin tərkib hissələrindən biri olan corabların əsas funksiyası sağlamlığı təmin etməkdir. Eyni zamanda corablar baş örtüyü kimi abır-həya rəmzi sayılırdı. Adətə görə qadının ayağı görünməməli idi. Buna görə də qadınlar hətta isti yay günlərində belə corabla gəzirdilər. Qış aylarında ayaq geyimləri içərisində yundan toxunma corablar əsas yer tuturdu. Adətən, onu saya (rezinli) və bəzəkli (rezinsiz) toxuyurdular. Saya corabların boğaz hissəsində 7-8 sm. enində rezin toxunurdu. Bunun üçün ilmələri «sülü» adlanan dörd ədəd corab milinə düzür, sərbəst qalan beşinci sülü ilə toxuma aparılırdı. Hər dəfə ilmələrin bir cərgəsi toxunub başa çatdıqda sülülərdən biri sərbəst qalırdı. Rezin hissə qurtardıqdan sonra ilmələr tərsinə deyil, avandına düzülür və toxuma qurtarana qədər bu qayda ilə davam etdirilirdi. Corabın ölçüsü hər kəsin ayağının üstündə gözəyari təyin edilirdi.

Bəzəkli corablarda isə rezin toxunmur, hörmə işi rəngli iplər vasitəsilə aparılırdı. Azərbaycan qadınları coraba bəzək vurmaq işində mahir idilər. Əhali arasında «taxta-müjə», «ərsin», «alamuncuq», «qarğaagzı», «qoçbuynuzu», «güllü-xəmsə», «dəhrəburnu», «cəhrəpəri», «gəldirgə», «zəncir», «göl», «quyrum» və s. kimi həndəsi, bitki və xalça ornamentləri olan corablar daha çox yayılmışdı. «Dəhrəburnu» naxışlı corabı toxumaq üçün gülləri (ilmələri) yan-yanı düzür, ilmənin birindən o birinə «sındıra-sındıra» keçməklə hörmə işini davam etdirirdilər. Bəzəkli corabların boğazında, adətən, 30-40 sm. uzunluğunda yun ip saxlanırdı ki, bununla corabı baldıra bağlayırdılar. Üzərində xalça ornamentləri salınmış bəzəkli corablar Qarabağda «gəbə corab», Astara bölgəsində isə «şal corab» adlanırdı. Qış corabları bəzən dizə qədər, əksər hallarda isə dizdən bir qarış aşağıyadək toxunurdu. Azərbaycanın Qərb bölgəsi, Gəncəbasar, Qarabağ, Şəki-Zaqatala, Quba-Xaçmaz, Lənkəran-Astara, Naxçıvan və b. bölgələrində corab toxuculuğu xarakterik olmuşdur. Barama istehsalının geniş yayıldığı bölgələrdə, xüsusən Qarabağda ipək corablar da toxunmuş və istifadə olunmuşdur. Qarabağ və Naxçıvan bölgəsində boyanmış ipək saplardan toxunan əlvan naxışlı «keci corablar» geyilirdi. Adətən, belə corabları ya qız evinin adamları, bəzən də nişanlı qızın özü bəy, onun sağdışı və soldışı üçün toxuyurdu. Belə corablar yüksək zövqlə toxunur, uzunboğaz olar, tamam naxışlarla bəzədilərdi. Yalnız toy günü geyilən belə corablar toydan sonra da uzun müddət yadigar kimi saxlanar, qıyılıb geyilməzdi.

İstər yun, istərsə də ipək corabların bəzək elementlərini yaratmaqda yerli xalça ornamentlərindən istifadə olunurdu. Bəzən coraba güləbətin və muncuq tikmə üsulu ilə də bəzək vurulurdu. Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin Etnoqrafiya Fondunda mühafizə olunan EF – 9649 inventar nömrəli corab müxtəlif rəngli yun iplərdən toxunmuş, xalça toxuculuğunda istifadə olunan “buy-nuz”, “damğa”, “su” elementləri ilə bəzək tərtibatı verilmişdir. Muncuq tikmə üsulu ilə vurulan naxışlar corabın bədii keyfiyyətini daha da artırmışdır. Corabın daban və uc hissəsinə qondarma üsulunda bəzək vuraraq estetik baxımlılığını, cazibədarlığını yüksək səviyyəyə çatdırmışlar. Bu corab fondun nadir ayaq geyimlərindən biridir.

Güləbətin tikmə üsulu ilə bəzədilmiş corablar qırmızı rəngdə olub, boğazı topuğa qədərdir, üzərində gül təsvirləri toxunmuşdur (EF-3638). Belə corablar adətən gəlin üçün nəzərdə tutulurdu.

Ənənəvi ayaq geyimlərindən biri də badış idi. O, ayaqlığı olmayan corab kimi toxunur, topuqdan yuxarı və dizdən aşağı qatma ilə baldıra bağlanırdı. Badışı həm qadınlar, həm də kişilər geyirdilər. Əsasən köçmə maldarlıqla məşğul olan əhali (xüsusilə Qarabağın köçmə-maldar əhalisi) arasında bu geyim növü daha geniş yayılmışdı. Qadınlar dağ və aran köçü zamanı at mindiklərindən, həm soyuqdan qorunmaq, həm də sərbəst hərəkət etmək üçün taylı tumanın balaqlarını badışın içərisinə yığdırdılar.

XIX əsrdə daha xarakterik qadın ayaq geyimi tipi başmaq olmuşdur. Arxası açıq, hündür dabanlı, pəncə üstü müxtəlif rəngli müşkü və tumacdan, altlığı isə aşılınmış göndən hazırlanan qadın başmaqları «zənanə», «miyanə» və «qız başmağı» olmaqla üç ölçüdə tikilir, sifarişdən asılı olaraq yüksək zövq ilə bəzədilirdi. Uc hissəsi yuxarı qatlanmış formada tikilən belə başmaqlar, ayaqda gözəl görünsün deyər, əlvan saplarla və ya qızılı simlərlə tikilir, daban oturacağına əlvan parçalardan «döşəm» qoyulurdu. Varlılarda başmağın daban döşəməsi gümüşdən və ya qızıldan kəsilən lövhəyə tutulur, ətrafına bəzəklər (naxışlar) salınırdı.

Başmaqlar çaxmapiləklərlə (qızıl və ya gümüş), güləbətin və muncuq tikmələrlə tərtiblənirdi. Etnoqrafiya Fondunda estetik gözəlliyi ilə diqqəti cəlb edən belə qadın başmağı nümunələri və onların bəzək elementlərinin müxtəlifliyi ilə fərqlənən bir neçə növü saxlanmaqdadır. Bu baxımdan gəlin başmaqlarının üst hissəsini bəzəmək üçün nəzərdə tutulmuş saxlanc maraq kəsb edir. Mis materialından qızılyayan dəzgahda uzadılaraq müəyyən ülgü əsasında kəsilmiş bəzək elementinin üzəri cızma üsulu ilə naxışlanmışdır.

Başmağın pəncə üstü qalın parçadan (məxmərdən) tikildikdə, onun üzərini güləbətin tikmə ilə bəzəyirdilər. Azərbaycanın Bakı, Şamaxı, Şuşa, Gəncə,

Şəki və Naxçıvan (Ordubad) kimi iri sənətkarlıq mərkəzləri başmaq hazırlanmasında məşhurlaşmışdılar.

Səriştəli başmaq ustalarının hazırladığı başmaqlar çox zaman istehsal olunduğu sənət mərkəzinin adı ilə tanınırdı: Gəncə başmağı, Qala (Şuşa) başmağı, Ordubad başmağı, Şirvan başmağı və s. İmkanlı ailələr «sağrı başmaq»a daha çox üstünlük verirdilər.

Keçmişdə başmaqların çaxma piləklərlə bəzədilməsi geniş dəbdə olmuşdur. Belə bəzəklər də, həmçinin, qızıl, gümüş, mis metallarından qəlibkarlıq üsulu ilə hazırlanırdı. Hazır lövhələr müəyyən forma əsasında başmağın üz hissəsinə tikilirdi.

Etnoqrafiya fondunda güləbətın və muncuq tikmələrlə bəzədilmiş başmaqların bir neçə gözəl nümunəsi də mühafizə olunur. Xan qızı Xurşud Banu Natəvanın öz əlləri ilə bəzədiyi başmaq nümunəsi həm tarixi, həm də bədii əhəmiyyət kəsb edərək fondun qiymətli materiallarından hesab olunur. Başmağın üzü muncuq tikmə üsulu ilə nəbatı ornamentlərlə bəzədilmişdir. Başmağın daban və pəncə hissəsində açılan gözlərin kənarına metal çərçivə keçirilməklə bəzək tərtibatı verilmişdir. Başmağın dabanının estetik baxımlılığını artırmaq məqsədilə daban ətrafına dəridən qırçınlı bəzək elementi verilmişdir.

Güləbətın tikmə üsulu ilə bəzədilmiş başmaq üzlüyü də öz tarixi və bədii əhəmiyyəti baxımından fondun dəyərli materiallarından hesab oluna bilər. Adətən başmaq hazırlamaq üçün üzlüklər səriştəli tikmə ustalarına sifariş olunurdu. Bu sənətlə əsasən qadınlar ev şəraitində məşğul olurdular [2, səh. 193].

Naxçıvan, Qarabağ və Qərb bölgələrində geniş istifadə olunan qadın ayaq geyimlərindən biri də quşkeçən idi. Onun dabanı çox hündür olduğuna görə, belə adlandırılırdı. Naxçıvan quşkeçənləri zərif aşılınmış dəridən üzlənir, üstünə muncuq düzülür, qatma (qaytan) ilə bağlanır, burun hissəsi enli olurdu.

El şənliklərində, toylarda dikdaban (quşkeçən) geyən qızlara gözəlti axtaran oğlanlar tərəfindən müştəri gözü ilə baxılırdı.

Adətən, quşkeçən ayaqqabıları nişanlı qızlara bayram və toy hədiyyəsi kimi aparırdılar. Ümumiyyətlə, XIX əsrdə Azərbaycanda gəlin köçməli olan hər bir nişanlı qıza oğlan evi tərəfindən göndərilən nişan (toy) libası içərisində bir neçə cüt başmağın, uzunboğaz çəkmə və quşkeçənin olması vacib hesab olunurdu. Qeyd etmək maraqlıdır ki, hazırda gəlin üçün nişan sovgatı aparən zaman onun içərisinə ayaqqabı qoyulmur. Xalq inamına görə ayaqqabı «darlıq», «sıxıntı» və s. kimi mənalandırılır.

Qərb, Gəncəbasar və Qarabağ bölgələrində quşkeçən uzunboğaz və yarımboğaz, hündürdabanlı çəkmə növünə deyilirdi. Belə çəkmələrin üstü bəzən

safyandan, bəzən də tumac və meşindən tikilir, müxtəlif tikmə naxışlarla bəzədilirdi.

Əhali arasında Şirvanın qaytarmaburun, Gəncəbasarın və Qarabağın isə yanları hörmə rezinli, xrom və ya adi aşılınmış göndən tikilmiş alçaqdabanlı, uzunboğaz çəkmələri geniş istifadədə olmuşdur.

Elat qadınları səfər zamanı uzunboğaz çəkmə geyinməyə daha çox üstünlük verirdilər. Adətən uzunboğaz çəkmələr yaxşı aşılınmış keçi dərisindən biçilib tikilirdi. Ayaqlığının biçilməsi və tikilməsi başmaqla oxşarlıq təşkil edən çəkmələrin boğazlığı diz kündəsinin aşağısına qədər çatır, asan geyilməsi üçün boğazlığın arxasında ilgək qoyulurdu ki, barmağı ora keçirib ayağa dartsınlar. Bir qayda olaraq, boğazlığı qırmızı, ayaqlığı isə yaşıl, qara, göy rəngli dəridən hazırlanan belə ayaq geyimi özünün formasına, materialına, tikilmə tərzinə görə Kazan tatarları arasında «içeki» adı ilə məşhur olan dabanlı, üstü tikmə naxışlarla bəzədilmiş qadın çəkmələri ilə tipoloji oxşarlıq təşkil edirdi. Çəkmə ornament üslubuna görə Orta Asiya (Özbəkistan) istehsalı hesab olunur. Qarabağdan Etnoqrafiya Fonduna daxil olan çul (EF-1732) həm material, həm də istehsal üsuluna görə bu çəkmə ilə eyniyyət təşkil edir. Bizə elə gəlir ki, bu materiallar eyni şəxs tərəfindən dəst olaraq istifadə olunmuşdur.

Təsərrüfat işləri zamanı qadınlar corab və badişın üstündən çarıq da geyirdilər. Qadın və kişi çarıqlarının tikilmə tərzini və materialı arasında heç bir fərq olmasa da, qadın çarığı ölçüsünün kiçikliyinə görə seçilirdi.

Ev şəraitində geyilən ayaqqabılar içərisində nicbətən yumşaq dəridən hazırlanan məst yüngül geyim növü olub, başlıca olaraq qara, qırmızı, tünd göy, yaşıl rəngli safyandan və tumacdan dabanızsız tikilirdi. Çust isə həm kənd, həm də şəhər qadınlarının başmağa nisbətən daha çox üstünlük verdikləri ayaq geyimi idi. Onun altı aşılınmış göndən, üstü isə müşkü və tumacdan hazırlanırdı. Çust, bəhs olunan dövrdə həm qadın, həm də kişi ayaq geyimi olmuşdur.

Şəhərli qadınlar ev şəraitində daha çox nələyin və kəlik geyməyə üstünlük verirdilər. Digər ayaqqabı növlərindən fərqli olaraq, nələyin və kəliyin dabanı yastı olub, ev işləri görərkən daha rahat hesab edlirdi. İlin isti mövsümlərində imkansız qadınlar həyətin eşik (məişət) bölməsində ev işləri görərkən çox zaman ayaqlarına köhnəlmiş ayaqqabılardan dabanını kəsməklə düzəldilən şap-şap, sürütmə, çəkələk və s. geyir, toxunma yun corabın altına keçə və ya dəri tikib ayaqqabı düzəldərək (şətəl) istifadə edirdilər.

XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəllərindən başlayaraq iqtisadi-ticarət əlaqələrinin güclənməsi, əmtəə istehsalının artması, əhəlinin maddi və mədəni həyat səviyyəsinin nisbətən yüksəlməsi ilə əlaqədar olaraq qadın ayaq geyimlə-

rində də əsaslı dəyişikliklər baş vermişdir. Fabrik istehsalı mallarının xalq məişətinə kütləvi surətdə daxil olması, Rusiya və digər Şərq ölkələri ilə ticarət münasibətlərinin genişlənməsi əhalinin ayaq geyimlərində tufli, səndəl, qaloz və b. geyim tiplərinin üstün yer tutmasını zəruri etmişdir.

Ədəbiyyat:

1. «Abbas-Gülgəz». // Azərbaycan məhəbbət dastanları. Bakı, Elm, 1979.
2. Abdulova G.S. Ənənəvi qadın geyim bəzəkləri. // Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyi – 2010. Bakı, 2010.
3. Azərbaycan milli geyimləri. Albom. P.Ə.Əzizbəyovanın redaktəsi ilə. M.: “İskusstvo” nəşriyyatı, 1972.
4. Бабаян Е.Н. Азербайджанская народная одежда Карабаха конца XIX-начала XX века (Материалы к разделу «Одежда» Кавказского историко-этнографического атласа). – «Известия Академии Наук Азерб.ССР» (серия истории, философии и права), № 4, 1973.
5. Бабаян Е.Н. О женской одежде Карабаха // Ученые записки АГУ. т. VII, 1966.
6. Bünyadova Ş.T. Azərbaycanın təsərrüfatı və maddi mədəniyyəti (XII-XVI əsrlər). Bakı, Elm, 2007.
7. Çingizoğlu Ə., Avşar A. Avşarlar. Bakı, «Şuşa» nəşriyyatı, 2008.
8. Dünyamalıyeva S.S. Azərbaycan geyim mədəniyyəti tarixi. Bakı, 2001.
9. Древнетюкский словарь. Изд-во Наука лен. отдел., Л.: 1969.
10. Əsədova Ə.A. Orta əsr Azərbaycan xalq geyimləri («Kitabi-Dədə Qorqud» dastanları əsasında). Dünya azərbaycanlıları: tarix və müasirlik (Elmi-nəzəri toplusu) II buraxılış, Bakı, 2004.
11. Каракашлы К.Т. Материальная культура азербайджанцев. Баку, 1964.
12. Кильчевская З.А. Азербайджанский женский костюм XIX века из селения Оджек Халданского района. // МКА, вып. 2, Баку, 1951.
13. Курyleв В.П. Хозяйство и материальная культура турецкого крестьянства (новейшее время). М.: Наука, 1976.
14. Гəncəvi Nizami. Sirlər xəzinəsi. Bakı, Elm, 1981.
15. Гаген-Торн Н.И. К методике изучения одежды в этнографии // СЭ, № 3, 1933.
16. «Qurbani» dastanı // Azərbaycan məhəbbət dastanları. Bakı, Elm, 1979.
17. Mustafayev A.N.. Şirvanın maddi mədəniyyəti. Bakı, 1977.
18. Народы Кавказа. т. II, М.: Изд-во АН СССР, 1962.
19. Потапов Л.П. Одежды алтайцев. // Сборник МАЭ, т. XII, М-Л.: 1953.
20. Rəcəbli Q.Ə. «Kitabi-Dədə Qorqud Azərbaycanın qədim və orta əsrlər geyimləri haqqında. Dil və ədəbiyyat. Nəzəri, elmi, metodik jurnal. № 4 (29).
21. Садыхова С.Ю. Средневековый костюм Азербайджана (по данным миниатюр). Баку, Елм, 2005.
22. Студенецкая Е.Н. Одежда народов Кавказа (о собирании материалов для Кавказского историко-этнографического атласа) // СЭ, № 3, 1967.
23. Ткешелов М.И. Азербайджанские татары // Сборник материалов по этнографии издаваемой при Дашковском этнографическом музее. Вып. III, М.: 1988.

24. Tərlanov M., Əfəndiyev R. Azərbaycan xalq yaradıcılığı nümunələri. Bakı, 1959.
25. Ustad aşığılar: Qurbani. 55 şer. Bakı, 1972.
26. Ustad aşığılar: Xəstə Qasım. 46 şer. Bakı, 1972.
27. Vaqif M.P. Əsərləri. Bakı, Yazıçı, 1988.
28. Vəliyev F.İ. Geyimlər və bəzəklər // Azərbaycan etnoqrafiyası. II c. Bakı, Şərq-Qərb, 2010
29. Vəliyev F.İ. XIX-XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanın maddi mədəniyyəti. Geyimlər, bəzəklər. Bakı, Elm, 2006.
30. Vəliyev F.İ. XIX-XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanın maddi mədəniyyəti (tarixi-etnoqrafik tədqiqat). Bakı, Şərq-Qərb, 2010.
31. Vəliyev F.İ. Milli qadın geyimlərimiz aşığı yaradıcılığında. // «Musiqi dünyası» jurnalı, № 3-4. Bakı, 2006

III BÖLMƏ

QARABAĞIN KİŞİ GEYİMLƏRİ

XIX-XX əsrin əvvəllərində Qarabağ əhalisinin ənənəvi kişi geyimləri biçim üsuluna və tikiş texnikasına görə ümumazərbaycan və hətta ümumqafqaz səciyyəsi daşıyır, yalnız çox da böyük əhəmiyyəti olmayan lokal-məhəlli xüsusiyyətləri ilə seçilirdi. Ənənəvi kişi geyimləri alt (can) və üst köynəyi, dizlik, şalvar, arxalıq, can arxalığı (canlıq, içlik, cılıtqa, pambıqlı) çuxa, kürk, yapıncı, eləcə də müxtəlif formalı və adlı baş və ayaq geyimlərindən ibarət idi. XIX əsrin 80-ci illərində Cəbrayıl qəzasının kişi geyimləri haqqında məlumat verən Q.V.Urazov yazırdı ki, bu geyimlər ağ və göy bezdən tikilən gödək alt köynəyindən, həmin materialdan hazırlanan və bel yerində nifəsi olan dizlikdən, qış aylarında geyilən enli yun şalvardan, üst köynəyindən, onun üstündən geyilən arxalıqdan və arxalıq üstündən geyilən çuxadan ibarətdir. Başlarına il boyu qoyun dərisindən hazırlanan və çox da hündür olmayan konusvari papaq qoyurlar. Ayaqlarına isə gödək yun corab, kəl və ya öküz dərisindən hazırlanan çarıq geyirlər. [17, səh. 13]. Digər bir erməni əsilli müəllif Bərdə əhalisinin kişi geyimlərindən bəhs edərək yazır ki, bərdəlilər dizə qədər çatan gödək çuxa, şalvar və corab (yun və yarımipək corab) geyirlər. Son vaxtlar gənc bərdəlilər ləzgi şalından hazırlanan çuxa (çərkəzi çuxa) geyməyə başlamışlar. Çuxanın altından pamazı, atlas, triko, lastik, məxmər və müxtəlif çit parçalardan tikilən axalıq (gödək beşmet) geyirlər. Alt paltarları bərdəli qadınların özlərinin pambıqdan toxuduqları bezdən hazırlanırdı. Əksər əhali başlarına qoyun dərisindən olan papaq, varlılar isə 4 manatdan 15 manata qədər qiyməti olan bahalı papaqlar qoyurlar. Qışda isə onlar yapıncı və başlıq geyirlər. Yoxsul kəndlilər və çobanlar nazik keçədən hazırlanan yapıncı geyirlər. Demək olar ki, bütün gənc bərdəlilər gümüş kəmər taxır, qocalar, mollalar və digər sayılan şəxslər müxtəlif parçalardan hazırlanan qara və ağ rəngli qurşaq gəzdirlirlər [12, səh. 13]. Bu geyimlər gündəlik (iş paltarları) və boğçalıq (xeyir-şər paltarları) olmaqla iki dəstədən ibarət hazırlanırdı. Boğçalıq paltarlar qiymətli parçalardan tikilir, geyim elementlərinin çoxluğuna, təzəliyinə və s. görə gündəlik geyimlərdən fərqlənirdi. Burada bir məsələni də qeyd etmək yerinə düşər ki, Azərbaycan etnoqrafiyası elmində ilk dəfə olaraq xalq geyimlərimizin, qeyri-dəqiq olsa da, təsnifatını verən görkəmli maarifçi-alim H.B.Zərdabi olmuşdur.

O, azərbaycanlıların geyim dəstlərinin «alt paltarı», «uşaq paltarı», «səfər paltarı» və «yuxu və yatacaq paltarı»ndan ibarət hazırlandığını göstərmişdir [19, səh. 446-448; 3, səh. 19-20].

Kişi geyimləri həmçinin, əhalinin sinfi mənsubiyyətindən, sosial vəziyyətindən, iqlim şəraitindən, təsərrüfat məşğuliyyətinin istiqamətindən və s. asılı olaraq da bir-birindən fərqlənirdi. Buna işarə edən B.F.Adler yazırdı ki, şəxsin cəmiyyətdəki sosial vəziyyəti geyimlərdə öz əksini tapan xüsusi tələblərlə müşayiət olunurdu. Belə ki, ovçu libası tacir libasına az bənzəyirdi; din xadiminin, şamanın, monaxın geyimləri öz biçim üsuluna və rənginə görə müxtəlif olurdu. Böyüklərin, uşaqların və qocaların da geyimləri eyni olmayıb, şəxsin cəmiyyətdəki mövqeyini və yaş xüsusiyyətlərinin tələblərini ödəməli idi [1, səh. 76-80]. İqlim şəraiti Qarabağda mövsümi səciyyəli kişi geyimlərinin (kürk, başlıq, yun corab, yapıncı, ayaq şalı və s.), sosial mənsubiyyət isə din xadimlərinin geyimlərinin (əba, qəba, cübbə, əmmamə, çaltarı və s.) formalaşmasında mühüm əhəmiyyət kəsb etmişdir.

Ənənəvi kişi alt paltarı alt köynəyi və dizlikdən (kişi tumanı) ibarət idi. Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanın əksər etnoqrafik bölgələrində fabrik istehsalı olan parçaların kəndli məişətinə kütləvi surətdə daxil olduğu zamanadək ayrıca alt və üst köynəyi olmamışdır. Adətən, köhnəlmiş yamaqlı köynəklər altdan, təzə və bahalı parçalardan tikilən köynəklər isə üstədən geyilirdi. Necə geyilməsindən (altdan və ya üstədən) asılı olmayaraq, hər iki köynəyin biçim üsulu və tikiş texnikası eyni idi.

Kişi alt köynəyi bez, qalın ağ, midqal, batist (patisğa), humayun ağı, Tağiyev çiti, satin və s. parçalardan tikilirdi. Tuniki və ya kəsmə üsulla biçilən belə alt köynəyinin Qarabağda «düzyaxa» forması dəbdə olmuşdur. Adından məlum olduğu kimi, düzyaxa köynəyin yaxası düz biçimli olurdu. Onu tikmək üçün parçanı iki qatlayıb ortadan qövsvari boyun kəsiyi və düzünə yaxa kəsiyi açırdılar. Gövdə, yaxa və qollardan biçilən alt köynəyi tərs üzünə tikilərək hissələr bir-birinə birləşdirilir və avand üzünə çevrilirdi. Adətən, düzyaxa köynəyin qolları bilərziksiz (məcəsiz) tikilirdi. Ensiz parçalardan tikilmiş köynəyin qollarının altına, bir qayda olaraq, xiştək (qoltuqaltı) qoyulur, ətəyinin yanlarında isə 10-12 sm ölçüdə çapıq saxlanılırdı. Yeniyetmələrin və nişanlı oğlanların alt köynəyinin boyunluğu və yaxa kəsiyi müxtəlif motivli tikmə naxışlarla bəzədilirdi. Köynəyin yaxası ilgək-düymə, bəzən də rəngli ip-qaytanla bağlanırdı.

Kişi alt paltarının digər bir elementi də dizlik idi. Onu midqal, bez, çit, batist və s. parçalardan tikirdilər. Biçim üsuluna görə şalvara bənzəsə də, şalvardan fərqli olaraq dizlik bədəni dizə qədər kip tuturdu. Onu, bir qayda olaraq, iki balaq, nifə və miyañçadan (tuman ağı) ibarət dörd hissəni bir-birinə

tikməklə hazırlayırdılar. Dizliyin qabağı bütöv olur, bel yerinə tumanbağı keçirmək üçün nifə qoyulurdu. Qabağı bütöv olduğuna görə, dizliyi hər iki üzünə (arxasını qabağa və ya əksinə) geymək mümkün idi. Bunun üçün nifənin qabaq və arxa tərəfində tumanbağı keçirmək üçün yarıq saxlanırdı. Dizliyin balaqları paça yerinə kvadrat biçimli miyança (xiştək, narvan, tuman ağı) vasitəsilə birləşdirilirdi.

Forma müxtəlifliyi, parça materiallarının çeşidi, rəng çalarlarının əlvanlığı, eləcə də azərbaycanlı kişilərin peşə, zümrə (sosial təbəqə) və yaş mənsubiyyəti üst geyimlərində daha çox nəzərə çarpan xüsusiyyətlər olmuşdur. XIX-XX əsrin əvvəllərində kişi üst paltarları bəldə saxlanan və çiyinə geyilən olmaqla iki qrupa bölünürdü. Birinci qrupa şalvar, ikinci qrupa isə üst köynəyi, can arxalığı, arxalığ, çuxa, kürk, yapıncı və s. daxil idi.

Şalvarı yoxsullar yer hanasında toxunmuş «qılıcı şal»dan, Şirvan şalından (Zarat şalı, Əlvənd şalı), satınalma ləzgi şalından; varlılar isə mahuddan, məndulədən, diaqonaldan və yekrəng ipək parçalardan tikdirirdilər. Özünün biçim üsuluna və tikiş texnikasına görə dizliklə eyniyyət təşkil edən şalvar ondan balaqlarının uzun (topuğa qədər) və nisbətən enli olması ilə fərqlənirdi. Belə şalvarın qabağı bütöv olmaqla bəzən ciblə də təchiz edilirdi. Qara, yaşıl, bənövüş, qırmızı mahuddan, şaldan və ipəkdən tikilən belə şalvarlar əhali arasında «nifəli şalvar» və ya «musurmanı şalvar» kimi məlum idi. Varlıların geydiyi qabağı yarıq şalvar «urusu şalvar» adlanırdı.

«Musurmanı şalvar»ın bel yerinə nifə tikilərək oraya tumanbağı keçirilirdi. Tumanbağının uclarında qızılı və gümüşü güləbətin sapdan toxunmuş yaraşlıq qotazları olurdu. Qaba şaldan tikilmiş şalvarların paça yerinə «ağ» və ya «şalvar ağı» (narvan, miyança) tikilir, yun parça bədəni sürtməsin deyə, pambıq parçalardan astar qoyulurdu. «Musurmanı şalvar»ın ayağı (balağı) topuğun üstündə 10-12 sm ölçüdə çapıqla tamamlanırdı. Buraya rəngli ip-qaytan tikilirdi. Ümumilikdə isə, şalvarın balağı ayağa geyilən ayaqqabının növündən asılı olaraq ya ayaqqabının boğazlığına qabqarılır, ya da onun üstündə qalırdı.

Zümrə mənsubiyyəti və peşə yönümü müxtəlif olan əhali arasında şalvar balağının hansı qaydada qalmasında fərqli xüsusiyyətlər vardı. Məsələn, «maldarlıq və qismən də əkinçiliklə məşğul olan kəndlilər şalvarın balağını corabın içinə salır və üstündən dolaq çəkirdilər. Xüsusilə çobanlar dolağı dizə qədər dolayırdılar. Misgər, dabbaq, dəmirçi, dülgər, həllac, şarbağ, bafayçı, çərçi, bəzzaz, tacir, çarvadar, habelə ziyalı və ruhani şəxslər şalvarın balağını açıq qoyurdular. Bu halda ayağa başmaq geyilirdi. Çox vaxt at belində gəzən əsilzadə dövlətli şəxslər uzunboğaz çəkmə geydiklərindən, şalvarın balağını çəkmənin boğazına salırdılar. Varlı gənclər əksər hallarda yaşıl rəngli ipək

parçadan şalvar geyirmişlər. Başmaq geyən gənclərin şalvarının balağına çox vaxt bafta tikilirdi.» [11, səh. 72]. Etnoqrafik ədəbiyyatda Şirvan bölgəsinə aid edilən bu xüsusiyyətlər bütün Azərbaycan bölgələri üçün də xarakterik hesab edilə bilər.

XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəllərindən başlayaraq iqtisadi-ticarət əlaqələrinin daha da genişlənməsi ilə əlaqədar Azərbaycanda qabağı yarıq «uru-su» şalvarlar, Avropasayağı biçim tərzli «qalife şalvar»lar da dəbdə olmuşdur.

Özünün biçim üsuluna və tikiş texnikasına görə kişi alt və üst geyimləri bir-birindən fərqlənməsə də, rəng əlvanlığına, parça materialına, bəzək çeşidlərinə, boyunduruqlu və bilərzikli tikilməsinə görə üst köynəyi fərqli xüsusiyyətlər daşıyırdı. Tuniki (qatlama) və kəsmə (doğrama) üsulu ilə biçilən kişi üst köynəklərinin Qarabağda «düzyaxa» və «çəpyaxa» köynək» olmaqla iki forması xüsusilə geniş yayılmışdı. «Düzyaxa» formalı kişi üst köynəyi eyni formalı alt köynəyin tam oxşarı idi.

Çəpyaxa köynəyin yaxa kəsiyi, birincidən fərqli olaraq, adətən boğazın sol tərəfindən döşün üstünə doğru açılırdı. Boyunduruqlu və köbəli tikilən belə köynəyin boğazı bir ədəd ilgək-düymə ilə bağlanırdı.

Azərbaycanın Qərb bölgəsində «mindoylu köynək» adlanan kişi üst köynəyi Qarabağ bölgəsində də əhalinin istifadəsində olmuş, onun yaxa kəsiyi çiynin üzərində qoyulmuşdur.

Kişi üst köynəkləri şilə, qədək, çit, fay, qanovuz, atlas, mahud, məxmər parçalardan biçilib tikilirdi. Xüsusilə evlənməyə hazırlaşan gənclərin bəylik köynəkləri zövqlə və yüksək diqqətlə biçilib tikilir, boyunluğu, yaxalığı, bilərziyi baftaya tutulurdu. Nazik və zərif ipək parçalardan tikilən köynəklərin ətəyi nifəli şalvarın içərisinə salınır, qalın parçalardan tikilən köynəklərin ətəyi isə şalvarın üstündən azad buraxılırdı. Bu zaman hökmən beli qayısla bağlayırdılar. Düzyaxa və çəpyaxa köynəklər Azərbaycanın əksər etnoqrafik bölgələri üçün xarakterik idi. Belə köynəklər kürək, sinə, yaxalıq, boyunluq, qoltuqaltı, qol, bilərzik, cib kəsiyi və cib qapağından ibarət biçilib tikilirdi.

Keçmişdə köynəyin üstündən geyilən kişi «can arxalığı» Azərbaycanın ayrı-ayrı bölgələrində «canlıq», «qalınça», «sırıqlı», «pambıqlı», «içlik» (işdik), «cılıtqa», və b. adlarla məlum idi. Onu qədək, şilə, satin, həmçinin əldə toxunma şaldan tikir, içərisinə astar qoyurdular. Adətən, iki sinə və kürək hissələrindən biçilən «can arxalığı»nın uzunluğu qurşağa qədər olurdu. Onu tikmək üçün biçilmiş hissələrin üstünə nazik yun və ya pambıq qatı döşəyib astar çəkir və üzlə birlikdə sırtı vururdular. «Can arxalığı»nın yaxası boğaz yerindən aşağı boyvəboy düz biçilərək açıq olur, oraya ilgək-düymə tikilirdi. «Can arxalığı» əksər hallarda qolsuz olurdu. Bəzən müstəsna hal olaraq qocaların və xəstə kişilərin «can arxalığı» qollu tikilirdi. Biçim tərzində və tikiş texnikasında

böyük oxşarlıq olan kişi «can arxalığı» ilə qadın zıvınısı mövsümi səciyyəli geyim tipi kimi istifadə olunurdu.

Milli-ənənəvi kişi geyim kompleksinin tərkib hissəsindən biri də arxalıq idi. Onu, adətən, soyuq vaxtlarda «can arxalığı»nın üstündən və çuxanın altından, isti mövsümlərdə isə birbaşa köynəyin üstündən geyirdilər. Kişi üst geyim elementi kimi arxalıq hələ «Kitabi-Dədə Qorqud» dastanından məlum olur. Dastan qəhrəmanlarının geyimləri içərisində adı çəkilən «qaftan» tipoloji cəhətdən arxalığa çox yaxındır [14, səh. 151; 16, səh. 60-61]. Dastandan məlum olur ki, qaftan (arxalıq) geyilmə məqamına görə, adi (ağ), qara və qırmızı parçalardan tikilmişdir. Gündəlikdə ağ, matəm mərasimlərində qara, təntənələrdə, toylarda, el şənliklərində isə qırmızı qaftan geyilmişdir [9, səh. 52, 53, 64, 153].

Azərbaycanın Abşeron etnoqrafik bölgəsində «don» adlandırılan arxalıq eyni adla, bəzən də «beşmet» və «zepun» adı ilə Şərqi Avropa, Volqaboyu, Qafqaz, Cənubi Qafqaz, Sibir tatarları, Qabaq və Orta Asiya xalqları arasında da geniş yayılmışdır. Maraqlıdır ki, biçim üsulu və tikiş texnikasında müxtəlifliyə baxmayaraq, gürcü, erməni və Dağıstanın bir çox xalqları da bu geyim tipini arxalıq adlandırmışlar. [15, səh. 25].

Biçmə üsulundan asılı olmayaraq bütün arxalıklar iki ədəd döş, iki qol, kürək, iki qoltuqaltı, boyunduruq və əmək olmaqla 9 hissədən hazırlanırdı. Arxalıkların hamısı astarlı olurdu. Onu əsasən əbrişim, çit, mahud, atlas, satin, rəngli bez, əl şalı (belə arxalıq «şal arxalıq» adlanırdı), həmçinin fabrik istehsalı olan satınalma yun və ipək parçalardan tikirdilər. Varlı əhali arasında məndulə, kəşmiri, alaca, aksamit, altabas, zərbaft, mitqal və s. kimi xarici parçalardan tikilmiş arxalığa da rast gəlmək olurdu. Bu parçalar Qarabağa karvan ticarəti vasitəsilə və ayrı-ayrı şəxslər tərəfindən səfərlər zamanı gətirilirdi. Məsələn, mənduləni, bir qayda olaraq, ziyarətə gedənlər Kərbəla, Məşhəd və b. şəhərlərdən alıb gətirirdilər.

Qarabağ tarixi-etnoqrafik bölgəsi üçün xarakterik olan arxalıq «Qarabağ arxalığı» kimi tanınan döşüaçıq arxalıq idi. [2, səh. 87]. Onun yaxa kəsiyi sinə üstündə düzbucaqlı və ya oval formada biçilir, buradan qurşağa qədər düymələnir, qolları dekorativ-bəzək xarakteri daşıyan qolçaqla tamamlanırdı. Bu arxalıq tipi kübar ailələrin, mötəbər şəxslərin, varlıların geyim dəstində əsas yer tuturdu. Adətən döşüaçıq arxalığın altından «yaxalıq» və ya «döşlük» adlanan bir geyim də geyilirdi. Digər arxalıq tiplərindən fərqli olaraq, döşüaçıq arxalıq daha erkən yaranmış geyim tipi hesab olunur. XIX əsrin əvvəllərindən başlayaraq bu biçimli arxalıq xalq geyim kompleksinin tərkibinə daxil edilmişdir.

Önürlü (çarpaz və ya aşırma) arxalıq gövdə, qol və əmək hissələrindən ibarət biçilib tikilirdi. Adətən, gövdə qurşaq yerinə kimi bədənə kip yapışır, əmək isə büzməli olaraq gövdəyə birləşdirilirdi. Arxalığı geyərkən onun döş hissəsi bir-birinin üstünə çarpaz şəkildə aşırılır, qurşaq yerinə kimi düymələndirdi. Belə arxalığın üstün cəhəti onun uzun müddət geyimə yararlı olmasında idi. Əgər döş çarpazlarından birinin rəngi solardısa, onda digər çarpazı üst hissəyə keçirib ilgək-düymə və ya çarpaz-çarışqalarının yerini dəyişməklə yaxasını bağlamaq mümkün idi. Belə arxalıq həm də sinə nahiyəsini isti saxlayırdı.

Önürsüz (düzyaxa) arxalığın yaxası isə düz biçilir, qurşağa qədər gümüş düymələrlə düymələndirdi. Bəzən düymə əvəzinə çalkeçir (çarışqa) adlanan qarmaqlardan da istifadə edilirdi. Belə arxalıq nisbətən ucuz başa gəldiyindən xalq arasında geniş istifadə olunmuşdur. Adətən, xeyir-şər paltar dəsti üçün nəzərdə tutulan arxalığın astarı və qolçaqları əlvan parçalardan hazırlanırdı ki, bu da toy rəqsləri və müxtəlif məişət oyunları zamanı göz oxşayır, kişi gөрkəminə xüsusi rövnaq verirdi. Yaşlı kişilərin arxalığı tünd, gənclərin və evli cavanların arxalığı isə açıq rəngli parçalardan hazırlanırdı.

Arxalığın üstündən, bir qayda olaraq, mötəbər şəxslər, ruhani, tacir və baqqallar qurşaq dolayır, kasıblar qayış-kəmər, varlılar isə qızıl kəmər, gümüş təkbənd bağlayırdılar.

Kişi qurşaqları ya yerhanasında zərif quzu yunu ipindən və ya keci saptan toxunur, ya da parçadan tikilirdi. Ortayaşlı kişi qurşağının eni təxminən 2-3 qarış, uzunluğu isə 3-4 arşın olurdu. Müxtəlif əhali təbəqələrini bağladıkları qurşağın rənginə görə ayırmaq mümkün idi. Belə ki, varlılar Kirman şalından hazırlanan ağ qurşaq, din xadimləri yaşıl, yoxsul və ortabab əhali təbəqəsi isə qonur, qəhvəyi və qara rəngli qurşaq bağlayırdılar.

Qadın kəmərlərindən fərqli olaraq, kişi kəmər-qayış və təkbəndləri əməli əhəmiyyət daşıyırdı. Bir qayda olaraq, kəmərdən xəncər asılır, içərisinə tütün, bıçaq, çaxmaq-qov və s. qoyulan dəri və parçadan tikilən kiçik torbalar bənd edilirdi. Tacir-tüccar əhlinin kəmərləri xüsusi əndazə ilə düzəldilib üzlə astar hissəsinin arası boş saxlanılırdı. Oraya qızıl sikkələr doldurulurdu ki, bu da qarətçilik mülahizələrini aradan qaldırmaq üçün düşünülmüşdü. Çünki keçmişdə dəvə karvanları tez-tez qarətçi hücumlara məruz qalırdı.

Kişi geyim dəsti içərisində çuxa mühüm yer tuturdu. Qarabağda bu geyim tipini bəzən «bəlğə» də adlandırırdılar. Azərbaycan ərazisində çuxanın qədim geyim tipi olmasını «Kitabi-Dədə Qorqud» dastanı təsdiq edir. Burada çuxanın «adi» və «doqquzlama çuxa» olmaqla iki forması haqqında məlumat verilir [4, səh. 77; 14, səh. 152].

Biçim üsuluna görə, ümumqafqaz səciyyəli olan çuxalar bir-birindən yalnız müəyyən lokal xüsusiyyətlərinə və adlarına görə fərqlənirdilər. XIX-XX əsrin əvvəllərində kişi geyim dəstinin mühüm tərkib hissəsi olan çuxalar ətəyinin formasına görə «büzməli» (kəmərçin), «çinli» (kahlı) və «büzməli-çinli»; qol yerinin formasına görə isə «qoltuqlu» və «qoltuqsuz» («atmaqol») olmaqla müxtəlif variantlarda mövcud olmuşdur. Qarabağ bölgəsi üçün isə daha xarakterik olanı oyma yaxalı çuxalar idi. Bundan başqa ətəyi qısa «vəznəli çuxa» («çərkəzi çuxa») da xalqın geyim dəstində mühüm yer tutmuşdur. Varlıların gündəlik geyimi olan «vəznəli çuxa»nın döş hissəsinin hər iki tərəfinə vəznələr tikilirdi. Əvvəllər əməli əhəmiyyət kəsb edən vəznələr (ondan patronlaş kimi istifadə olunurdu) sonralar dekorativ-bəzək səciyyəsi daşmışdır.

Çuxalar, həmçinin qollarının quruluşu və onun gövdəyə birləşmə tərzinə görə də bir-birindən fərqlənirdi. Adətən, qollar bütöv şəkildə biçilirdi. Bu zaman çuxanın qolları biləyə doğru getdikcə daralır, ya da enlənirdi. Qollar bəzən qoltuğun altından başlayaraq biləyə qədər açıq saxlanılırdı ki, bu da dekorativ-bəzək məqsədilə edilirdi. Belə çuxa «atmaqol çuxa» adlanıb, qol kəsiyinin ucları oval və düz kəsilmiş qolçaqlarla tamamlanırdı. Soyuq vaxtlarda atmaqol çuxanın qollarını burada qoyulan ilgəklərə çalkeçir qaytan keçirməklə biləyə qədər bağlayırdılar.

Çuxa yun şaldan, mahuddan, qəsdordan, tirmədən və b. parça növlərindən tikilir, adətən gövdə və qollarına, bəzən də hər yerinə yumşaq ipək və pambıq parçadan astar qoyulurdu. Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin Etnoqrafiya Fondunda mühafizə olunan materialların araşdırılması nəticəsində məlum olur ki, əhali bu məqsədlə yer hanasında toxunmuş ipək (keci) parçadan da istifadə etmişdir (MATM EF-2350). Əhali çuxanı yaş səviyyəsinə görə, açıq və tünd parçalardan tikdirirdi. Bir qayda olaraq, cavanların çuxası qısa ətkli, açıq rəngli, yaşlılarınkı isə tünd rəngli parçalardan hazırlanırdı. Çuxanın qol astarı xoş görünmək üçün göz oxşayan parçalardan qoyulurdu. Onun qol kəsikləri, yaxası, ətəyi güləbətənlə və qaytanla bəzədilər, müxtəlif qızılı bafta və sərməyə tutular, başqa parçalardan köbə ilə haşiyələnərdi. Toy çuxası arxalığın rəngi ilə uzlaşdırılırdı. Adətən, arxalıq açıq rəngli olduqda, çuxa tünd parçadan və ya əksinə tikilərdi. Ağ çuxa – ağ günün, xoş güzəranın, qara çuxa isə iqbalın, bəxtin yatması, qara günün başlanması, güşənişinlik kimi mənalandırılırdı. Çuxanın növünə, tikildiyi parçanın dəyərinə görə şəxsin sosial mənsubiyyətini və iqtidarını müəyyən etmək mümkün olurdu.

Fondda kişi geyimləri qadın geyimlərinə nisbətən böyük azlıq təşkil edir. Bizə elə gəlir ki, bunun əsas səbəbini “Erkək atın çulu cırıq gərək”, “Bəzənib düzənmək qadına gəlib” – xalq düşüncəsində axtarmaq lazımdır.

Mövsümi səciyyəli kişi geyimləri arasında bir neçə aşılı qoyun dərisindən tikilən kürk də əhəmiyyətli yer tuturdu. Azərbaycanda kürkün müxtəlif biçim üsulu ilə hazırlanan «kaval kürk» (buna bəzi etnoqrafik bölgələrdə «sallama kürk» və «üzlü kürk» də deyirdilər) və «geyilmə kürk» («çoban kürkü») kimi iki tipi geniş yayılmışdı ki, bunların hər ikisi Qarabağda da mövcud idi. Əsasən maldar elatların mövsümi geyim tipi olan geyilmə kürk 4-5 qaba aşılanmış qoyun dərisindən kустar üsulla hazırlanır, tikişləri kobud olur, üzərində heç bir bəzək-naxış elementi olmurdu. Çox zaman belə kürklər əhalinin özü tərəfindən biçilib-tikilirdi.

Kaval kürk isə yüksək keyfiyyətlə zərif aşılanmış 9-10 qoyun dərisindən yunu içəri olmaqla biçilib-tikilir, dekorativ bəzək səciyyəsi daşıyan qolları və ətəyi topuğa qədər uzun olurdu. Qolları bütöv (yalançı) olduğundan, onu çiyinə salmaqla geyirdilər. Kaval (sallama) kürk varlı zümrələrin və şəhər əhalisinin geyim dəstinə daxil idi. Belə kürkdən zəvvar və çarvadarlar səfər zamanı yatacaq kimi də istifadə edirdilər. Xalq arasında kaval (sallama) kürk daha çox «Xorasana kürkü» adı ilə məlum idi. Onu Xorasana, Məşhədə, Ərdəbil, Kərbəlaya gedən zəvvarlar gətirirdilər. Bundan başqa, belə kürkü Ön Asiyadan gətirilən zərif aşılanmış dəridən yerli sənət mərkəzlərində (Gəncə, Şuşa, Şamaxı, Bakı, Naxçıvan) sifarişlə işləyən usta-kürkçülər də hazırlayırdılar. Bir qayda olaraq, kürkün üzünü onu geyinin yaş mənsubiyyətinə uyğun olaraq qırmızı, sarı, qara, qızılı, qəhvəyi rənglərlə boyayırlar və əlvan rəngli ipək saplarla naxışlayırdılar. Kürk uzun zaman istifadəyə yararlı olduğundan, onu qiymətli hədiyyə kimi əziz qonağa, hörmətli şəxslərə bağışlayırdılar [10, səh. 175]. Kürk həm də miras kimi atadan oğula qalırdı.

XIX əsrdə Qarabağın, eləcə də Bakı, Gəncəbasar, Şirvan, Şəki bölgələri əhalisinin varlı zümrələrinin bayramlıq geyim dəstində nadir hallarda xəzdən tikilmiş kürkə də təsadüf edilirdi. «Xəz-əzəmi» adlanan belə kürk tipi tarixən digər türkdilli xalqların da istifadəsində olmuşdur. M.Kaşğarlı tərəfindən XI əsrdə yazılan «Divani lüğət-it-türk» əsərində qeyd olunur ki, türklər arasında «içmək» adlanan və quzu dərisindən tikilən kürklər geniş yayılmışdı. Onlar həmçinin samur və sincab dərisindən tikilən və «içuk» adlanan kürk də geyirdilər. [7, səh. 97]. Heç şübhəsiz ki, XI əsrdə geyilən «içuk» ilə XIX əsrin «xəz-əzəmi» tipli kişi üst geyimləri arasında tipoloji oxşarlıq olmuşdur.

Maldar əhali arasında üst geyim tipi olan yapıncıdan da geniş istifadə olunurdu. Muğan bölgəsində onu «bürüncək», Qarabağda isə «kəpənək» adlandırırdılar. Ümumqafqaz səciyyəli bu geyim tipi haqqında danışan A.S.Piralov yazırdı ki, qafqazlı kişinin üst geyimi olan yapıncı onun at belində keçirdiyi bütün həyatının yol yoldaşı idi. Qafqazlı kişini yapıncısız təsəvvür etmək olmazdı [13, səh. 20]. Yağış və qar suyunu keçirməyən, insan orqa-

nizmini soyuqdan, küləkdən və bürküdən yaxşı qoruyan yapıncıdan köçmə həyat tərzi keçirən əhali həmçinin yorğan-döşək kimi də istifadə edirdi. Azərbaycanın Dağlıq Şirvan, Quba-Xaçmaz, Qarabağ, Naxçıvan, Şəki-Zaqatala, Gəncəbasar və Qərb bölgələrində geniş istifadə olunan yapıncının «qabardini» (tüksüz), «knyazı» (saçaqlı) və «qartı» (çoban yapıncısı) olmaqla üç tipi yayılmışdı. Yapıncının materialını kəndbəkənd gəzərək keçə salan həllaclar hazırlayırdılar. Biçim üsuluna görə sadə olan yapıncını material əldə edən hər kəs özü tikməyi bacarırdı. Bunun üçün düzbucaqlı şəkildə salınmış keçənin hər iki çiyin üstünü tərs üzünə tikərək avandına çevirir və boyun yerini yarımdayrə şəklində kəsirdilər. Yapıncının ətəyi, boynu, yaxa kəsiyi, calaqları sürtülüb didilməsin deyə, oraya dəridən, tumacdan, bəzən də meşindən köbə tuturdular. Yaxası boyvəboy açıq qalan yapıncını yalnız boğazın altında qaytanla bağlayırdılar. Küləkli havada üzünü küləyə doğru gedən zaman, külək yapıncını yellətməsin deyə, onu tərs üzünə çevirib geyirdilər. Bu zaman yapıncının yaxa kəsiyi arxada qalırdı.

Tipindən və keyfiyyətindən asılı olaraq yapıncı müxtəlif sosial zümrələr tərəfindən geyilirdi. Adətən, ağ və qara rəngli knyazı (saçaqlı) yapıncıları bəymülkədar və qolçomaq zümresi, qabardini (saçaqsız) yapıncıları sərkar və kəllədarlar, qartını isə çobanlar geyirdilər.

Bəhs olunan dövrdə Qarabağda əba, qəba, cübbə, ərəbi don, kəyani don, xirqə və s. kimi kişi üst geyim növlərindən də istifadə olunmuşdur. Sosial-mənsubiyyət nöqtəyi-nəzərindən ruhanilərə (molla, seyid, axund, dərviş, əfəndi, müfti və s.) məxsus olan belə geyimlər biçim üsuluna, materialına, rəng çalarına, geymə tərzinə görə digər kişi geyim kompleksindən əsaslı surətdə fərqlənmişdir.

XIX-XX əsrin əvvəllərində Qarabağda kişi əhalinin xüsusi «toy paltarları» və «matəm libası» olmamışdır. Adətən, toy paltarları göz oxşayan bahalı parçalardan tikilir və gündəlik geyimdən təzə olması ilə fərqlənirdi. «Matəm libası» isə berrəng tünd parçalardan (qara, tünd göy, palıdı) hazırlanırdı.

Kişi baş geyimləri. Ənənəvi kişi geyim kompleksinin mühüm elementlərindən biri də baş geyimləridir. Xalq arasında papaq həmişə şərəf, qeyrət və namus simvolu kimi dəyərləndirilmiş, ictimai yerlərdə, ailədə başıaçıq gəzmək qəbahət sayılmış, papağın itirilməsi və ya oğurlanması təkcə şəxsin özünün deyil, onun mənsub olduğu nəslin də təhqir edilməsi hesab olunmuşdur. Kişi papaqlarının nadir eksponata çevrilməsi xalqımızın mentalitetində papağın, bir növ, totemə çevrilməsi ilə əlaqədardır. Papağın satılması yolverilməz hesab olunurdu.

Azərbaycanlı kişilər namazqabağı dəstəmaz ayini istisna olmaqla nə süfrə başında, nə də gecə yatağında başıaçıq olmağı qəbul etməmişlər. Yataq

zamanı ya papaq dəyişdirilərək gecə papağı ilə (şəbküləh) əvəz olunmuş, ya da başa sarıq bağlanmışdır. Buna görə də XIX-XX əsrin əvvəllərində Qarabağda kişi baş geyimlərinin məhəlli-etnik xüsusiyyətlərinə, formasına, materialına, geymə tərzinə, dəyərinə və hətta rənginə görə fərqlənən çoxlu növləri olmuşdur.

Topladığımız etnoqrafik-çöl materialları və ədəbiyyat göstəriciləri sübut edir ki, Qarabağ bölgəsində papaqcılıq sənəti kifayət qədər inkişaf etmiş, xammalın aşılmasından başlayaraq biçmə və tikmə də daxil olmaqla, hazır papaqların satışına qədər bütün istehsal prosesini papaqçı ustalar və onun şagirdləri həyata keçirmişlər.

Bir qayda olaraq papaqçı materialı biçib hazırlayır, onun tikişi ilə şagird (şəyird) məşğul olurdu. Əvvəlcə tikmə üsulu ilə dəriyə papaq forması verilir, sonra onu çevirərək tüksüz səthinə pambıq və ya kətan döşəyərək üzərinə şərkər kağızını papaq formasında kəsib çəkirdilər. Bütün bunlardan sonra onların üzərinə müxtəlif rəngli (adətən tünd rəngli) parçadan astar çəkib sıırıyır və papağı tüklü üzünə çevirirdilər. Hazır papağın üzərinə ilıq su səpərək (adətən suyu ağza alaraq püfləyirdilər) bir neçə dəqiqə ərzində sol ələ keçirərək ağacla ehmalca döyürdülər. Bu minvalla papağın tikişləri "otururdu". Bundan sonra həmin papağı ağacdan yonulub düzəldilmiş qəlibə keçirir və bir müddət orada saxlayırdılar. Qəlib papağı şax saxlayır, lazımi formada qalmasına kömək edirdi.

Papaqcılıq sənətlər içərisində öz şərəfli mövqeyi ilə seçilirdi. Dahi Nizaminin aforizmə çevrilmiş:

"Kamil bir palançı olsa da insan,
Yaxşıdır yarımçıq papaqcılıqdan" –

misraları hər hansı bir sənətə dərinədən yiyələnməyi, öz işinin bilicisi olmağı tövsiyyə etməklə yanaşı, papaqcılıq sənətinin digər sənətlər içərisində üstün mövqeyə malik olduğunu da təsdiqləyir. Bu isə Azərbaycan xalqının mentalitetindən, papağa namus, qeyrət simvolu kimi baxılmasından irəli gəlirdi.

XIX əsrin sonlarında papaqçı Sadıq Şuşanın məşhur papaqçılarından olmuşdur. Onun oğlu papaqçı Məşədi Cümşüd atasının sənət sirlərinə yiyələnərək dövrünün mahir papaqçılarından biri kimi tanınmışdır. Verilən məlumata görə 1918-ci ildə ermənilər Şuşada azərbaycanlılara qarşı qırğın törədkən ailəsi ilə birlikdə Ağdama köçən Məşədi Cümşüd Azərbaycana kömək üçün gəlmiş Nuru paşadan sifariş almışdır. Ustanın bir gecəyə tikdiyi papağın gözəlliyi türk paşasını heyrətə gətirmiş və zəhmət haqqı olaraq ona Ağdamda

165 sotluq torpaq sahəsi bağışlamışdır [8]. Vaxtilə Məşədi Cümşüdün yurd saldığı, indi yenidən erməni işğalı altında olan Ağdam rayonundakı həmin ərazi "Papaqçılar məhləsi" adlanır. Ötən əsrin birinci yarısında görkəmli xalçaçı-rəssam Lətif Kərimovun atası Hüseyn kişi, usta Həsən, usta Şəmsəddin, usta Adışirin, usta Əli, usta Fərrux Qarabağın məşhur papaqçıları olmuşlar.

Ənənəvi kişi baş geyimləri müxtəlif növ materiallardan (dəri, keçə, parça) hazırlanmaqla, həm tikili, həm də bağlama formasında olmuşdur. Tikili baş geyimlərinə müxtəlif formalı və adlı dəri və keçə papaqlar, araqcın (təsək və yaxud tərrik), başlıq; bağlama baş geyimlərinə isə baş dəsmalı (sarıq), çalma və əmmamə daxil edilmişdir.

Baş geyimləri içərisində yerli qoyun dərisindən hazırlanmış papaqlar xüsusilə üstünlük təşkil edirdi.

Lakin bununla belə, varlı şəxslər öz papaqlarını Krım və Orta Asiyadan gətirilmə qaragül dərisindən tikdirirdilər. Yerli əhali arasında bu dəridən tikilən papaq «Buxara papaq» adlanırdı. Qaragül dərisinin rənginə müvafiq olaraq «Buxara papaqlar» qara (ərəbi papaq), çal (Şirazi papaq və ya çalpapaq) və qızılı, yaxud gümüşü (sür papaq) kimi müxtəlif adlarla məlum idi. Bu cür papaqların başlıca müştəriləri bəylər, əsilzadələr, qoçular, varlı tacirlər və b. idi. Bəzən xalq arasında ayrı-ayrı şəxslər və tayfalar papağın növü ilə tanınırdılar: Qazanpapaq oğlu Məhəmməd, Gülpapaq Miralı, Bozpapaqlar, Qarapapaqlar və s. Papaq gövdə, tərək və astandan ibarət olurdu. Onun tərkinə (üst hissəsini) çox vaxt parçadan deyil, tumac və ya aşılı göndən hazırlayırdılar. İlin fəsillərindən asılı olaraq papağın astarı yun və ya pambıq parçadan qoyulurdu.

Bəhs olunan dövrdə Qarabağ əhalisinin yaşından asılı olmayaraq bütün kişiləri başlarına dəri papaq geyirdilər. Bir qayda olaraq yaşlı nəslə mənsub olanlar uzun, 8 girvənkə ağırlığında konusşəkilli, ucu şiş, cavanlar və uşaqlar isə «qarabağ fasonlu» yüngül, dairəvi papaqlar geyirdilər [18, səh. 60]. Bu faktı XIX əsrin sonu- XX əsrin əvvəllərinə aid olan fotosəkillər və papaqçı ləvazimatı olan qəliblər təsdiqləyir. Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin Etnoqrafiya Fondunda mühafizə olunan papaq qəlibləri o dövrün papaq nümunələrini təsəvvür etmək imkanı verir. Qəliblərdən biri məhz konusvari formaya malik olub, uca doğru getdikcə nazilərək şiş forma almışdır.

Əsasən cavanların geydiyi Qarabağ fasonlu papaqların hündürlüyü 15-16 sm olur, aşağıdan yuxarı qalxdıqca 1 sm enlənirdi.

Buxara (Qaragül) və Şiraz dərilərindən tikilmiş papaqları şəhərin varlı əhalisi, xan və bəylər, yerli dəridən tikilmiş papaqları isə əhalinin tavanasız zümrələri geyirdilər. Ölçüsündən və dərinin emalı (işlənməsi) səviyyəsindən asılı olaraq Buxara (Qaragül) dərisindən tikilmiş papaqlar 8 manatdan 14 manatadək qiymətləndirilirdi.

Materiallar göstərir ki, papaqçı ustalar bütün il boyu işləsələr də, onların işlərinin əsas gərginliyi aprel-may aylarına təsadüf edirdi. Bu zaman arandan yaylaqlara doğru uzanan aramsız elat köçləri Şuşadan keçir, yaylağa qalxan elat bəyləri və tərəkəmələr papaqlarını təzələyirdilər.

Kişi baş geyimlərinin bir növü də «başlıq» idi. Onu, adətən, soyuq və boranlı havalarda uzaq səfərə çıxanlar və dağ şəraitində yaşayanlar papağın üstündən geyirdilər. Başlıq, əsasən, sıx toxunuşlu yun parçadan (şaldan), mahuddan, ən qiymətli isə dəvə yunundan hazırlanırdı. Bu cür baş geyimini kəlləlik (başlıq) və iki qulaqcıqdan ibarət biçib tikirdilər. Başlığın qulaqcıqları uzun olduğundan geyinən zaman onları boğaza dolayıb, düyünləyib arxaya (kürəyə) atırdılar. Qiymətli başlıqların qulaqcıq astarını göz oxşayan rəngli parçadan tikir, tərəsində isə rəngbərəng saplardan düzəldilmiş bəzəkli qotaz qoyurdular. Başlıq təkcə Qarabağ üçün deyil, əksər Qafqaz xalqları üçün də səciyyəvi baş geyimi növü olmuşdur.

Araqçın (təsək və yaxud tərrik) papaq, çalma və əmmamənin altından geyilən kişi baş geyiminə aid idi. Araqçın saya və naxışlı olmaqla iki formada hazırlanırdı. Saya araqçınlar, bir qayda olaraq, papaq altdan geyilir, bəzəkli araqçınlar isə sərbəst olaraq başa qoyulurdu.

Adətən, saya araqçını yaşlı kişilər, naxışlılarını isə uşaqlar və cavanlar qoyurdular. Naxışlı araqçın xüsusi əndazə ilə işlənir, üzəri müxtəlif tikişlərlə, zəngin həndəsi və nəbati naxışlarla, güləbətinlə bəzədilirdi. Azərbaycanda tikilən və başı sərin saxlayan araqçın Orta Asiya araqçınından fərqli olaraq, dördkünc deyil, dairəvi (girdə) formada biçilib tikilirdi.

Əsrlərcə formalaşan xalq adətinə görə, evdə, ailədə, naməhrəm yanında başıaçıq gəzmək, yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, qəbahət sayıldığından, hər bir azərbaycanlı kişi və ya qadın yataqda da başıaçıq olmazdı. Kişilər yatan zaman başlarına şəbküləh və ya təsküləh qoyardılar. Şəbküləh (təsküləh) bahalı parçalardan hazırlanır, üzəri tikmə naxışlarla bəzədilirdi. Dörd ayrıca üçbucaqşəkilli hissələrdən biçilən şəbküləhi, bu hissələri tərs üzünə tikib astar çəkərək avand üzünə çevirməklə hasilə gətirirdilər.

XIX-XX əsrin əvvəllərində Qarabağda varlıların, eləcə də din xadimlərinin (dərviş, seyid) gündəlik geydikləri «küləh» və «çəltari» də olmuşdur. Biçim üsulu və tikiş texnikası cəhətdən şəbküləhdən fərqlənməyən küləhin bəzəkli naxışlarının arasına əski əlifba ilə «Əli» və başqa din xadimlərinin adları yazılırdı. Bu yazılar hər bir üçbucaq hissənin üzərində – yuxarıda iri fonda bir, aşağıda isə nisbətən kiçik fonda üç ədəd olmaqla yan-yana əlvən saplarla naxışlanırdı. Vaxtilə Qarabağ xanının papağı olmuş gözəl bir küləh hazırda R.Mustafayev adına Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyində saxlanır [16, səh. 42].

Bəzən yaşlı kişilər yatan zaman başlarına «gecəlik» (gecə papağı) adlanan qalın tüklü papaq keçirirdilər. Yumşaq quzu dərisindən hazırlanan belə papaq çox da böyük olmayıb, əsasən astarsız olur, nadir hallarda içərisinə pambıq parçadan astar çəkirdi.

Tikilmə baş geyimlərinin bir qismini də dairəvi şəkildə hazırlanan, ancaq başın ortasını tutan fəs təşkil edirdi. Adətən, ziyalıların və mötəbər şəxslərin geydikləri fəs bahalı ipək parçalardan astarlı tikilirdi. Fəsin yan çevrəsi bəzədilmir, ağız yanlarına köbə tutulur, qübbəsi isə tikmə naxışlarla bəzədilirdi.

Bağlama baş geyimlərinin yoxsul əhali içərisində ən geniş yayılmış növü sarıq (baş dəsmalı) olmuşdur. Qadın baş çəkilərindən fərqli olaraq kişi sarıqları əsasən saya olur, pambıq parçadan 50x60 sm ölçüdə hazırlanırdı. Sarığı başa iki üsulla bağlayırdılar. Birinci üsulda dörd qatlanmış yaylığın uclarını düyünləyib başa keçirirdilərsə, ikinci üsulda parçanı diaqonal üzrə qatlayıb başa salır, uclarını boyunun arxasında çarpazlayır və alının üstündə düyünləyirdilər. Adətən, sarıqdan yaşlı kişilər isti havalarda çöl-təsərrüfat işləri görəndə zaman və yatağa uzanarkən istifadə edirdilər.

XIX-XX əsrin əvvəllərində Qarabağda bağlama baş geyimlərinin bir qismini də çalma və əmmamə təşkil edirdi. Çalmanı, biq qayda olaraq, nüfuzlu elm adamları, şairlər, mötəbər şəxslər, dövlət qulluqçuları və s. gəzdirirdilər. Xalq şairi M.P.Vaqifin portretində çalma baş geyimi kimi verilmişdir. Əmmaməni isə əsasən ruhanilər (molla, əfəndi, seyid, müfti və b.) geyirdilər. Əmmaməni başa kiçik papaq – araçqın və ya külah qoyduqdan sonra xüsusi əndazə ilə sarıyırdılar. Əmmamələr parçasının rənginə, ölçüsünə və başa dolama qaydalarına görə, bir-birindən fərqlənirdi. Azərbaycanlı din xadimləri əsasən ipəkdən, humayun və batist ağından hazırlanan əmmamə geyirdilər. Özgə millətdən olan əhali müsəlmanlardan fərqlənmək üçün qara, yaxud göy (ermənilər), həmçinin sarı rəngli (yəhudilər) əmmaməyə üstünlük verirdilər. Azərbaycanda ali ruhani zümrələri arasında yaşıl əmmamə dəbdə olmuşdur.

Şəriət qanunlarına görə, əmmamədən təkə baş geyimi kimi istifadə edilməmiş, o, həm də əməli əhəmiyyət kəsb etməmişdir. Belə ki, əmmamənin ölçüsü hər bir kəsin öz boyuna müvafiq olduğundan, onu lazım gələndə süfrə, qurşaq və hətta kəfən yerinə də işlətmişlər [16, səh. 40; 5, səh. 882].

XIX-XX əsrin əvvəllərinə aid kişi baş geyimlərinin böyük əksəriyyəti istifadədən çıxsa da, bəziləri (dəri papaqlar, baş sarığı, buxara papaq və s.) hələ də xalqın istifadəsindədir.

Kişi ayaq geyimləri. Keçmişdə kişi ayaq geyimlərinin müxtəlif növləri əhalinin geniş istifadəsində olmuşdur. Bunlar çarıq, başmaq, dübəndi, uzunboğaz çəkmə (boğazlı, xrom çəkmə), çust, məst, corab, patava, dolaq, badiş və s.-dən ibarət idi. Ayaq geyimlərinin növlərinə görə, şəhər və kənd əhalisi ilk

baxışdaca seçilirdi. Adətən, şəhər əhalisinin ayaq geyimləri yaxşı aşılanmış göndən (sağrı, ətvi, meşin, tumac, müşkü, müşəmbə) xüsusi ülgü əsasında tikilir, təzəliyi ilə diqqəti cəlb edirdi.

Qarabağda kənd əhalisinin böyük əksəriyyətinin geyindikləri ayaqqabı növü aşılanmamış dana, at və ya uzunqulaq göndən hazırlanan çarıq idi. Adətən hər bir kəndli özü asan başa gələn çarıq tikə bilsə də, hər bir kənddə 3-5 nəfər peşəkar çarıqçı işləyirdi ki, onlar da xeyir-şər üçün, bazar üçün çarıqlar tikib satırdılar. Şəhərlərdə isə bu sənət sahəsi ilə məşğul olan xüsusi çarıqçı dükanları olurdu. Bazar meydanı, karvansara, məscid yaxınlığında fəaliyyət göstərən bu çarıqçı dükanları həm də istehsal emalatxanaları idi. Bir qayda olaraq hər bir dükanda bir nəfər usta və 2-3 nəfər şagird işləyirdi.

Çarıqçılar əldə etdikləri göndən çarıq hazırladıqda onu primitiv yolla emal edirdilər. Bunun üçün gönü bir neçə gün ayıranda saxlayır, bundan sonra çıxardıb dübarə əhəng və zəy məhluluna salırdılar. Beləliklə, gön sanki «aşa qoyulur» və onun üstündəki tüklər öz-özünə tökülürdü. Quruduqdan sonra gön üzərində qalan adda-budda tüklər də qaşovlanır və beləliklə, gön çarıq tikmək üçün yararlı vəziyyətə gəlirdi.

Yüngül və ucuz başa gəlməsi, çöl-təsərrüfat işləri zamanı əlverişli olması çarığı əhalinin böyük əksəriyyətinin gündəlik ayaq geyiminə çevirmişdi. Çarıq həm aşılanmış, həm də xam göndən tikilirdi. Hər kəsin gündəlik geydiyi çarıqdan başqa, peşəkar çarıqçılar tərəfindən tikilən və rəngli bağları olan 1-2 cüt çarığı da olurdu ki, onu, adətən, bayram və məişət şənlikləri zamanı, eləcə də şəhərə-bazara gedərkən geyirdilər. İl ərzində 6-12-yə qədər çarığa ehtiyac olurdu. Bəzən imkansız adamlar çarıq dağılan zaman onun altına göndən və ya qalın parçadan «döşəm» salıb istifadə edirdilər.

Azərbaycanda kişi çarıqlarının «kotuğu», «quşburnu», «qızqaytaran», «kalmanı», «xəlbirqırağı», «quşgözü», «şirvanı» (şirmayı və ya şatırı), «şirazi», «zilani-kürdü», «qurdağzı», «təkburun», «qılbüzmə», «divel», «əcəmi», «üçburun», «qarabağı» və s. kimi biçim tərzinə və tikiş texnikasına görə fərqlənən müxtəlif növləri yayılmışdır ki, bunların da əksəriyyəti Qarabağda mövcud olmuşdur.

Çarığı tikmək üçün usta əvvəlcə onun altlığını, hər kəsin ayağının ölçüsündə biçirdi. Bu altlığın uc hissəsi yuxarıya doğru əyri qalxır, yanlarında isə köşə keçirmək üçün çoxsaylı dəşiklər (gözcüklər) açılırdı. Çarıq, bir qayda olaraq, qabaqdan başlanıb dabana doğru tikilirdi. Çox zaman çarığı onun burununun quruluşuna görə fərqləndirirdilər: «çütmə burun», «quşburnu», «təkburun», «üçburun» və s.

Çarığın ayaqda dayanması üçün onun dabanına köşədən 2-3 ədəd «körpü», dabanla pəncə arasının yanlarına bir cüt olmaqla «üzəngi» («gözək»),

pəncə üstünün yanlarına isə «gözlər» («bacalar») toxunurdu. Tikmə işi ya üzərinə mum çəkilməmiş eşmə iplik vasitəsilə, ya da göndən nazik çəkilməmiş «köşə» (sirim, duvula, çirə) vasitəsilə aparılırdı.

Çarıq ayağa geyildikdən sonra «çarıqbağı» vasitəsilə bağlanırdı. Çarıqbağı rəngli toxunma ipdən hazırlanırdı. Bir qayda olaraq, gəlinin cehizləri içərisində xeyli çarıqbağı da olurdu. Çarıqbağını pəncəüstü gözlərə çarpaz doladıqdan sonra onun uclarını daban körpüsünə və yan üzəngilərə keçirir, artıq qalan hissəsini isə baldıra dolayıb bağlayırdılar.

Çarığı, bir qayda olaraq, müxtəlif yun corab (saya və bəzəkli), badiş (ayaqlığı olmayan corab), patava və dolaqla geyirdilər. Yun corabın üstündən şaxtalı havalarda dolaq bağlanırdı. Onu, eni 20 sm, uzunluğu isə 70-80 sm olan sıx toxunma şaldan hazırlayırdılar. Dolaq baldıra, patava isə ayağa kip sarınır, şalvarın balağını qıvraq saxlayır, təsərrüfat işləri zamanı sərbəstlik yaradırdı. Bəzən çöl-təsərrüfat işləri zamanı dolağı badiş əvəz edirdi. Kişilər şalvarın balağını onun içərisinə qabqarıb topuqdan yuxarı və dizdən aşağı qaytanla bağlayırdılar.

Yayıma arealına görə, şəhər əhalisinin geyim dəstində əsas yer tutan kişi başmağı «mərdanə başmaq» adı ilə məlum idi. Əsasən iri sənət mərkəzlərində peşəkar başmaqçılar tərəfindən istehsal olunduğundan, çarıq ilə müqayisədə baha başa gəldiyindən, kənd əhalisinin böyük əksəriyyəti başmaqdan istifadə edə bilmirdi. Hündür dabanlı, altına nal vurulmuş, aşılınmış göndən (müskü, tumac, sağı və s.) bəzəksiz hazırlanan kişi başmaqının başlıca müştərisi şəhər əhalisi idi.

Bəhs olunan dövrdə bölgə əhalisi arasında milli ayaqqabı növü geniş yayıldığına görə ayaqqabı istehsalının bu sənət sahəsi (başmaqçılıq) xeyli çox inkişaf etmişdi. Bölgədə fəaliyyət göstərən başmaqçı dükanları adətən sahibkar-ustanın evi yaxınlığında və bazar meydanlarında yerləşirdi. Şəhər əhalisinin əsas ayaq geyim növlərindən həmçinin nəleyin, çust, məst, qondara və s. də başmaqçı dükanlarında istehsal edilirdi.

Etnoqrafik materiallar göstərir ki, başmaqın biçilməsi və tikilməsi bütün Azərbaycan üçün eyni səciyyəli olmuşdur. Belə ki, başmaqın altı gön və sağırdan, üzlüyü tumac, müskü, bəzən də məxmər parçadan hazırlanırdı. Belə başmaqlar, xüsusi ülgü əsasında biçilirdi. Əhalinin yaşından asılı olaraq başmaqçı dükanlarında uşaq, qadın və kişi başmaqlarına rast gəlmək olurdu. Qarabağ əhalisi Şuşa başmaqçılarının hazırladığı və bütün Azərbaycanda «qala başmaq» adı ilə məşhur olan başmaqlara da çox üstünlük verirdilər.

XIX əsrin sonlarına doğru rus və Avropa fasonlu çəkmələr şəhər əhalisinin məişətinə daha kütləvi surətdə daxil olduğundan yerli ayaqqabıları sıxış-

dırıb aradan çıxarır, ayaqqabı ustalarının Yelizavetpol, Bakı və İrəvan quberniyalarının iri şəhərlərinə iş axtarmağa (işləməyə) getməsinə səbəb olurdu.

Şəhər əhalisinin əksəriyyətinin, kənd əhalisinin isə varlı zümrələrinin ayaq geyimləri içərisində çust, məst və s. də mühüm yer tuturdu. Adətən, yumşaq aşılınmış dəridən altlıqsız hazırlanan məstin üstündən gəzməyə çıxan zaman başmaq geyilirdi. Dabanı açıq olan başmaqdan fərqli olaraq, çustun daban çevrəsi bağlı olurdu.

Əhali arasında geniş yayılmış kişi ayaq geyimlərinin bir qrupunu da uzunboğaz çəkmələr təşkil edirdi. Boğazdı (uzunboğaz çəkmə) varlı elat kişiləri arasında dəbdə idi. Ayaqlığı başmaqla eyni cür olan boğazdının altı aşılınmış göndən, üstü isə bahalı material sayılan tumac, xrom və ya müşküdən tikilirdi.

Dübəndinin boğazı nisbətən kiçik olub, ayağı topuğa qədər örtürdü. Onun boğazlığı, bir qayda olaraq, qara və ya tünd qəhvəyi rəngli dəridən tikilir, altına aşılınmış göndən altlıq çəkilir və dabanına nal vurulurdu. Adətən, bu ayaqqabı ayağa geyildikdən sonra onun boğaz hissəsindəki simmetrik qoşa dəşiklərdən keçirilən bəzəkli qaytanla üstü bağlanırdı.

Mingəçevir arxeoloji qazıntılarından əldə edilmiş gil ayaqqabı-qablar XIX-XX əsrin əvvəllərində Qarabağda geyilən ayaqqabılarla tipoloji oxşarlıq təşkil edir.

XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəllərindən başlayaraq xalqın geyim dəstinə rus və Avropa ayaq geyimlərinin tədriclə daxil olması həm kişi, həm də qadın ayaq geyimi olan qaloşun kütləvi istehsalı çarınq, patava, dolaq, çust, başmaq, məst və s. kimi ayaq geyimlərini ciddi surətdə sıxışdırıb məişətdən çıxarmağa nail olmuş, ayaq geyimlərində keyfiyyət dəyişiklikləri əmələ gəlmişdir. Yüngüllüyü, yumşaqlığı, ucuz başa gəlməsi və təsərrüfat işlərində davamlılığı qaloşun indi də kənd əhalisinin ayaq geyimləri içərisində üstünlüyünü qoruyub saxlayır. Bununla yanaşı, əhali fabrik istehsalı olan digər ayaqqabı növlərinə də məişətdə geniş yer ayırır.

Ədəbiyyat:

1. Адлер В.Ф. Возникновение одежды. Очерк. СПб.: 1903.
2. Бабаян Е.Н. Азербайджанская народная одежда Карабаха конца XIX-начала XX века. // Известия АН.Азерб.ССР, Серия истории, философии и права. № 4, 1973.
3. Джавадова Е.Ю. Быт и культура Азербайджанского народа в трудах Гасанбека Зардаби / Автореферат канд. диссерт. Минск, 1986.
4. Əhmədov Ə.K. «Dədə-Qorqud dastanında bəzi geyimlər haqqında. // Azərbaycan SSR EA-nın Məruzələri. 1979, XXXV cild, № 2.

5. Əfəndiyev R. Azərbaycan geyimləri tarixindən (XVIII əsrin baş geyimləri) // Azərbaycan SSR EA-nın Məruzələri. № 9, 1956.
6. Əsədova Ə.A. Orta əsr Azərbaycan xalq geyimləri. («Kitabi-Dədə Qorqud» dastanları əsasında) / Dünya azərbaycanlıları: tarix və müasirlik. (elmi-nəzəri toplusu), II buraxılış, Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2004.
7. Xudiyev N. Mahmud Kaşğarlının «Divan»ı haqqında düşüncələr. // «Dirçəliş – XXI əsr», № 9 (55), 2002.
8. İsmayılov M.Ə. XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanın kənd təsərrüfatı. Bakı: Azərbaycan SSR EA nəşriyyatı, 1960.
9. Kitabi-Dədə Qorqud Bakı: Azərneşr, 1962.
10. Molla Pənah Vaqif. Əsərləri. Bakı, 1960.
11. Mustafayev A.N. Şirvanın maddi mədəniyyəti. Bakı: 1977.
12. Осипов Г. Селение Барда Джеванширского уезда Елисаветпольской губернии // СМОМПК, вып. XVII, Тифлиς, 1893.
13. Пиралов А.С. Краткий очерк кустарных промыслов Кавказа. Тифлиς: 1900.
14. Rəcəbli Q.Ə. «Kitabi-Dədə Qorqud» Azərbaycanın qədim və orta əsrlər geyimləri haqqında / Dil və Ədəbiyyat. Nəzəri, elmi, metodik jurnal, 2000, № 4 (19).
15. Студенецкая Е.Н. Одежда народов Кавказа (о собирании материалов для Кавказского историко-этнографического атласа) // СЭ, № 3, 1967.
16. Tərланov M., Əfəndiyev R. Azərbaycan xalq yaradıcılığı nümunələri. Bakı: 1959.
17. Уразов Г.В. Медико-топографический очерк Джебраильского уезда Елисаветпольской губернии // Медицинский сборник, издаваемый императорским Кавказским медицинским обществом. Тифлиς, 1889, № 50.
18. Зедгенидзе Я., Захарбеков С., Тер-Егизаров А. Елисаветпольская губерния, город Шуша. // СМОМПК, вып. XI, Тифлиς, 1891.
19. Zərdabi H.B. Seçilmiş əsərləri. Bakı: 1960.

IV BÖLMƏ

QARABAĞIN UŞAQ GEYİMLƏRİ

Qarabağın ənənəvi xalq geyimlərinin mühüm tərkib hissələrindən birini də uşaq geyimləri təşkil edir. XIX-XX əsrin əvvəllərində uşaq geyimləri, demək olar ki, bütünlüklə böyükələrin (kişi və qadınların) milli libaslarının eyni biçimdə, lakin kiçik ölçüdə təkrarından ibarət olmuşdur. Bununla belə, uşaqlar çağa vaxtlarından müəyyən yaş həddinə çatana qədər (6-7 yaşa qədər) onların geyimlərində böyükələrin geyimlərindən fərqlənən səciyyəvi cəhətlər müşahidə olunurdu.

Uşaq geyimləri haqqında danışmadan əvvəl bir məsələni xüsusilə vurğulamaq istərdik ki, muzeylərin flaqmanı olan Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin Etnoqrafiya Fondu da daxil olmaqla Azərbaycanın bütün muzeylərində, şəxsi kolleksiyalarda və ailə saxlanclarında olan geyimlər içərisində uşaq geyimləri olduqca azlıq təşkil edir. Bu mövcud faktın bir tərəfi vəfat etmiş uşaqların geyimlərinin mürdəşirə (ölüyuyana) verilməsi və daldabucaq bir yerdə qazılıb torpağa basdırılması kimi zərərli bir adətə bağlanırsa (xalq arasında yayılmış inama görə, güya ölmüş kəsin paltarları evdən çıxarılmısa, onda həmin evdə tezliklə digər bir ölüm hadisəsi baş verəcəkdir), digər tərəfi isə Azərbaycan ailələrinin əksərən çoxuşaqlı olması, bu ailələrdə bir uşağın geyiminin yaşına və cinsinə uyğun olaraq digər bütün uşaqlara geyindirilməsi amilinə bağlanır. Təsadüfi deyil ki, xalq arasında bununla bağlı “Uşaq uşağın geyimi ilə böyüyər” – deyimi yaranmışdır. Buna görə də uşaq geyimlərinin kataloqda azlıq təşkil etməsi təbii hal kimi qəbul olunmalıdır.

Hər şeydən əvvəl, yeni anadan olmuş uşağı (çağanı) bələkdə saxlayırdılar. Doğulan gündən 40 gün keçənə qədər bələkdə olan çağaya «qırx köynəyi» və «qırx papağı» adlanan paltar geydirirdilər.

Adətən, «qırx köynəyi» yumşaq və ağ pambıq parçadan, tikişləri bayırda qalmaq şərtilə tuniki biçim üsulu ilə biçilib tikilirdi. «T» şəklində biçilmiş köynəyin yaxa açırımının kənarlarına bəzən rəngli qaytan tikilir, bəzən də yaxa açıq saxlanırdı. Belə köynəyin qolları düz biçimli olub, biləyə qədər çatırdı [4, səh. 73].

«Qırx papağı» da «qırx köynəyi» kimi tikişləri üzə qalmaqla tikilir, saya qadın papağına bənzəyir, başa geydirildikdən sonra boğazın altında qaytanla bağlanırdı. Belə papağın alınlığı tikmə naxışlarla bəzədilirdi. Bəzən papağı nazik pambıq parçadan olan yaylıq da əvəz edirdi. Bu ləçəyi gündüzlər, xüsusilə də isti yay günlərində hər iki cinsdən olan uşaqların başına ya qıyqac edərək bağlayır, boynun arxasından keçirərək alının üstündə düyünləyirdilər, ya da birbaşa boğazın altında düyünləməklə bağlayırdılar. Ləçək uşağın başını sərin saxlayır, boyun qırıqlarının, qulaq ardının istilik səpməsinə imkan vermirdi.

Xalq arasında geniş yayılan və indiyədək davam etməkdə olan adətə görə, təzə doğulan uşaq üçün lazım olan hər şey – «qırx papağı», «qırx köynəyi», kiçik yorğan, döşək, balış, uşaq bələyi, beşik (xatırladaq ki, beşik azərbaycanlı əhali arasında yüyürük, talışlarda «güze», udinlərdə «loros», ingiloylarda «akvani», avarlarda isə «kini» adlanır) [6, səh. 219], beşik bağı və s. gəlinin öz anası tərəfindən hazırlanmalı idi. Qarabağ bölgəsində daha böyük şənliklərlə müşayiət olunan bu adət uşağın anadan olduğundan keçən həftə ərzində icra olunur və «beşikbağlama» və ya «beşikgördü» adlanırdı. Bu zaman uşağı görməyə gələn yaxın qohum-qonşular imkanları daxilində uşağın adına (oğlan uşaqlarına paklıq və maddi durum simvolu olan metal (qızıl, gümüş və s.) pullar, qız uşaqlarına isə ipək yaylıq, sırğalar, parça materialı və s.) gətirərdilər. Uşaq sahibinə də müəyyən hədiyyələr verilərdi. Həmin gün gəlinin anası qohum-əqrəbası ilə birgə qudası evinə gələr, uşaq üçün hazırladığı yataq dəstini və beşiyi də gətirərdi.

«Beşik bağlama» adəti böyük qonaqlıq süfrələri ilə tamamlanırdı. Yeni doğulan körpə oğlan uşağı olardısı, ona xalq arasında «qızıl bilərzik» deyilər, dünyaya gəlişi münasibətilə qoyun kəsilər, ağır məclis quruları. Yeni doğulan körpəyə xoşbəxt ömür, xeyir-dualar arzulanardı. Bölgə əhalisi arasında bu adət daha təntənəli şəkildə hazırda da davam etdirilməkdədir.

Körpə uşaq, bir qayda olaraq, iməkləyənə kimi bələkdə saxlanırdı. Bələk 6-7-yə qədər bir-birindən azacıq böyük olan yumşaq parça materialından hazırlanırdı. Uşağı bələmək üçün parçaları, ən böyüyündən başlayaraq bir-birinin üstünə qıyqac (üçkünc) şəkildə salır, sonra uşağı onun ortasına qoyaraq çiyindən aşağı parçaya bələyirdilər. Üst qatda olan birinci bələk parçasının qıyqac ucu uşağın qıclarının arasından keçirilirdi. Bütün parçalar uşağın bədəninə sarındıqdan sonra, təxminən metr yarım uzunluğunda «bələk ipi» vasitəsilə «çalkeçir» edə-edə bələyi ayaqdan başa doğru bağlayırdılar. Bələk ipi əlvan parçalardan lentvari düzəldilirdi.

Adətən, 6-7 aylıq uşağın qollarını bələkdən «azad edir», ona müvafiq biçimli köynək geydirirdilər. Oğlan uşaqlarının isə əlinin heç olmasa birini qırx mərasimindən sonra bələkdən azad edirdilər ki, vuran-tutan olsun. Uşağın açıq qalmış əllərinə isə kiçik torbayaoxşar, barmaqsız, boğazı büzməli əlcək geydirir, onu iplə biləyə bağlayırdılar. B.F.Adlerin yazdığına görə, koryaklar belə əlcəklərin əvəzinə uşağa, üst hissəsində yarığı olan qolu bütöv köynək geydirirdilər [1, səh. 54].

Bələyə salınmış uşağı beşiyə qoyarkən onun üzünə, bir qayda olaraq, nazik cuna salırdılar. Xalq inamına görə, çağanı üzüaçıq yatırtmaq günah hesab olunurdu. Çünki, belə olduqda, uşağı «beşik quşu vurur», bu da ölümlə nəticələnə bilərdi.

Bəzi ailələrdə yeni doğulan uşaqlar ardıcıl olaraq ölür, valideynlərinin «əlində qalmırdı». Bunun üçün Qarabağ bölgəsində yeni doğulan uşaqlara özgə paltarı, bəzən də dilənçi qiyafəsi geydirirdilər. Bu tədbir «ölüm ilahəsini azdırmaq» (çaşdırmaq) kimi mənalandırılırdı. Türk xalqlarının ümumi inamlar panteonunda bəd ruhları azdırmaq üçün yeni doğulan uşaqların çoxuşaqlı ailələrə «satılması» adəti də mövcud olmuşdur [7, səh. 159-160].

Uşaq müəyyən yaş həddinə çatdıqdan sonra onun geyimi xüsusi diqqətlə hazırlanırdı. Bu işdə qadınların misilsiz səriştəsi, təkrarsız zövqləri özünü daha çox büruzə verirdi. Ə.K.Ələkbərov haqlı olaraq yazırdı ki, qadınların öz bacarıqlarını nümayiş etdirmək üçün vahid, mən deyərdim ki, yeganə yaradıcı sahə uşaq geyimləridir. Düzdür, bu geyimlər bütünlüklə böyüklərin geyimlərini kiçik ölçüdə təkrar edirdi, lakin yenə də qadın-ana burada özünün şəxsən xəyalında canlandırıdığı zövqünü əks etdirə bilirdi. Bu qadına ona görə müyəssər olmuşdu ki, hələ yetkinlik yaşına çatmayan uşaq və onun geyimi adət hüququ normalarının təsirinə məruz qalmamışdı [2, səh. 131].

Etnoqrafik materiallar göstərir ki, əgər kiçik yaşlı qızların geyimləri bütünlüklə qadın geyimlərinin təkrarı idisə, oğlan uşaqlarının geyimlərində fərqli cəhətlər vardı. Bu, ilk növbədə özünü, uşaq şalvarlarının biçim və tikiş tərzində göstərirdi.

Azərbaycanda, o cümlədən də Qarabağda uşaq şalvarının «bağlı» (nifəli), «aşırmalı» və «finka» olmaqla üç növü geniş yayılmışdı. Bu şalvarların növ müxtəlifliyi ilə yanaşı, bir ümumi cəhəti də vardı ki, onların heç birini açıbbağlamağa ehtiyac yox idi. Bunun üçün şalvarın orta hissəsinə miyança (şalvar ağı) qoyulmur, onun bəldən başlayaraq qabağa qədər arası yarıq tikilirdi. Eyni növ uşaq şalvarları tatarlar və taciklər arasında da mövcud idi [5, səh. 258; 9, səh. 134].

«Bağlı şalvar» beldə saxlanmaqla, nifə yerinə tumanbağı keçirilərək geyilirdi. Adətən, belə şalvarın balağı açıq saxlandığından, ona «balağı açıq şalvar» da deyilirdi.

«Aşırma şalvar»ın beli nifəsiz, balaqları isə büzməli olurdu. Arxada – çanaq sümüyü üstündə şalvarın başının hər iki tərəfinə bir-birindən 12-15 sm aralı, ucu ilgəkli aşırım tikilirdi. Lentvari olan bu aşırımlar kürəkdə çarpaz edilərək çiyin üstündən qabağa gətirilir, burada şalvarın başına tikilmiş düymələrə bağlanırdı.

«Finka» adlanan şalvarın həm balaqları, həm də beli büzməli tikilir, bəzən buraya rezin də salınırdı. XX əsrin 60-70-ci illərinə qədər bu formalı şalvar əsas uşaq geyimlərindən biri olaraq qalmaqda idi. Onu, başlıca olaraq, qara və göy sətindən tikirdilər. Finka, ayaq hissəsinə rezin salınmış qadın cüt balağını xatırlatsa da, əsasən XIX əsrin 40-cü illərindən başlayaraq Azərbaycana köçürülən rus təriqətçilərindən (molakanlar, duxoborlar, subbotniklər) mənimsənilmişdi. Rusca-azərbaycanca lüğətdə finka – «ayağı büzməli, gen balaqlı uşaq tumanı» kimi təqdim olunur [8, səh. 435].

Oğlan uşaqlarının digər geyimlərində elə bir fərq nəzərə çarpmırdı. Onlar da böyükklər kimi ayaqlarına çarıq və başmaq geyir, başlarına araçqın, təsək və dəri papaqlar qoyur, köynək, arxalıq, çuxa və s. geyirdilər. Mirzə Qədim İrəvaninin XIX əsrin 70-ci illərində çəkdiyi yeniyetmə oğlan rəsminə bu geyim tipləri aydın görünür. Ayağına qara rəngli hündürdaban başmaq geymiş bu oğlanın başında qəhvəyi rəngli, silindrik biçimli papaq vardır. Ağ parçadan boyunluqlu biçilən köynəyin üstündən, yaxası qurşaq yerindən boğazın altına qədər 10 ədəd düymə ilə düymələnmiş mavi rəngli parçadan arxalıq geymişdir. Arxalığın qolları biləyə qədər olub, bilərziklə (məcə ilə) tamamlanır. Arxalığın belinə qurşanmış ensiz kəmərlər geyimi daha da qıvrıq göstərir. Arxalığın üstündən geydiyi dizdən azacıq yuxarı əmək yanları büzməli, qolları dirsəyə qədər uzanan və cibli tikilən geyim uşaq çuxası olub, üzəri buta naxışlı qırmızı parçadandır. Çuxanın boyvəboy açıq olan yaxa kəsiyinə, əmək yanlarına və qollarının ağzına təxminən iki barmaq enində tirmə bafta tikilməklə haşiyələnmişdir.

Keçmişdə qız uşaqlarının geyimləri rəng əlvanlığı, estetik gözəlliyi, biçimin xüsusi əndazəsi, narın tikiş texnologiyası, asma və tikmə bəzəklərin çoxluğu ilə səciyyələnirdi. Adətən qız uşaqlarının geyimləri gündəlik və boğçalıq geyimlər olmaqla iki dəstdə hazırlanırdı. Gündəlik geyimlər ucuz parçalardan tikilir, qismən müxtəlif tikmə naxışlarla bəzədilir və o qədər də əndazəsinə fikir verilmirdi. Boğçalıq və ya toy-bayram geyimləri isə bir qayda olaraq, parlaq

rəngli (tünd qırmızı, mavi, çəhrayı, narıncı və s.), əlvan naxışlı bahalı ipək parçalardan tikilir, yaxa kəsiyi, əmək yanları, boynu və qollarının ağzı zərif tikmə bəzəklərlə örtülürdü. Qız uşaqlarının geyim dəstində qadın geyimlərinin kiçik ölçüdə təkrarı olan ətkli tuman, köynək, arxalıq, baharı, küləcə, çəpkən, nimmə, katibi, kiçik ölçülü baş yaylığı, kəlağayı, başmaq və s. əsas yer tuturdu. Varlı zümrələrin uşaq geyimlərində qızıl və gümüşdən kəsilmiş düymələr, tuman-köynəyə və digər üst geyimlərinə bəndlənən bəzəklər, eləcə də müxtəlif baş, boyun və qol bəzəkləri onların geyimlərinə xüsusi rəvnəq verirdi. Kasıb ailələrin qızları üçün bu geyim dəstlərini geymək arzu olaraq qalırdı. Belə ailələr «necə geyinmək deyil, nə tapıb geymək» haqqında düşünürdülər.

Uşaq geyimlərinə əlavə edilən müxtəlif tikmə bəzəklər, naxışlar və bəxyələr (bafta, şahpəsənd, zəncirə, pilək, sərmə, gəldirgə, görüş, dördtikə, çalkeçir, güləbətın, muncuq tikmə və s.) sırf bəzək funksiyası daşıyırdısa, rəngli şüşələrdən və qiymətli metallardan hazırlanmış muncuqlar (göz muncuğu, sarılıq muncuğu, möhrə muncuğu, qusuntu muncuğu, süleymani, göyətmə muncuğu, baboğlu (babaqulu) muncuğu, şəvə muncuğu və s.), həmçinin üstü rəngli saplarla örtülü olan üçkünc dualar, «boylama» adlanan dördkünc dualar, tıbağa kürəyi, dağdağan çiliyi asma bəzək növlərinin digər bir qrupunu təşkil etməklə, xəstəlikdən (bədnəzərdən), şər qüvvələrin hökmündən, sehrbaz tilsimindən qorunmaq məqsədi güdürdü.

Bunların müəyyən dini-mistik dünyagörüşü və təfəkkür tərzilə bağlılığı xalq arasında onlara çox güclü inam yaratmışdı. Belə asmaların hər birinin müəyyən mühafizə etmə gücü olduğunu xalq dəfələrlə sınaqdan çıxarmışdı. Məsələn, digər muncuqlar arasına taxılan şəvə muncuğu uşağı qarabasmadan, sarılıq muncuğu sarılığa tutulmaqdan, nəzər duaları, göz muncuğu və dağdağan çiliyi bədnəzərdən, möhrə muncuğu mədə ağrısından, qusuntu muncuğu soyuqdəymədən, baboğlu (babaqulu) muncuğu şərdən və bədbəxtlikdən «qoruyurdu». «Süleymani» altı küncü metalın (əsasən gümüşün) içərisinə yerləşdirilmiş muncuq olub, həm paltardan asılır, həm də yatan zaman uşağın başının altına qoyulurdu. Bu muncuq uşağı bəd ruhlardan (hal anası, şeşə, şəppə, vurğun və s.) qorumaq üçün düşünülmüşdü [10, səh. 217]. Q.P.Vasilyeva haqlı olaraq yazır ki, müxtəlif materiallardan (gümüş, muncuq, ağac) hazırlanan bu bəzəklər uşaq anadan olduğu ilk gündəncə onun boynuna, əllərinə, ayaqlarına, papağına və paltarına bəndlənirdi [3, səh. 182]. Qarabağda belə bədnəzər qoruyucularını uşağın beşiyindən asmaq kimi adət də mövcud olmuşdur.

XX əsrin əllinci illərindən başlayaraq ailə və məişət tərzində, iqtisadi və mədəni həyatda baş verən köklü dəyişikliklər qadın və kişi geyimləri kimi,

uşaq geyimlərinin də fabrik istehsalı olan geyimlərlə əvəz olunmasını şərtləndirmiş, keçmiş dövrlərin ənənəvi geyim elementlərini istifadədən çıxarmış, uşaq geyimləri və bəzəklərlə bağlı bir sıra adətləri, inamları və mərasimləri isə unutturmuşdur. Bu gün uşaq geyimlərimiz də daxil olmaqla, ənənəvi xalq geyimlərimizi bərpa etmək, onları xalqımızın istifadəsinə qaytarmaq, milli-mənəvi və maddi irsimizi qorumaq və gələcək nəsillərə bütövlükdə çatdırmaq yolunda elliliklə çalışılmalıdır.

Ədəbiyyat:

1. Адлер В.Ф. Возникновение одежды. Очерк. СПб.: Худож. типо-литография А.К.Вейермана, 1903.
2. Алекперов А.К. Женская одежда Азербайджана // Исследования по археологии и этнографии Азербайджана. Баку: Изд-во АН Азерб.ССР, 1960.
3. Васильева Г.П. Магические функции детских украшений у туркмен // Древние обряды, верования и культы народов Средней Азии (отв. ред. В.Н.Басилов). М.: Наука, 1986.
4. Велиев Ф.И. Материальная культура западной зоны Азербайджана в XIX – начале XX в. Баку, Элм, 1996.
5. Воробьев Н.И. Казанские татары. Казан: Татгосиздат, 1953.
6. Qasıмова R.M. Zaqatala zonasında uşaqların fiziki tərbiyə şəraitinə dair // АЕМ., III bur., Bakı: Elm, 1977.
7. Qədirzadə H.Q. Ailə və məişətlə bağlı adətlər, inamlar, etnogenetik əlaqələr. Bakı: Elm, 2003.
8. Rusca – azərbaycanca lüğət (R – Ə). Bakı: Gənclik, 1985.
9. Троицкая А.Л. Рождение и первые годы жизни ребенка и таджиков долина Зеравшана // СЭ, № 6, 1935.
10. Vəliyev F.İ. Azərbaycanın uşaq geyimləri və bəzəkləri, onlarla bağlı bəzi adətlər, inamlar, mərasimlər (XIX-XX yüzilliyin əvvəli) // Tarix və onun problemləri. № 3. Bakı, 2005.

V BÖLMƏ

QARABAĞ GEYİMLƏRİNİN BƏZƏKLƏRİ

Kişi və qadın geyim kompleksini tamamlayan, onlara xüsusi yaraşlıq və rən bəzəklərin meydana gəlməsi tarixi geyim mədəniyyətinin özünün tarixi qədar qədimdir. Hələ təbiəti dərk etmək iqtidarında olmayan ibtidai insan, hazır şəkildə əldə etdiyi və ya özünün bəsit «sənət yaradıcılığı» fantaziyası ilə yaratdığı əşyalardan həm həqiqi mənada bəzək elementi kimi, həm də magik və mifik düşüncə tərzinə uyğun bəhrələnməyə çalışmışdır. Əhatəsində yaşadığı aləmin müxtəlif qüvvələrdən (ruhlardan) ibarət olduğunu düşünən ibtidai insanlar, bu ruhlar içərisində xeyirxahlara səcdə etmiş, şər, qəzəbli, ziyanverici və xəstəliklər törədən bədxah ruhlara lənətlər oxumuş, onlardan qorunmaq üçün magik qüvvəyə malik «qoruyucular» düşünüb tapmışlar. Bunlar daş, sümük, buynuz, insan və ya heyvan dişi, balıqqulağı, eləcə də bədənə həkk olunmuş döymələrdən (tatuirovka) ibarət olmuşdur. İbtidai insanın ilk dəfə müraciət etdiyi bəzək elementləri yaraşıqdan daha çox məhz əməli əhəmiyyət kəsb etmişdir.

Sosial inkişafın sonrakı mərhələlərində cəmiyyətin siyasi, sosial-iqtisadi, mədəni həyatında, ideologiya və dünyabaxışında baş verən keyfiyyət dəyişiklikləri, xüsusilə də metalışləmə sənətinin və bədii metal sənətkarlığının təşəkkül tapması bəzək elementlərinin praktik-əməli əhəmiyyətini arxa plana sıxışdıraraq onları əksərən sırf bəzək-zinət əşyaları kimi səciyyələndirməyə başladı. Məlum olduğu kimi, Azərbaycan özünün təbii sərvətləri və faydalı qazıntıları ilə hələ qədim zamanlardan zəngin bir ölkə kimi şöhrətlənmişdir. Belə zəngin sərvətlərdən biri də metal olmuş və Azərbaycan ərazisində aparılan arxeoloji qazıntılar bu ölkənin qədim metallurgiya ocaqlarından biri olduğunu söyləməyə imkan verir [27, səh.78; 38, səh. 91]. Maraqlıdır ki, Azərbaycan ərazisində Eneolit abidələrindən əldə olunan bir sıra tapıntılar (bizlər, qeyri-müəyyən formalı əşya qalıqları, bıçaq tiyəsinin qalığı və s.) arasında mis muncuqlar da olmuşdur [25, səh. 17-19; 5, səh.78]. Eyni dövrə aid anoloji materiallar türk xalqlarının məskunlaşdığı Mərkəzi Asiyanın cənubundan, xüsusilə cənubi-qərbindən də əldə edilmişdir [4, səh. 7].

Qədim Azərbaycan ərazisində metalla ilk tanışlıq Eneolit dövründən başlasa da, tuncun, dəmirin, sonralar isə nəcib metalların (qızıl, gümüş və s.) isteh-

sal texnologiyasının mənimsənilməsi zinət-bəzək əşyalarının hazırlanmasında böyük çevriliş yaratdı. Tunc dövrü (Xocalı-Gədəbəy mədəniyyəti) abidələrindən əldə olunan maddi mədəniyyət nümunələri artıq bu dövrdən bəzək əşyalarından geniş şəkildə istifadə olunduğunu sübut edir. Burada aşkarlanan müxtəlif növ kəmər, asma, sırğa, üzük, bazubənd, bilərzik və s. bəzək əşyaları forma və məzmun etibarilə rəngarəng olub, yüksək zövqlə hazırlanmışdır. Bu materiallar üzərindəki təsvirlər, eyni zamanda, Azərbaycanın qədim sakinlərinin dini dünyagörüşü, mifik təfəkkürü, sənətkarlıq səviyyəsi, qonşu ölkələrlə etnik-mədəni təması, etnogenezi haqqında qiymətli mənbə rolu oynayır. [6, səh. 101].

Azərbaycanın zərgərlik mədəniyyətinin inkişaf səviyyəsinin öyrənilməsində Manna incəsənəti nümunələri mühüm mərhələ təşkil edir. Urmiya gölünün cənub-şərqində yerləşən Ziviyədən tapılan və er. əv. VIII-VII əsrlərə aid edilən «Ziviyə dəfinəsi»nin tərkibindəki şir başları ilə bəzənmiş qızıl bilərzik, təsvirli qızıl kəmər, qızıl sinəbənd və s. bu dövrdə bəzək elementlərindən geniş istifadə edilməsini təsdiqləyir. [30, səh. 46-53; 31, səh. 63-64].

Arxeoloji qazıntılar nəticəsində Azərbaycanın antik və orta əsr abidələrindən əldə edilmiş külli miqdarda bəzək və zinət nümunələri [8; 32; 16] burada sonrakı dövrlərdə də bəzək istehsalı texnologiyasının təkmilləşdiyini göstərir. Saxlanc, cehiz və ya müxtəlif hədiyyələtmə yolu ilə əsrlərdən-əslərə, nəsillərdən-nəsillərə keçən bu zinət əşyaları və onların bəzək dekorları xalqın etnik tərkibini, sinfi (sosial) və yaş mənsubiyyətini, maddi və mənəvi mədəniyyətini, estetik-bədii zövqünü, istehsal həyatını öyrənmək üçün dəyərli mənbə rolunu oynayır. Qarabağ tarixi-etnoqrafik bölgəsində də əsrlərdən yadigar qalaraq XIX-XX əsrin əvvəllərinə qədər əhalinin istifadəsində olan belə bəzək-zinət əşyaları çoxluq təşkil edir.

«Kitabi-Dədə Qorqud» dastanında təkcə qadınların deyil, kişilərin də üzük taxdıqları və qulaqlarına qızıl tana – «altun kübə» keçirdikləri göstərilir. [12, səh. 78-79.; 13, səh. 67-68]. Vaxtilə aparılan arxeoloji qazıntılardan tapılan, eramızın IV-VII əsrlərinin ən yaxşı alban incəsənəti nümunəsi hesab olunan və hazırda Sankt-Peterburqda Dövlət Ermitajında saxlanılan tunc gül qabı üzərindəki atlı təsviri kişilərin bəzək elementlərindən geniş istifadə etdiyini təsdiqləyir. Alban hökmdarı Cavanşirin təsviri ehtimal edilən [35, səh. 290] bu atlının başında tac, belində qiymətli kəmər, qolunda qolbaq, qulağında isə sırğa vardır.

Aparılan tədqiqatlardan aydın olur ki, Qafqaz Albaniyasının orta əsr sənətkarlıq mərkəzlərində (Qəbələ, Mingəçevir, Gəncə, Bərdə, Bakı, Şamaxı, Naxçıvan, Beyləqan, Şabran və b.) digər kустar sənət sahələri ilə yanaşı, bəzək-

zinət istehsalı sahəsi də hərtərəfli inkişaf etmişdir. Arxeoloji qazıntılar nəticəsində müxtəlif materiallardan (mis, tunc, dəmir, qızıl, gümüş, bürünc, şüşə, gil) hazırlanan, çoxçeşidli istehsal texnologiyaları vasitəsilə (döymə, tökmə, yonma, burma-əsmə, lehimləmə, bəndetmə, zərbətmə və s.) hasilə gətirilən rəngarəng çeşidli bəzəklər (sırğa, üzük, bilərzik, sinəbənd, asma möhür və medal-yon, sancaq, kəmər-toqqa və s.) orta əsrlər dövrünün bədii sənətkarlığı haqqında geniş təsəvvürlər yaradır. [29, səh. 11-48; 17, səh. 89-103; 18, səh. 296-299; 19, səh. 67-76; 26, səh. 175-209].

Azərbaycanda, o cümlədən Qarabağ bölgəsində geniş intişar tapmış zərgərlik sənəti əsasən qızıl və gümüşdən zinət məmulatları istehsalı istiqamətində ixtisaslaşmışdı. Bu istiqamətlərin formalaşmasında da yerli xammal mühüm rol oynamışdır. Hələ VII əsrdə yaşamış Alban tarixçisi M.Kalankatuklu Qafqaz Albaniyasının təbii zənginliklərini və faydalı qazıntılarını qısaca olaraq təsvir edərkən, burada müxtəlif növ metalların istehsalından da bəhs etmişdir: «Bu gözəl ölkədən axan Kür çayında xeyli miqdarda müxtəlif balıqlar vardır... Dağlarda qızıl, gümüş, mis və sarı boyaq istehsal olunur» [20, səh. 5-6].

X əsr ərəb coğrafiyaşünası Əbu-Dülaif da Azərbaycan dağlarında qızıl, gümüş, qurğuşun və b. metal mədənlərinin olduğunu təsdiq etmiş, hətta burada «kumis», «suxriki», «saxandi» adlanan üç növ qızıl istehsal olunduğunu, onların keyfiyyət fərqlərini göstərmişdir [11, səh. 77].

Bəzək-zinət əşyaları istehsalı, xüsusilə də qadın bəzəklərinin geniş çeşidi haqqında məlumatlar klassiklərin əsərlərində və dastan yaradıcılığında da aydın izlənilir. Dahi mütəfəkkir N.Gəncəvi «Xəmsə»də bəzəklərlə bağlı xalq təsəvvürlərindən, daş-qaş və zər-zivərin rəmzi mənə daşımından, onların çeşidinin müxtəlifliyindən və milli ornamentlərinin (bəzək dekorunun) misilsiz təkrarsızlığından ürəkdolusu bəhs etmişdir. Onun əsərlərində rast gəldiyimiz üzəri sikkələr və gövhərlərlə bəzədilmiş qızıl kəmər, qaşlı və qaşsız, tacidar möhürü rolunu oynayan üzüklər, «tuği», «gərdənbənd», «xalxal», «zərli həmayıl», «ənbərinə boyunbağı», «tac», saça taxılan ağ möhrələr, sırğalar, eləcə də libasa vurulan bəxyələr Azərbaycan qadınının milli libasının bəzək elementlərinin zənginliyini göstərir. [9, səh. 42-49].

Məlumdur ki, şəhərlər sənətkarlığın inkişafında mühüm rol oynamışdır. Bir sıra sənətkarlıq sahələrindən fərqli olaraq zərgərlik sənəti, şəhər sənətkarlığı sahəsinə aid edilir. Bu səbəbdən Qarabağ zərgərlik sənəti məhz Şuşanın şəhər kimi formalaşmasından sonra yüksək inkişaf səviyyəsinə çatmışdır.

Geyimlərə xüsusi yaraşlıq verən bəzək məmulatlarının hazırlanması və satışı XVIII-XIX əsrlərdə yüksələn xətlə inkişaf etmişdir. Bəhs olunan dövrdə Qarabağ bölgəsi əhalisi arasında ənənəvi qadın bəzəklərinin müxtəlif çeşidləri

geniş istifadədə olmuşdur. Şuşa şəhərində zərgərlik sənəti XIX əsrin ikinci yarısında yüksək inkişaf mərhələsinə çatmışdır. Ak-k Ə.S.Sumbatzadənin tərtib etdiyi cədvəldən aydın görünür ki, 1848-ci ildə Şuşa şəhərində 3, 1849-cu ildə 32, 1860-cı ildə 81, 1879-cu ildə 31 gümüşbənd ustası fəaliyyət göstərmişdir. 1900-cü ildə onların sayı 13-ə ensə də, artıq 1902-ci ildə Şuşada zərgər dükanlarının sayı 20-yə çatmış və orada 56 nəfər sənətkar işləmişdir [34, səh. 171-172].

Topladığımız etnoqrafik materiallar XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəllərində Şuşa şəhərində zərgər Abbasqulu tərəfindən bünövrəsi qoyulan bütöv zərgərlər nəslinin yetişib formalaşdığını göstərir. Bu nəslin sonrakı nümayəndələri zərgər Rüstəm, zərgər Behbud, «Yemiş» ləqəbi ilə tanınan zərgər İsmayıl, zərgər Muxtar, zərgər Seyidəli və başqaları zəngin sənət biliklərinə malik məşhur sənətkarlar olmuşlar [24]. Bu zərgərlər nəslinin son nümayəndəsi zərgər Cahangir Şuşa zərgərlərinin əldə etdiyi bilik və vərdişləri son dövrlərə qədər gətirib çatdırmışdır.

XIX-XX əsrin əvvəllərində bəzi əməli əhəmiyyət kəsb edən bəzəklər (toqqaqayıq, kəmə, xəncər və xəncər qını, saat və saat qabı, vəznə-patrondaş, tütün qabı, saat zənciri, üzük-möhür və s.) istisna olmaqla, kişi geyimləri demək olar ki, bəzəksiz olurdu. Bəzəklər, əsasən, qadın və uşaq geyimlərində işlənirdi.

Zinət əşyaları Qarabağın Şuşa, Ağdam, Ağcabədi, Bərdə və b. kустar sənət mərkəzlərində hazırlanır, əhalinin tələbatını ödəyirdi.

Kustar sənət üsulları ilə (döymə, qəlibkarlıq, basma, savadlama, şəbəkə, minasazlıq, xatəmkarlıq) hazırlanan bəzək-zinət məmulatlarının əksəriyyəti Azərbaycanın sənət mərkəzlərində ərsəyə gəlsə də, (A.S.Piralov göstərirdi ki, Cənubi Qafqazda ən yaxşı mina Bakı və Şuşada hazırlanırdı [28, səh. 17]) bəzən varlı əyanların və tacir-tüccar əhlinin qadınlarının bəzəkləri içərisində xaricdə hazırlanan, üzəri kəsmə sikkələrlə (əşrəfi, imperial, çervon, lirə, real, tilani) tərtiblənen bahalı kəmə, boyunbağı və qolbaqlara da rast gəlmək olurdu.

Qarabağ bölgəsində sal toqqa (qələmi), şiri-xurşid, papaqqabağı, qoza düymə, qoza yaxalıq, ətəklilik, hil (arpa), yarpaq boyunbağılar və s. kimi zinət məmulatları qəlibkarlıq üsulu ilə hazırlanmışdır. Bundan başqa yerli zərgərlər Qarabağda geniş dəbdə olmuş mirvari boyunbağuların hazırlanmasında xüsusi səriştəyə malik idilər.

Qarabağ zərgərxanalarında qəlibkarlıqdan başqa «torlama» adlanan şəbəkəçilik üsulundan da məmulat istehsalında istifadə olunmuşdur. Şuşada torlamaçı Əliş şəbəkə ustası kimi böyük şöhrət qazanmışdı. Bəhs olunan dövrdə Qarabağ bölgəsi sənətkarları əsasən boğazaltı, kəmə (belbağı), bilərzik, sırğa

və s. kimi zinət nümunələrini məhz şəbəkə üsulu ilə düzəltməyə böyük üstünlük vermişlər.

Qarabağda hazırlanmış qadın zinətləri (papaqqabağı, telbasan, qarmaq, alınlıq, hil və mirvari boyunbağlar, qoza, yaxalıq, xirtdəklik, boğazaltı, pilək toqqa, belbağı, qozalı və pərək düymələr, müxtəlif sırğalar – şarlı, pərəkli, ətəkli, torlama, silsilə və s. qaşlı və qaşsız üzüklər, pərəkli, paxlava, yaqut bilərziklər, ətəklik və s.) burada ənənəvi bəzəklərin geniş çeşidindən, onun lokal xüsusiyyətlərindən soraq verir.

Əhalinin istifadəsində olan bəzək-zinət məmulatları qadın geyim kompleksinin vacib elementi kimi əhəmiyyət kəsb etmişdir. Qarabağ qadınlarının qiymətli metallarla ləl-cəvahiratın qarşılıqlı tətbiqindən tərtiblənən zinət əşyaları istifadə qaydasına və gəzdirilmə tərzinə görə baş, qulaq, boyun, sinə, bel, qol və barmaq bəzəkləri olmaqla müxtəlif qruplara bölünürdü. Bölgədə hazırlanan dairəvi, kvadrat, səkkizguşəli, yarpaq, gül, balıq şəkilli piləklər təsək (papaq) və dingə kimi baş geyimlərinin bəzədilməsində işlədilirdi. Baş geyimlərini başda möhkəm saxlamaq və ona yaraşlıq verməkdən ötrü ucu qarmaqlı çənəbənd ərli qadınlar tərəfindən geniş istifadə edilirdi. Bəzək-nəqş formalarından asılı olaraq Qarabağda çəngəlli çənəbəndlərin «gül çəngəl», «mər-canə qarmaq», «körpü qarmaq», «həsiri qarmaq», «qabırğalı çəngəl» dəstləri hazırlanmışdır.

«Cığcığa» adlanan baş bəzəkləri dəstinin Azərbaycanda, eləcə də Qarabağda «tac» («dingə», «cıqqa»), sonralar isə «qəfəsə», «alınlıq», «tetir», «çəngəlli çənəbənd» («qarmaq»), «qıraqlıq», «cütqabağı», «gəlintac», «qarabatdaq» («araşqın»), «təsəkqabağı», «taclı cütqabağı», asma baş bəzəkləri və s. kimi müxtəlif növlərindən istifadə olunmuşdur. Keçmişdə hər evinə köçməyə hazırlaşan qızlar (xüsusilə varlı ailələrin qızları) öz toy günlərində başlarına, gəlinlik dəstinin ayrılmaz tərkib hissəsi olan tac qoyardılar. Orta əsrlərdə dövlət başçılarından hakimiyyət rəmzi sayılan tac XIX-XX əsrin əvvəllərində toy-nişan geyim dəstinin mühüm elementinə çevrilmişdi. Bəzən tacı, taclı çutquqabağı əvəz edirdi.

Qəfəsə – başa dingə qoyulduqdan sonra onun qabağına tutulan (tikilən) üstü baftalı bəzək idi. Başa qoyulan dingəyə daha yaraşlıq görkəm verməkdən ötrü onun qabağına bəzən ətrafına qızıl və gümüş pullar düzülüb «tetir» tuturdular. Rəqs və hərəkət zamanı metal cingiltili melodik səslər çıxarsın deyər, dingənin dövrəsinə «qıraqlıq» adlanan xüsusi bir bəzək elementinin əlavə edilməsi də dəb idi. Qıraqlığın üstü gümüş pullarla örtülü olurdu [10, səh. 75]. Qarabağda tikmə üsulu ilə hazırlanmış alınlıqlardan da istifadə olunmuşdur. Belə baş bəzəklərindən biri MATM Etnoqrafiya Fondunun kolleksiyasına da-

xildir (EF-1667). Alınlıq məxmər parça üzərində güləbətın tikmə üsulu ilə bəzədilmişdir.

Boğaz-sinə bəzəyi kimi «şiri-xurşid», «babaxanı», «arpa boyunbağı», «mirvari boyunbağı», «sinəbənd», «yarpaq boyunbağı», «boğazaltı», «buta boyunbağı», «hil boyunbağı», «ulduzlu boyunbağı», «ilgək» adlanan yaxalıq və s. bölgə qadınlarının daha çox diqqət verdiyi bəzəklər olmuşdur. XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanın bir sıra şəhər qadınları kimi Qarabağ, xüsusilə də Şuşa qadınları təsəqqabağı ilə alınlarını, xirtdəkliklə isə boyunlarını bəzəyirdilər. Al qırmızı, yaşıl, abı, qara, yaxud bənövşəyi rəngdə məxmər təsəqqabağına tikilən qızıl qəlibkarlıq motivləri qamətli gəlinlərin alında kontrast dekorativ rəng imtizacında nəzərə çarpırdı [14, səh. 11].

Azərbaycanın əksər etnoqrafik bölgələri üçün səciyyəvi olan «arpa boyunbağı»lardan istifadə olunmasının tarixi olduqca qədimdir. Mingəçevirdən arxeoloji qazıntılar zamanı əldə edilən «arpa» muncuqlar, indi hazırlanan eyniadlı muncuqlarla tam oxşarlıq təşkil edir. Mütəxəssislərin fikrincə, bu muncuqlar Azərbaycanda 2500 il bundan əvvəl mövcud olmaqla, nəsil-dən-nəslə keçmiş, zəmanəmizə qədər gəlib çatmışdır. «Arpa boyunbağı»ların ortasına gözəl naxışlarla bəzədilmiş dairə formasında digər bir hissə də əlavə edilirdi. Bəzən də onun əvəzinə şəbəkə üsulu ilə işlənmiş altı, səkkiz və ya on iki guşəli, ortasında yaqut və ya firuzə qaşısı olan ulduz, onun da altını tamamlayan aypara yerləşdirilirdi.

Qulaq bəzəkləri Azərbaycanda zaman-zaman «altun küpə», «tana», «güşvarə», «sırğa», «zanqaguş» və b. adlarla məlum olmuş və çox geniş çeşiddə hazırlanmışdır. «Darağı», «səbəti», «gilası», «lolu» («lola»), «kufə», «minarə», «heydəri», «aypara», «yarpaq», «gül», «qozalı», «fındığı», «piyalə-zəng», «buta», «badamı», «satıl», «üçdüymə», «dörddüymə», «qırxdüymə», «piyalə», «pə-rəkli», «ətəkli», «şarlı» və s. sırğa növləri, cəvahir tana uzun zaman Azərbaycan qadınlarının istifadə etdiyi bəzək-zinət əşyaları arasında üstün yer tutmuşdur. Sırğa (tana) növləri qulağın «niçək» adlanan aşağı hissəsinə – qulaq pipiyinə bağlanırdı. Bunun üçün, bir qayda olaraq, kiçik yaşlarından qızların qulaq pipiyini küllə ovub keyidir, sonra saplı iynənin arxa tərəfi ilə onu deşir, oradan keçirilən sapa 1-2 ədəd muncuq taxırdılar. Deşilmiş yer bitişməsin deyə, sapı tez-tez yağlayır və tərpedirdilər. Ailədə uzun müddət dünyaya gəlişi gözlənilən, əziz-xələf sayılan, nəslin və ya tacın (şahlıq-xanlıq dövründə) davamçısı kimi qəbul edilən oğlan uşaqlarının bir qulağına da sırğa («heydəri sırğa») taxmaq dəb olmuşdur. Qeyd edək ki, türkdilli qaqaular uşağın sağ qulağına sırğanı yaman ruhlardan qorunmaq məqsədilə taxırdılar [22, səh. 22].

Qarabağda kişi və qadın bel bəzəklərinin «ətəkli» («sallama kəmər»), «çərkəzi kəmər», «təkbənd», «belbağ», «saltoqqa», «suvadax toqqa», «qayış kəmər», «qabırğalı kəmər», «qübbəli kəmər», «qarmaq kəmər», «quşlu kəmər», «aynalı kəmər», «badamı kəmər», «qız kəməri», «körpü kəmər» və s. kimi çoxlu çeşidi olmuşdur. Qarabağın qadın kəmərləri içərisində yayılma arealına görə üstün yeri «sallama» («ətəkli») kəmər tuturdu. Bu növ kəmərlərin qayıışı dəridən 10-12 sm enində hazırlanır, qayış kəmər toqqasına bərkidildikdən sonra üzərinə 20 qəpiklik gümüş pullar üç cərgədə bənd edilirdi. Kəmərin toqqa hissəsi iki ayrı-ayrı hissələrdən düzəldilərək bir-birinə iki qarmaq və iki halqa vasitəsilə bağlanırdı. Hissələrdən birinin (adətən, qarmaq olan hissənin) ortasında dairəvi şəkildə göy yaqutdan «qaş» salınırdı. Naxçıvan bölgəsində bu cür qadın kəməri «göbəkli kəmər» adlanırdı. Ümumiyyətlə isə kəməre ona görə «sallama» («ətəkli») kəmər deyilirdi ki, onun aşağı hissəsinə (ətəyinə) kəmərdən aşağıya doğru 10-15-20 qəpiklik qulplu gümüş pullar gümüş zəncirlər vasitəsilə aypara formasında bir-birinə bənd edilirdi. Rəqs və hərəkət zamanı bu gümüş pullar bir-birinə toxunaraq metal səciyyəli melodik səslər verirdi. Vaxtilə Qarabağda “pələk”, “qələmi”, “şəbəkə”, “gül”, kəmər adı ilə məşhur olan kəmərlərdən də geniş istifadə olunmuşdur.

Qeyd etmək lazımdır ki, kəmərlər geyim bəzəklərinin geniş yayılmış və ağır növü hesab olunur. Qarabağa məxsus qadın kəmərləri adətən toqqa və pələklərdən ibarət olmaqla dəri kəmər üzərində yığılırdı. Gümüş kəmərlər döymə üsulu ilə hazırlanır, bir qayda olaraq üzəri qrasavadla bəzənirdi. Qızıldan hazırlanan kəmərlər həm şəbəkə, həm də döyməqəlib üsulu ilə hazırlanır, adətən məxmər parça üzərinə bəndlənirdi. Belə kəmərlər “sal toqqa”, “pələk kəmər” və ya üzəri “qələm” adlanan alətlə naxışlandığına görə “qələmi” adlanırdı. Şəbəkə kəmərlər həm toqqa və güllərdən, həm də toqqa və bir-birinə keçirilmiş lövhələrdən ibarət olaraq hazırlanırdı. Şəbəkə kəmərin digər bir növü isə əvvəlkilərdən fərqlənərək döymə üsulunda hazırlanmış lövhələrin üzərində zərif tellər vasitəsilə naxış dekorunun salınması ilə ərsəyə gətirilirdi.

Tunc dövründən etibarən istehsalına başlanılan kəmərlər, arxeoloji ədəbiyyatda qeyd olunduğu kimi, əvvəlcə əməli əhəmiyyət kəsb etmiş, zirehin bir hissəsi olaraq [21, səh. 3] qarın nahiyəsini zərbələrdən qorumağa, xəncər, qılınc, qəmə asılmasına xidmət etmişdir. Bizə elə gəlir ki, kəmərlər həm də zərbə endirərkən bütün gücün qollara toplanmasını təmin etmək məqsədi ilə düşünülmüşdür. Xalq nağılları və dastanlarda təsvir olunan qəhrəmanlar mütləq “altdan geyinib, üstədən qıfıllanır, kəmərinə belinə qurşayır”. Bu ifadə də sübut edir ki, kəmər zireh geyiminin vacib elementi olmuş və əsasən kişilər, həmçinin cəngavər qadınlar tərəfindən istifadə olunaraq təhlükəsizlik, ehtiyat,

güvənlik məqsədi daşımışdır. Fikrimizcə, qız gəlin köçərkən belinin bağlanması adəti də təsadüfi olmayıb, kəmərin məhz bu funksiyasına işarədir. Adətə görə “gəlinapardı” mərasimində oğlanın kiçik qardaşı belindən öz kəmərinə açaraq gəlinin belinə bağlayırdı. (Sonradan bu qırmızı rəngli kələğayı, zər-xara belbağı, ipək parça ilə əvəz olunmuşdur) [7, səh. 23]. Etnoqraf Nərgiz Quliyevanın fikrincə isə “belbağlama” ayını əslində gəlinin ərinə etibarlı, sədəqətli olacağına, bir-birinə arxa, dayaq duracağına əminliyinin rəmzidir” [23, səh. 138]. Bu fikrə onu da əlavə edə bilərik ki, xalq arasında tez-tez istifadə olunan “ondan belin bağlıdırımı?”, “ona bel bağlayırsanmı?”, “ondan belini bağlamısanmı?”, “ona bel bağlamaq olmaz” ifadələri də məhz etibarın, inamın, sədəqət andının sinonimləridir. Belə bir nəticə hasil etmək olar ki, kəmərlərin igidin ehtiyatı, özünə güvənci, etibarlı təminatı olmaqla, həm də gələcək həyat yoldaşının ona sədəqətli olacağına, arxa, dayaq duracağına əminliyinin ifadəsidir.

Arxeologiya fondunun kəmərlər və toqqalardan ibarət saxlanclarına nəzər yetirdikdə məlum olur ki, zirehlə eyni dövrdə kəmərlər həm də bəzək elementi kimi istifadə olunmuşdur. Burada yer alan toqqa və kəmərlər (MATM, AF, inv. № 417, № 23640) əsasən onların bəzək məqsədilə istifadə olunduğunu tam əminliklə söyləmək mümkündür. Fondun zireh kəməri kimi qeydə alınmış (MATM, AF, inv. № 414) yeganə saxlanıcı bəzək kəmərlərindən forma və quruluşuna görə tamamilə fərqlənərək qarın nahiyəsini qorumağa qabildir.

Xocalı-Gədəbəy mədəniyyətinə aid olan tunc kəmərlər döymə üsulu ilə hazırlanmışdır. Orta hissəsi nisbətən enli olan kəmərlər uca doğru getdikcə daralır. Kəmərin bütün kənarları boyunca deşiklər və nöqtəvari döymə naxışları var. Kənarlardakı deşiklərdən vaxtilə hansısa bəzək elementinin asıldığı şübhəsizdir. Uc hissədəki nisbətən iri deşiklərə çox güman ki, vaxtilə dəri bərkidilmişdir. Orta hissəsi enli olub, arxaya getdikcə tədricən ensizləşən kəmərlər nümunələri XIX əsrin sonları-XX əsrin əvvəllərinə qədər zinət əşyaları istehsalında öz mövqeyini qoruyub saxlamışdır. Tunc dövrünə aid kəmərlər XIX əsrin sonu-XX əsrin əvvəllərinə aid kəmərlər arasında paralellər aparmaqla fikrimizi əsaslandırmaq olar (XF-415).

Zaman keçdikcə, digər geyim növləri kimi, kəmərlər də dəbə uyğun olaraq dəyişmiş, təkmilləşmiş, onların müxtəlif forma və çeşidləri yaranmışdır. Sonralar kəmərlər geyim mədəniyyətinə elə sirayət etmişdir ki, gənc qızlar, gəlinlər və orta yaşlı qadınlar kəmərsiz keçinməmişlər. Gəlin xonçasında gümüş kəmərin olması toy bazarlığının ən vacib elementlərindən biri olaraq uzun illər öz əhəmiyyətini saxlamışdır. Hətta bəzi bölgələrdə kəmərsiz qız ərə verilməzdi. Bəzən maddi durumu imkan verməyən ailələr misdən hazırlanmış kəmərlərə qane olmaq məcburiyyətində qalırdılar (MATM, inv. № 4763). Mis kəmərlər

lər də öz növbəsində qızıl və gümüşdən hazırlanmış kəmərləri forma və istehsal üsuluna görə təkrarlayırdı. Bizə elə gəlir ki, qadın kəmərləri də öz növbəsində bəzək elementi olmaqla yanaşı, əməli əhəmiyyət daşıyaraq geyimin əyində şıq dayanmasını təmin edir, eyni zamanda bədəni soyuqdan mühafizə etmək qabiliyyətinə malikdir. Yaşlı nəslin nümayəndələri bu məqsədlə bellərinə yer hanaşında toxunmuş qalın yun şal sarıyırdılar. Onların geyim dəstində kəməre demək olar ki, təsadüf olunmazdı. Çünki etnoqrafik ədəbiyyatda qeyd olunduğu kimi “geyim insanın yaşını təyin edən əsas maddi mədəniyyət elementlərindən biri olmuşdur”. Bəzənib–düzənmək, şux rəngli geyimlərdən, bər-bəzəklərdən, geyim bəzəklərindən istifadə etmək qızlara, gəlinlərə xas idi. Yaşlı qadınlar isə tünd rəngli geyimlər geyir və bəzəklərdən demək olar ki, istifadə etmirdilər. “Cavanlıqda bəzənmədim, hayıf mənə, qocalıqda bəzənmişəm, ayıb mənə” – atalar sözü bu fikri etnoqrafik baxımdan daha dəqiq aydınlaşdırmaq imkanı verir. Atalar sözündən də məlum olur ki, geyinib-gecinmək yalnız cavanlıq dövrü üçün münasibdir. Orta yaşdan sonra al-əlvan geyinmək, zər-zivərdən istifadə etmək xalq arasında yaxşı hal hesab olunmur, eyib sayılırdı [3, səh. 171].

Azərbaycan xalqının geyim bəzəkləri arasında gümüş kəmərlər çoxluq təşkil edərək geniş yayılmışdı. Bunu nəinki Xüsusi fondun kolleksiyasında, həmçinin Azərbaycanda mövcud olan bütün muzeylərin fondlarında əsasən gümüş kəmərlərin toplanması bir daha sübut edir. Əgər qızıl yalnız yüksək təbəqə qadınlarının geyim bəzəkləri sırasına daxil olurdusa, gümüş kəmərlər nisbətən ucuz başa gəldiyindən orta təbəqə qadınları arasında daha çox istifadə olunurdu. Gümüş kəmərlərə alıcı tələbatının yüksək olması onun müxtəlif forma və çeşidinin yaranmasını şərtləndirmişdir.

Göründüyü kimi, gümüş kəmər qadın geyim dəstinin vacib elementi olmaqla yanaşı, qadın gözəlliyinin incəliklərini üzə çıxaran bir element kimi də vəsf olunur. “Gözəllik ondur, doqquzu dondur” atalar sözünün mahiyyətində də məhz geyim və bəzəklərin qadına yaraşlıq verən, onun gözəlliyini, cazibədarlığını artıran mühüm elementlər olması dayanır.

Azərbaycanın Şəki-Zaqatala, Quba-Xaçmaz, Gəncəbasar və Qarabağ bölgələrində geniş istifadədə olan, nazik meşindən düzəldilən, ətəyinə qotazlar bənd edilən «çərkəzi kəmər»in üzərinə paxlava, dairə, üz-üzə dayanmış qoç və at təsvirləri, eləcə də digər metal-kəsmə fiqurlar yerləşdirilirdi.

Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin Etnoqrafiya və Xüsusi fondlarında müxtəlif istehsal üsulu ilə hazırlanmış rəngarəng çeşidli qızıl, gümüş, mis kəmərlər və belbağlar yer almaqdadır. “Arxeologiya”, “Etnoqrafiya” və “Xüsusi” fondların kolleksiyaları arasında yer alan qəlibkarlıq və şəbəkə üsulu ilə

hazırlanmış kəmər, ümumiyyətlə, bəzəklər bizə tarixin neçə minillik dərin qatlarına baş vurmağa bələdçilik edərək təsdiq edir ki, ulularımız tərəfindən bünövrəsi qoyulan bu sənət irsi nəsillərdən-nəsillərə, əsrlərdən-əslərə ötürülərək son dövrlərə qədər gəlib çatmışdır. Bu məmulatları forma və istehsal texnologiyası baxımından tunc dövrü zərgərlik məmulatlarının genetik varisi, xalqımızı isə onun daşıyıcıları hesab etmək olar. Bu isə xalqımızın bu torpağa “gəlmə”, “köçəri” olduğunu söyləyənlərə bir cavab kimi ünvanlana bilər.

Qarabağ qadınlarının istifadəsində olan qol, bilək və barmaq bəzəkləri içərisində müxtəlif formalı «qaşlı» və «qaşsız» üzüklər, nişan üzüyü – «barmaqçıl», eləcə də zümrüd, firuzə, yaqut, əqiq, ləl, mirvari və b. qaşlı üzüklər, biləzik və ya qolbaqlar üstünlük təşkil edirdi. Qarabağda «gül biləzik»lərin 10-12 medalyondan ibarət forması geniş yayılmışdı [33, səh. 226]. Qaşsız üzüklər içərisində xüsusilə seçilən nişan üzüyü («barmaqçıl»), bir qayda olaraq, ərlək qızların «gəlin barmağı»na taxılırdı. Qaşlı və ya qaşsız üzüklər maddi durumdan asılı olaraq qızıl, gümüş, bəzi hallarda isə misdən hazırlanırdı. Qarabağın yaşlı qadınlarının dilində işlənən “bir paxır üzüyünü də görməmişəm” – ifadəsi məhz misdən hazırlanan üzüklərə işarədir.

Toplanan etnoqrafik materiallardan aydın olur ki, XIX-XX əsrin əvvəllərində Qarabağın şəhər əhalisinin varlı qadınlarının (bəy, tacir-tüccar, əsəb-nəsəbli zadəgan qadınlarının) nadir hallarda istifadə etdiyi «xalxal» ayağa (topuğa) bağlanmaqla, qızıldan hazırlanırdı. Üzərinə kiçik zıncırovların (qumroylar) sıra ilə bənd edildiyi «xalxal», bir qayda olaraq, rəqqasələrin ayağında olsa da, varlılar da ondan, yeri gəldikcə, istifadə edirdilər.

Qarabağın ənənəvi qadın bəzəklərinin bir qismini də libasa bənd edilən ənənəvi zərgərlik sənəti nümunələri (yaxalıq, ətəklilik, çalkeçir-çarışqa, qozadüymə, zəngəbənzər qumrov, sikkə-düzmələr və s.), toxuma və hörmə bəzəklər (bafta, qaytanlı naxış, çapara, hərəmi, qaragöz, sərmə (təksərmə və qoşa-sərmə), şəms, pürçüm, qotaz, pitik, buta, şahpəsənd, güləbətın, muncuqlu tikmə, zəncirə və s.) və paltara vurulan müxtəlif bəxyə, tikiş və həşyələr (nəlbəki, görüş, dördtikə, büzmə, dejurka, ziqzaq-sığırsıydiy, cəhrəpəri, qayçıqulpu, qoşasırıq, xoruzsayağı, qıyı, dəhrəburnu, xanımsallandı, gəldirgə, ikisaplı, üçsaplı, dördsaplı, doldurma tikiş, quyrum və s.) təşkil edirdi.

Geyim bəzəklərinin ən geniş yayılmış növlərindən biri düymələrdir. Etnoqrafik ədəbiyyatda düymələrin qəlibkarlıq üsulu ilə hazırlanmış dairəvi formalı və qoza düymələrə bölündüyü qeyd olunur. Buna əlavə olaraq ipək sapsandan hazırlanmış düymələrdən də istifadə olunduğunu söyləmək mümkündür.

Əsasən zərgərlər tərəfindən hazırlanan metal düymələr müxtəlif forma və naxış elementlərinə malik olmaqla, həm Azərbaycan zərgərlik incəsənətinin

yüksək səviyyəsindən soraq verir, həm də hərtərəfli estetik-bədii zövqə malik Azərbaycan qadınının bəzək elementlərindən istifadə bacarığının rəngarəngliyini təsdiqləyir. Düymələrin hazırlanmasında zərgərlik sənətinin bütün sahələrindən məharətlə istifadə olunurdu. Adətən qızıl, gümüş, mis və bürüncdən hazırlanan düymələrin estetik gözəlliyini artırmaq məqsədilə onlara müxtəlif daşlardan qaşlar da əlavə edilirdi.

MATM Etnoqrafiya Fondunda mühafizə olunan tökmə üsulu ilə hazırlanmış düymələr qaşlı və qaşsız olmaqla müxtəlif ölçü, forma və nəqş ünsürünə malikdirlər (MATM, EF. İnv. № 397, № 392). Bu tipli düymələrin estetik baxımlılığını artırmaq üçün üzəri adətən qarasaşla örtülürdü.

Tökmə üsulu ilə hazırlanmış düymələrin digər bir nümunəsi şəbəkə texnikasını xatırladan tunc düymələrdir. Belə düymələr varlı qadınların geyim dəstinə daxil olaraq geyimlərə xüsusi gözəllik və dəbdəbə bəxş edirdi. Onlar əsasən çəpkən, arxalığ kimi çiyin geyimlərində istifadə edilirdi.

Muzeyin Etnoqrafiya Fondunda tökmə üsulu ilə hazırlanmış şəbəkə texnikasını xatırladan düymələrin (MATM, EF. İnv.№ 3750) daha geniş yayılmış növü olan «gül» formalı düymələr də yer almaqdadır. Belə düymələrdə də ilgək birbaşa düyməyə lehimləndirdi. Atmaqol arxalığ və çəpkənlərin qollarına da bəzən xırda düymələr düzmək adət halını almışdı. Ənənəvi milli geyimlərə əlavə olunan atmaqollar dekorativ səciyyə daşıdığından, onlar ehtiyac yarananda düymələndirdi.

Qarabağ zərgərlik sənətində geniş yayılmış və qədim tarixə malik olan döyməqəlib və şəbəkəçilik üsulu ilə hazırlanmış qızıl və gümüş düymələr də geyim bəzəkləri sırasında özünəməxsus yer tutmuşdur. Azərbaycan şifahi xalq yaradıcılığında və orta əsr şairlərinin əsərlərində qızıl düymələr vəsf olunur:

Örtübən başına şalı-zər gəzər,
Abıdan nımtənə, qızıl düymələr.

[1, səh. 301]

və ya

Güləbətın köynək, abı nımtənə,
Yaxasında qızıl düymə gərəkdir.

[37, səh. 76]

Etnoqrafik çöl materialları və Xüsusi fond da mühafizə olunan saxlanclar (MATM. XF. İnv. № 281, 129, 232) da təsdiq edir ki, qızıl düymələrdən kütləvi şəkildə istifadə olunmasa da, əhalinin tavanalı təbəqəsi belə qiymətli düymələrə antik dövrdən etibarən geyim dəstinə əlavə edə bilmişdir. Düymələrin ək-

səriyyəti qəlibkarlıq və şəkəkə üsulu ilə hazırlanmışdır. Sadəcə olaraq qeyd etmək lazımdır ki, artıq XX əsrin 20-30-cu illərindən sonra geyim mədəniyyətinə baş verən dəyişikliklər və sovet üsul-idarəsi belə düymələrdən (ümumiyyətlə isə zinət əşyalarından) istifadə olunmasını əngəlləmiş, qızıl düymələr geyim dəstlərini tərək edərək əridilmiş və yeni dəbə uyğun məmulat istehsalına sərf olunmuş, yaxud da ticarət və qarət yolu ilə ölkə sərhədlərindən kənara çıxarılmışdır. İndi muzey fondlarında və ailə saxlanclarında qızıl məmulatlarının azlıq təşkil etməsini şərtləndirən səbəblərdən biri məhz bundan ibarətdir. Bunun digər bir səbəbi xalqın təkəküründə möhkəm qərar tutan “qızını və qızılını gizli saxla” mülahizəsi olmuşdur. Əhalinin bir qismi olub-olmazını geyinib nümayiş etdirməyi məqbul hesab edirdisə, digər qismi var dövlətini bəd nəzərdən, oğru-əyridən, sovet dönəmində isə dövlətdən qorumaq üçün onu gizli tutmağa üstünlük verirdi. Müşahidələr göstərir ki, represiya dövrünün dəhşətlərini yaşamış insanlar arasında bu xof hələ də qalmaqdadır.

Düymələrlə yanaşı, çiyin geyimlərində, xüsusən nimtənə, çəpkən və arxalılarda “çarpaz” adlanan geyim elementindən də istifadə olunurdu. Çarpazlar qarşı-qarşıya olaraq geyimin bel hissəsinə bərabər sayda tikilirdi. Çarpazların hər iki tərəfinə ilgək lehimləndirdi. İlgəyin biri geyimə tikilir, əks tərəfindəki ilgəklərdən isə müxtəlif materialdan hazırlanmış ip çarpaz şəkildə keçirilir, tarım çəkilərək bağlanırdı. Bu geyim bəzəyinin çarpaz adlanması da bununla əlaqədardır. Nəzərdən keçirilən çarpaz nümunəsi (MATM. EF. İnv. № 3748) tökmə şəkəkə üsulu ilə hazırlanmaqla, 8 ədəddən ibarətdir. Fondun geyimlər bölməsində Qarabağa məxsus olan çəpkən nümunələrinin (MATM. EF. İnv. № 4231) timsalında çarpazların düzülüş qaydasını əyani şəkildə izləmək mümkündür. Bu geyim nümunəsi eyni zamanda Qarabağ qadınlarının geyim bəzəkləri arasında çarpazların geniş yer aldığı da sübut edir. Qarabağda qarmaqla bağlanan çarpazlara da rast gəlmək mümkün idi.

Fondun materialları arasında yer alan və yeganə nümunə olan digər bir saxlanca (MATM. EF. İnv. № 3829) qarmaq lehimlənməmişdir. Bu isə onu göstərir ki, geyimlərin bəzədilməsində sadə qarmaqlarla yanaşı, dekorativ formalı qarmaqlardan da istifadə olunmuşdur.

Qadın üst geyimlərinin boyunluğuna, yaxalığına, qollarının ağzına, ətəklərinə, hətta bəzən çiyinlərinə də müxtəlif üsullarla bəzəklər vurulurdu. Müxtəlif bəxyə, bafta, zəncirə, həşyə, güləbətın tikmə və muncuqdan ibarət olan bu əlavələr həm tikişlərin üstünü basdırır, eyni zamanda dekorativ-bəzək funksiyası daşıyırdı. MATM Etnoqrafiya Fondunda yer alan Qarabağ xanlarına məxsus çəpkən bu baxımdan çox gözəl nümunədir (EF-2305, 2306). Əlcəklər bez parça üzərində muncuq tikmə üsulu ilə bəzədilmişdir. Onları təhvil verən

şəxsin verdiyi məlumata görə vaxtilə əlcəklərin üzərində mirvarilər də olmuşdur.

Ənənəvi qadın geyimlərinin tikmə bəzək elementlərinin böyük hissəsini ətəklilik və yaxalıqlar təşkil edirdi ki, bunlar da zərgərlər tərəfindən şəbəkə və döymə qəlib üsulu ilə hazırlanır, həmçinin kiçik metal pullardan tərtibləndirirdi. Geyim bəzəklərinin bütün növlərində metal pullardan geniş istifadə olunurdu. Xüsusilə də Qarabağın «pullu çəpkən»i bu cəhətdən daha zəngin bəzək elementinə malik idi. Ətəklilik və ya yaxalıq üçün nəzərdə tutulan pullara qulp lehimlənilir və eyni qayda ilə qulplar sapa və ya zəncirə keçirilərək köynəyə tikilirdi. Ətəkliliklər, bir qayda olaraq, köynəyin ətəyinin ön hissəsinə tikilirdi.

Xalq arasında “midaxıl” adlanan ətəklilik (MATM. EF. İnv. № 4564) daha çox dəbdə olmuşdur. Bu ətəklilik formaca digərlərindən fərqlənsə də, əməli əhəmiyyəti baxımından onlarla eynilik təşkil edir. Döymə qəlib üsulu ilə hazırlanmış yarpaq formalı midaxıllar borucuqlara lehimlənilirdi. “Midaxıl” ətəklilik qadın geyiminə xüsusi yaraşlıq verən bəzək elementi kimi düşünülmüşdür. Qarabağda şəbəkə üsulu ilə hazırlanmış ətəkliliklər də qadın geyiminin ayrılmaz tərkib hissəsi olmuşdur.

Yaxalıqlar formaca ətəkliliklərə bənzəyənlər də, həcm etibarilə onlardan bir qədər böyük olurdu. Qozanı xatırladan yaxalıq sarı misdən, gümüşdən və qızıldan qəlibkarlıq üsulu ilə hazırlanırdı. (MATM. EF. İnv. № 2555; XF. İnv. № 2; XF. İnv. 3 242). Bu tip bəzəklər arxalığın yaxa kəsiyi boyunca düzülürdü. Belə yaxalıqlar əsasən Azərbaycanın Qarabağ, Naxçıvan və İrəvan bölgələri üçün xarakterik idi. Qarabağ bölgəsinə aid olan fotosəkillərdə eynilə belə qoza yaxalıqlardan geniş şəkildə istifadə olunduğunu görmək mümkündür. Çoxsaylı fotosəkillərin araşdırılması nəticəsində belə qənaətə gəlmək olar ki, XIX əsrin sonu-XX əsrin əvvəllərində qoza yaxalıqlar geniş dəbdə olmuş, Qarabağ qadınları dəblə ayaqlaşa bilməşlər. Hətta Xurşid Banu Natəvanın uşaqları ilə çəkdiyi fotoda onun və qızının əynindəki çəpkənin yaxasına qoza düzülmüşdür.

Qarabağın milli geyimlərində geniş istifadə olunan bəzək elementlərindən biri də “sərmə”(sarıma) adlanan geyim bəzəyi olmuşdur. Onu da zərgərlər metaldan hazırlayırdı. Xüsusi dəzgahda uzadılmış metal lövhələr müvafiq ölçüdə kəsilib borucuq şəklinə salınır və sapa düzülürdü. Hazır məmulat geyimlərin ətəyində, qolunda, yaxasında olan tikişlərin izini itirmək üçün köbə kimi istifadə olunurdu. (MATM. EF. İnv. № 6231). Sərmənin digər növü sapın üzərinə mütənasib ölçüdə metal tellərin sarınması ilə əldə olunurdu.

Qadın geyim dəstində, xüsusilə də arxalıqda «gərdənlik» adlanan bir bəzək elementi də işlədilmişdir. Qarabağa aid olan foto-sənədlərdə gərdənlik

aşkar görünür ki, buna da Azərbaycanın başqa bölgələrinin geyimlərində rast gəlmirik. Bölgəyə məxsus geyim dəstində (MATM EF-4522) arxalığın hər iki çiyin tikişində üstədən tikilmiş iki ədəd hörmə ilgək maraqlı doğurur. Etnoqraf-tədqiqatçı A.Q.Trofimova Gürcüstanın Qaracalı bölgəsinə aid edilən qadın üst geyimi katibidə də bu cür ilgəyə rast gəldiyini qeyd edir [36, səh. 178]. Bu fotosənədlərə əsaslanaraq demək olar ki, gərdənlik boyuna asılmaz, elə həmin çiyin ilgəklərinə bənd edilmiş.

Qadın bəzək elementləri içərisində «şəms»dən də istifadə edildiyini qeyd edən sənətsünaslıq doktoru S.Y.Sadıxova yazır ki, «XIX əsrdə qadın geyimləri muncuq, həmçinin qızıl tellərlə hörülmüş bafta və saçaqlarla bəzədilirdi. Bunlar arasında ən geniş yayılanı «şəms» idi... O istifadədən çıxdıqdan sonra yandırılaraq qızıl tellər sapdan ayrılır və təkrar zinət istehsalında istifadə olunurdu. Qızıl tellərdən həmçinin «qoşa sırıq», «əyrim-üyürüm», «səkkiz iynə», «dörd düymə», «qayçı qulpu», «toyuq ayağı», «çalkeçir», «doldurma» və b. bədi tikmələrin geyimlər üzərində işlənməsi üçün istifadə olunurdu» [33, səh. 196].

Bafta enli və dar biçimli olub, ipək və zərli saplardan toxunur, qadın geyimlərinin yaxa, boyun, əmək və qol kəsiklərinə tutulurdu. Özünəməxsus yaradıcılıq zövqü, tikmə və naxışsalma qabiliyyəti olan səriştəli qadınlar yuxarıda sözügedən toxuma, hörmə və naxış-tikiş nümunələrinin mahir yaradıcıları idilər.

Etnoqrafik və ədəbiyyat materiallarının təhlili göstərir ki, Azərbaycan, eləcə də Qarabağ qadınlarının bəzək-zinət əşyalarının hazırlanmasında müxtəlif qiymətli daşlar (mirvari, yaqut, əqiq, almaz, kəhrəba, zümrüd, firuzə, mərcan, şəvə, hətta brilyant) mühüm yer tutmuş, mürəkkəb əsaslı zinət məmulatlarının dekor tərkibi olmuşdur. Bu qiymətli daşlardan bir çoxu ölkəyə karvan ticarəti vasitəsilə Şərqi ölkələrindən gətirilirdi. Belə kombinə edilmiş şəkildə (qiymətli metallarla ləl-cəvahiratın kombinəsi) hazırlanan zinət və zər-zərbərcəd bəzək başa gəldiyindən, imkansız qadınlar ucuz daşlardan, adi şüşədən, misdən, tuncdan, hətta bəzi meyvələrin çəyirdəklərindən (iydə, xurma və s.) sapa düzməklə bəzək şeyləri hazırlayıb gəzdirir, toyda, el şənliklərində isə varlı qadınlardan bəzi zinət-bəzək əşyalarını 1-2 günlüyə «birovuz» götürürdülər. Fond materiallarının araşdırılması göstərir ki, XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəllərində qızıl-gümüş bəzəklərin tərtiblənməsində daha çox şüşə qaşlardan istifadə olunmuşdur. Görünür, qiymətli daş-qaşlar ya iqtisadi baxımdan sərfəli olmamış, ya da ölkəyə gətirilməsi çətin olmuşdur.

Qiymətli metallar və bahalı daşlardan hazırlanan bəzək-zinət əşyalarının sırf bəzək və əməli əhəmiyyətindən başqa, simvolik və qoruyucu funksiyala-

rını da qeyd etmək lazımdır. Xalq arasında geniş yayılan inama görə, firuzə – təmizlik və paklıq rəmzi, arpa boyunbağı – bolluq, var-dövlət, mərcan – sağlamlıq simvolu, gözmuncuğu – bədnəzərdən qoruyucu vasitə, mirvari isə üreyin qüvvətləndiricisi, göz xəstəliyinin qarşısını alan və görməni qüvvətləndirən daşlar sayılırdı [15, səh. 21]. Qalxanvari vəzində problemi olan (xalq arasında zob deyilir) qadınlar boynundan kəhrəba boyunbağı asar, şər qüvvələrdən qorunmaq istəyənlər isə şəvə gəzdirərdilər. Qarabağda “haqqı”, “haqqıx” adlandırılan əqiq daşı həm bəzək, həm də dini-magik funksiyaya malik olmuşdur. Bəzən adamlar dünyasını dəyişərkən ağzıaçıq qalır. Xalq arasında mövcud olan inanca görə bu ölünün dalınca kimisə aparmaq istəyinin əlamətidir. Belə olan halda ölünün ağzına əqiq daşı ataraq onun ağzının yumulmasına nail olurdular. Xalq inamına görə əqiq daşı insanı şər qüvvələrdən qoruyur, eyni zamanda müalicəvi xüsusiyyətə malikdir [2, səh. 158]. Bu inamla əlaqədar olaraq hər kəs üzərində əqiq daşı gəzdirməyə çalışır, əqiqlə tərtiblənmiş müxtəlif bəzəklər taxırdılar.

Bütün bunlar bir daha onu göstərir ki, geyim bəzəklərinin tarixi də geyim mədəniyyətinin özünün tarixi qədər qədimdir və Azərbaycan qadını yüksək zövqlə geyinməklə yanaşı, yüksək zövqlə bəzənməyi də məişət tərzinin bir hissəsinə çevirmişdir. Bu isə öz növbəsində zərgərlik incəsənətinin inkişafına təkan vermiş, səriştəli xalq zərgərləri – el sənətkarları bəhs olunan dövr üçün qiymətli sənət nümunələri yaradaraq Azərbaycan qadınlarının bəzək əşyalarına olan tələbatlarını ödəməyə çalışmış və buna nail olmuşlar.

Həm sırf estetik-bədii bəzək funksiyası daşıyan, həm əməli əhəmiyyət kəsb edən, həm də bir çox hallarda dini-magik rolu ilə fərqlənən bəzək nümunələri ictimai təbəqələr arasında sosial bərabərsizliyi daha dolğun nümayiş etdirməklə, bəhs olunan dövrün xüsusiyyətlərini, xalqın həyat və məişət tərzini, lokal və etnik özünəməxsusluğunu, etnik-mədəni təması və türkdilli xalqlar arasında etnogenetik əlaqələri, yaş dövrünün ayrı-ayrı pillələrində bəzəklərdən istifadə edilməsində meydana gələn dəyişiklikləri və s. özündə daha dolğun əks etdirir.

Ədəbiyyat:

1. Abbas-Gülgəz // Azərbaycan məhəbbət dastanları. Bakı, Elm, 1979.
2. Abdulova G. Ağsu tapıntıları və onların etnoqrafik paralelləri // Ağsu şəhəri Orta əsrlərdə. Kitab-albom. II bur. Bakı, 2010.
3. Abdulova(Axundova) G.S. Atalar sözləri və xalq məsəlləri etnoqrafik duyum-yozum kontekstində. Bakı, 2012.
4. Абдуллаев Т. Каталог медных и медночеканных изделий Узбекистана XVIII-XIX веков. Ташкент, 1974.

5. Абибуллаев О.А. Энеолит и бронза на территории Нахичеванской АССР. Баку, 1982.
6. Avşarova İ. Xocalı-Gədəbəy mədəniyyəti tayfalarının bədii tunc məmulatı (e.ə.XIV-VII əsrlər). Bakı, Nurlan, 2007.
7. Aslanov E. Azərbaycan toyu. Bakı, 2009.
8. Асланов Г.М., Голубкина Т.И., Садыхзаде Ш.Г. Каталог золотых и серебряных предметов из археологических раскопок Азербайджана. Баку, Изд-во АН.Азерб.ССР, 1966.
9. Bünyadova Ş.T. Nizami və etnoqrafiya. Bakı: «Elm», 1992.
10. Велиев Ф.И. Материальная культура западной зоны Азербайджана в XIX-начале XX вв. Баку, «Элм», 1996.
11. Əbu Duləfin ikinci risaləsi (məktubu). // Vəlixanlı N.M. IX-XII əsr ərəb coğrafiyaşünas səyyahları Azərbaycan haqqında. Bakı, Elm, 1974.
12. Əhmədov Ə.K. «Dədə – Qorqud» dastanında bəzi geyimlər haqqında // Azərbaycan SSR. EA-nın Məruzələri. 1979, XXXV c., № 2.
13. Əsədova Ə.A. Orta əsr Azərbaycan xalq geyimləri («Kitabi – Dədə Qorqud» dastanları əsasında) / Dünya azərbaycanlıları: tarix və müasirlik (elmi-nəzəri topla), II bur., Bakı: Bakı Universiteti Nəşriyyatı, 2004.
14. Əsədova S.D. XIX-XX əsrlərdə Azərbaycan zərgərlik incəsənəti. Bakı: Elm, 1978.
15. Hədiyeva K.G. XIX-XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanın ənənəvi qadın bəzəkləri (tarixi-etnoqrafik tədqiqat): Tarix elm. nam. ... dis. avtoref. Bakı: 2005.
16. Xəlilov C.Ə. Azərbaycanda tapılmış tunc kəmərlər // AMM., IV c., Bakı: Azərbaycan SSR EA Nəşriyyatı, 1962.
17. İbrahimov F.Ə. Azərbaycanın orta əsr şəhərlərində metalışləmə sənəti (IX-XIII əsrlər). Bakı: «Elm», 1988.
18. Исмизаде О.Ш. О ювелирной ремесле в древнем Кавказском Албании // МКА, т. VII, Баку, «Елм», 1973.
19. Кадиров Ф.В. О развитии ювелирного ремесла в Кабале // Известия АН.Азерб.ССР. (серия история, философии и права). 1983, № 2.
20. Каганкатвацци М. История Агван (пер. К.Патканова). СПб., 1861.
21. Göyüşova T. Azərbaycanın tunc kəmərləri // Tarix üzrə fəl. dok. alim. dər. almaq üçün təqdim edilmiş diss. avtoreferatı. Bakı, 2010.
22. Губогло С.С. Семейная обрядность гагаузов в XIX – начале XX в. Кишинев, «Штииница», 1983.
23. Quliyeva N. Azərbaycanda müasir kənd ailəsi və ailə məişəti. Bakı, 2005.
24. Məlumat Şuşa şəhər sakini Əliyev Cahangirdən alınmışdır.
25. Нариманов И.Г., Салимханов И.Р. К применению первых металлов в быту население Восточного Закавказья // «ДАН Азерб.ССР», 1965, № 4.
26. Новрузлу А.И. Позднесредневековое ремесло Азербайджана (XII-XVII вв.) Баку, «Элм», 2000.
27. Пиатровский В.В. Археология Закавказья с древнейших времен до первого тысячелетия до н.э. // Курс лекции. Л., 1949
28. Пиралов А.С. Краткий очерк кустарных промыслов Кавказа. Тифлис, 1900
29. Rəcəbova B.Ə. Azərbaycanın orta əsr qadın bəzəkləri (IV-XIII əsrlər) Bakı: «Elm», 2000.
30. Rzayev N.İ. Möcüzəli qərinələr. Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1984.

31. Rzayev N.İ. Əcdadların izi ilə. Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyat-Poliqrafiya Birliyi, 1992.
32. Sadıqzadə Ş.H. Qədim Azərbaycan bəzəkləri. Bakı, İşıq, 1971
33. Садыхова С.Ю. Средневековый костюм Азербайджана (по данным миниатюр). Баку, ЭЛМ, 2005
34. Сумбатзаде А.С. Промышленность Азербайджана в XIX в. Баку, Изд-во АН.Азерб.ССР., 1964
35. Тревер К.В. Очерки по истории и культуре Кавказской Албании (IV в. до н.э – VII в. н.э.) М-Л., Изд-во АН.СССР, 1959
36. Трофимова А.Г. Обзор коллекции одежды народов Азербайджана государственного музея Грузии им. акад. С.Н.Джанашиа // Хозяйство и материальная культура народов Кавказа в XIX-XX вв. М., «Наука», 1971
37. Vaqif M.P. Əsərləri, Bakı, Yazıçı, 1988.
38. Зедгенидзе Я., Захарбеков С., Тер-Егиазаров А. Елисаветпольская губерния, город Шуша. // СМОМПК, вып. XI, Тифлиси, 1891.

Фазаил И. Велиев, Гюльзаде С. Абдулова

ОДЕЖДЫ КАРАБАХА

Каталог

РЕЗЮМЕ

Представляемый вниманию каталог посвящен первому в Азербайджане обширному историко-этнографическому исследованию и научной классификации культуры одежд Карабахского региона.

Известно, что значительная часть Карабаха в течение последних 25 лет находится под оккупацией Армении, здесь создана марионеточная «Нагорно-Карабахская Республика». Несмотря на это, зона Карабаха, как самостоятельный историко-географический, этнокультурный и историко-этнографический регион, на протяжении столетий занимала особое место среди других историко-этнографических регионов Азербайджана, отличаясь своей спецификой, регионально-локальными особенностями, своеобразием культуры и быта. Формировавшиеся здесь веками материально-нравственные ценности, благодаря активному влиянию местных социально-экономических, историко-культурных и природно-географических факторов, обогащали общеазербайджанскую, общетюркскую и, в более широком масштабе, даже мировую культуру. Одну из ветвей этих материально-нравственных ценностей составляют народные одежды и украшения.

Проведенные нами наблюдения и исследования показали, что одежды Карабаха занимают особое место в комплексе культуры одежды Азербайджана. До сих пор не проводилась типологическая классификация, каталогизация женских, мужских и детских одежд этого региона, информация же о них была скудной, а порой и искаженной. Основную идею и содержание представляемого каталога составляют: целостный историко-этнографический анализ, описание, комментирование, прослеживание исторической эволюции и качественных изменений в этапах развития культуры одежды Карабаха; обоснование того бесспорного факта, что одежды Карабаха формировались в тюркской этнокультурной среде; подтверждение на основе фактов того, что эти одежды являются неотъемлемой частью национальной культуры нашего народа.

Каталог «Одежды Карабаха» состоит из следующих разделов: «Взгляд на культуру одежды населения Карабахского региона», «Женская одежда Кара-

бах», «Мужская одежда Карабаха», «Детская одежда Карабаха», «Украшения одежд Карабаха», «Каталог одежд Карабаха» и «Одежды Карабаха в фото-документах».

Сегодня многие богатства материальной и духовной культуры Карабахского региона, находящегося под армянской оккупацией, подвергаются грабежу, армяне присваивают себе, отрывают от исторических корней ценности, принадлежащие нашему народу, ложно преподносят их мировому общественному мнению. Для того чтобы предотвратить все это, еще раз доказать миру, что созданные на протяжении тысячелетий жителями Карабахского региона духовные и материальные ценности принадлежат им самим, более доступно показать международному сообществу и научно обосновать, на что нацелена армянская ложь, наглядно довести до научной общественности богатство национальной культуры одежды азербайджанцев, необходима подготовка каталога «Одежды Карабаха», являющегося первой инициативой в области визуальной пропаганды нашей материальной культуры.

Для этого нами были организованы экспедиции на неоккупированные территории Карабаха и в лагеря беженцев с целью сбора полевого этнографического материала, в музеях и архивах выявлены документы, наглядно-визуальные изображения, все эти источники сопоставлены с научной литературой. В результате мы попытались представить научно-исследовательский труд фундаментально-прикладного характера.

В каталоге-проекте авторы пришли к следующим выводам:

- 1) Автохтонность азербайджанского населения Карабаха доказана на примере культуры одежды;
- 2) Подтверждено, что традиционные народные одежды населения Карабаха формировались в основном на тюркской этнокультурной почве;
- 3) Определено, что традиционные народные одежды являлись идентификатором национально-духовных и материальных ценностей населения Карабаха, а в более широком смысле – всей тюркской этнокультурной среды.

Данный каталог является важной инициативой, нацеленной на то, чтобы доказать аллохтонность армян, т.е. их переселение в Карабах, а также защитить от посягательств наши национально-духовные и материальные ценности. Каталог представляет актуальность и в том смысле, что он позволяет противопоставить армянской лжепропаганде историческую реальность, донести без изъятий наше материально-культурное наследие до будущих поколений, убедиться в том, что Карабах внес важный вклад в общекультурный пантеон глобализующегося мира.

Идейную основу проекта-каталога составляет подход к национальным духовным и материальным ценностям с позиции идеологии азербайджаниз-

ма, проведение исследований и научной классификации с этой призмы, доведение до будущих поколений полноценных информативных и наглядных сведений о наших традиционных народных одеждах. Материалы каталога могут оказаться полезными при каталогизации одежд других регионов Азербайджана, изучении на научной основе общеазербайджанской культуры одежды, определении места и роли культуры одежды Азербайджана на фоне общемировой культуры, включении одежды Карабаха, а также всего Азербайджана в список «Нематериального культурного наследия» ЮНЕСКО, доведения достаточной информации о нашей традиционной культуре одежды до будущих поколений. Одежда, скрывая внешний мир человека, раскрывает его внутренний мир. По одежде можно с легкостью определить характер и национальное достоинство ее носителя, эстетический вкус, образ мышления и чувств, этническую и социальную принадлежность, материальное положение и т.д.

Национальные духовные и материальные ценности являются национальным богатством любого народа. Общенациональный лидер Гейдар Алиев отмечал, что «основу нашей национальной идеологии составляют национально-духовные ценности. Мы должны гордиться ими. Наши национально-духовные ценности веками формировались в жизни, деятельности нашего народа. Нация, не имеющая национально-духовные ценности, не может быть истинной нацией, истинным народом». Культура одежды Карабаха тоже является составной частью наших национальных духовных и материальных ценностей. Выпуская этот каталог, мы пропагандируем нашу национальную идеологию – азербайджанизм, выносим на международный уровень наши национальные духовные и материальные ценности, определяем место и роль нашей культуры одежды в современном буме глобализации, возводим «Китайскую стену» для армян, ворующих и присваивающих наши духовные и материальные богатства, и самое главное, преподносим будущим поколениям обширные научно-этнографические сведения и наглядно-визуальные изображения о традиционной культуре одежды нашего народа.

Карабахская историко-этнографическая зона Азербайджанской Республики известна в мире как один из первых очагов человеческой цивилизации. Ее границы, природа, материальные и духовные богатства, история этнокультурного развития создали предпосылки для того, что Карабах, наряду со странами Средиземноморья и Восточной Африки, превратился в одну из колыбелей цивилизации. Мировая археологическая наука однозначно признает древнюю Куручайскую культуру Карабаха как один из первых культурных центров человечества. Европейская историография подтверждает положительное влияние Куручайской культуры на культуру Древней Месопотамии,

Ближнего Востока. Начиная с периода древнего ашеля (древнекаменного века – палеолита), один из самых густонаселенных районов Кавказа – Куручай-Кенделенчайская долина – Карабах представлял из себя центр формирования Кура-Аразской культуры, здесь расположены памятники Азых и Таглар, здесь беспрерывно развивались все археологические культуры. Разнообразие рельефно-ландшафтного устройства, плодородные почвы, благоприятный климат создали обширные возможности для проживания здесь первобытных людей, начиная с эпохи палеолита, стали причиной создания ими материальных и духовных ценностей за счет способности мыслить, эмпирических знаний, навыков. Одними из таких материальных ценностей являются народные одежды и украшения.

Образцы материальной культуры, обнаруженные в Азыхской пещере, особенно изготовленные из камня орудия труда подтверждают, что люди, жившие здесь – в Карабахе, на первых этапах Куручайской культуры пользовались отдельными элементами одежды. Изменение социально-экономических условий жизни в процессе исторического развития стало причиной изменений и в типах одежды, возникли ее новые типы.

Наиболее ранние сведения о культуре одежды Карабаха можно почерпнуть из археологических раскопок, трудов древних и античных историков и географов, дающих сведения об Азербайджане, путевых заметках путешественников, наскальных рисунков и других изобразительных материалов. Исследование этих источников показывает, что одежда первых насельников Азербайджана изготавливалась из натуральных материалов (волокнистых растений, кожи, листьев и т.д.), а также использовалась для покрывания, обвязывания и одевания тела. В эпоху палеолита и мезолита, когда еще не появилось ткачество, основной одеждой первобытных людей были кожаные покрывала. Первобытные люди употребляли в пищу мясо убитых животных, очищали их шкуры от жира, с помощью костяных шил делали отверстия в шкурах, соединяя отверстия мокрыми деревянными корками и, таким образом, получали примитивные покрывала. Кожа, как материал для одежды, на протяжении довольно длительного периода времени удовлетворяла запросы людей.

С появлением ткачества, являющегося неотъемлемой частью исторических изобретений, известных как «неолитическая революция», в одежде людей стали наблюдаться первые образцы ткацкого элемента. В конце эпохи неолита и начале энеолита численность сотканной одежды стала расти, люди предпочитали сами производить одежду использованию готовых продуктов природы. Образцы материальной культуры, обнаруженные в результате археологических раскопок на территории Азербайджана (каменные и костяные

шила, иглы, прядильные инструменты из кости и глины, и т.д.) наглядно демонстрируют развитие ткацкого искусства в период энеолита и бронзового века. Важную роль в усовершенствовании ткацкого искусства сыграло станковое ткачество. С переходом к нему относительно увеличилось производство ткани, пряжа одежды, возросла численность элементов одежды. Появление станкового ткачества дало толчок стремительному развитию ткачеству из шерсти, льна, хлопка и шелка и привело к крупным изменениям в культуре одежды.

Следующую ступень развития культуры народной одежды составляют средние века. По результатам археологических раскопок видно, что в эпоху раннего средневековья в Карабахском регионе существовали реальные возможности для развития ткацкого искусства. Во время проведения археологических раскопок в Барде в 1987 г. археолог А.Б.Нуриев обнаружил отрывок цветной хлопчатобумажной ткани, на которой были бронзовые пуговицы, обрамленные стеклянным ободком.

Одной из ведущих отраслей хозяйства в Карабахе было животноводство, особенно, овцеводство, что обусловило обработку здесь шерсти и изготовление из нее продукции ткачества. Найденные во время археологических раскопок в поселении Гырлартепе на территории Мингячевира и Исмаиллинского района ножницы для стрижки овец подтверждают это. Обнаруженные же в Мингячевире и в Барде зубчатые расчески для шерсти не оставляют сомнения в том, что производство шерстяных тканей было широко развито в Азербайджане в период раннего средневековья.

Шелководство появилось в Азербайджане в III-IV вв. нашей эры. Обнаружение во время Мингячевирских раскопок большого количества остатков шелковых тканей китайского и местного производства, наличие в Карабахе и других регионах Азербайджана естественной базы для развития шелководства наглядно доказывают существование в Азербайджане в эпоху раннего средневековья этой отрасли хозяйства. Арабский автор X в. ал-Истахри, отмечая наличие шелководства в Кавказской Албании, в том числе, в Карабахе, пишет, что из Барды вывозится большое количество шелка. Шелкопряд разводят здесь из листьев тутовых деревьев, которые никому не принадлежат. Значительная часть шелка вывозится в Иран и Хузистан. В целом, арабские авторы, повествующие о традиционных товарах, продаваемых в VII-IX вв. в азербайджанских городах, отмечали, что из Барды на местные и мировые рынки экспортируются шелк и узорчатые занавеси, одежда, изготовленная из различных тканей. Именно в этот период главный город Карабаха – Барда переживала период расцвета, здесь находился знаменитый карабахский рынок Кюрки. Арабский автор Ибн Хаукаль называл Барду «Уммун-Ран» – «Ма-

терью Аррана», аль-Мутаддаси – «Багдадом Азербайджана», ал-Истахри же писал, что «после Рея и Исфагана в Ираке и Хорасане нет другого такого города по значимости, развитию и красоте, как Барда». В процессе развития исламской культуры Карабах являлся одним из этнокультурных, политических, идеологических центров Ближнего и Среднего Востока, а культурный центр Карабаха, «мать Аррана» Барда – столицей Албании, центром северных областей Халифата, «мировым рынком». Все это подтверждает также развитие в Карабахе, в том числе, в Барде культуры одежды. Проведенные исследования показывают, что уже в XII-XIII вв. отдельные ремесленно-торговые центры Азербайджана специализировались в изготовлении тех или иных видов тканей и одежд. Например, в Гяндже изготавливались атласные ткани, сотканые золотыми и серебряными нитями, а также простые шелковые ткани, в Бейлагане – шелковые ткани, называвшиеся «кяззкашиде», в Ардебиле – тонкие ткани черного цвета «джаме», в Салмасе и Хое – «диба», тонкие льняные одежды, в Барде – шелковые ткани, в Нахчыване – знаменитые чуха, в Тебризе – мужские верхние одежды из атласа, в Гяндже – шерстяные одежды.

Культура одежды Карабаха продолжала развиваться по восходящей линии и в период существования государств Атабеков-Эльденизов, Хулагидов, Гарагоюнлу, Аггоюнлу и Сефевидов.

В XVI-XVIII вв. основное место в комплексе женской одежды, как и раньше, занимали: нижняя и верхняя рубаха (алт кейнейи, джан кейнейи), наколенник, юбка, архалук, чуха, подпризник, чекмень, шаровары, подол которых доходили до колен или пяток, меховая чадра и «бюрюнджек» для укутывания. В эпоху Сефевидов в одежде азербайджанских мужчин, наряду с рубашкой и брюками, присутствовали чуха, архалук, шуба (тулуп), кушак, габа, подпризник, башмаки, чалма и прочие повседневные и церемониальные виды одежды.

В связи с усилением стремлений к независимости в эпоху ханств в отдельных регионах Азербайджана стало постепенно возрождаться сельское хозяйство и ремесло, развиваться кустарный промысел, возник новый ремесленно-торговый центр – город Шуша, расширились торгово-экономические связи с восточными и европейскими странами. Все это привело к обогащению фонда одежды Карабаха, к более качественному и массовому производству различных видов одежды. В этот период крупные азербайджанские города – Нахчыван, Гянджа, Иреван, Шамахи, Шуша, Шеки и др., наряду с тем, что являлись центрами ханств, развивались и как важнейшие ремесленно-торговые центры. Производство тканей и одежды сосредотачивалось в основном в этих городах. Ученый-историк Д.М.Мустафаев, ссылаясь на источники, пишет, что «в отличие от Шамахинского, Шекинского и Гянджинского ханств,

производство хлопчатобумажных тканей преобладало в Карабахском ханстве. В конце XVIII в. в Шуше и расположенных вокруг нее населенных пунктах действовало до 1000 станков, производящих хлопчатобумажные ткани. По сведениям более позднего источника, в Шуше в день изготавливалось 8 тысяч штук бязи длиной 70 ханских аршин и шириной 7 вершков каждый (вершок = 4,4 см x 7 = 30,8 см)».

Хлопчатобумажное производство в городе Шуше – короне Карабаха находилось в одном ряду с Гянджой, Нахчываном, Ордубадам и Шамахи. В 1829 г. здесь было 28 мастерских по изготовлению бязи, на 80 ткацких станках ежегодно производилось 8 тыс. штук 10-аршинной бязи. В Шуше в тот период значительно развивалось также производство шерстяных тканей. В Шушинском, Джебраильском и Джаванширском уездах было сосредоточено изготовление шелковых тканей, которое в конце XIX в. обладало отлаженной производственной технологией. Даже на сельскохозяйственной выставке в 1889 г. в Тифлисе фабричный шелк Каарабаха был удостоен золотой медали. В рассматриваемый период в Карабахе были настолько развиты такие виды шелковых тканей, как мов, дарайы, гесабе, канаус, чаргат, алойша и другие, производимые на станках йездимо и келагаи, что им за их вид и изящные особенности были даны названия: «алышдым, яндым» («воспламенился, горю»), «хаджи, мяня бах! («гаджи, посмотри на меня!»)», «дур, мяни гяздир» («встань, прогуляйся со мной»), «кючя мяня дар гялир» («улица тесна для меня»), «гоншу багры чатладан» («назло соседу»), «геджя-гюндюз» («день-ночь»), «ай-улдуз» («луна-звезда»), «пинти мяни неймяз» («грязнула не оденет меня»), «дямья, голюм текюляр» («не тронь, опадут мои цветы») и т.д.

Несмотря на то, что на протяжении всего средневековья типы традиционных одежд Карабаха обогащались за счет новых элементов, в названиях, стиле ношения этих комплектов нарядов, гармонии цветов, покрою и технике вышивания не происходило серьезных изменений. Они, передаваясь из поколения в поколения, через столетия продолжали сохранять свое прежнее содержание и в XIX – начале XX вв.

В изготовлении традиционных одежд Карабаха значительную роль играло развитие производства шелковых тканей «кеджи» в селениях, занятых шелководством (Ленберан, Коланы, Кечарли, Кюрдбарда, Агдам иджмасы, Кяркиджакхан. Чуха, брюки, рубашки, чаршаб (покрывало с головы до ног), кушак и др. типы одежд изготавливались в домашних условиях женщинами – производящими коконы шелкопряда.

В XIX в. в Карабахе, также как и в других регионах, развивалось производство таких традиционных типов одежды, как папахи (шапки), башмаки,

кюрки (тулупы). Например, в 1860 г. в городе Шуше работали 84 шапочника. В 1848 г. в Шуше было 84, в 1860 г. – 75, в 1879 г. 54 башмачника.

В XIX- начале XX вв. традиционная женская одежда Азербайджана отличалась яркостью цветов, сложностью покроя и стиля вышивания, разнообразием типов и форм. Хотя в традиционных женских одеждах населения Карабахской историко-этнографической зоны и проявлялись локальные особенности, детали и штрихи, присущие отдельным зонам, в целом эти одежды больше привлекали внимание своими общими чертами.

Женские одежды Карабаха традиционно существовали как двухвариантные: «нижняя одежда» и «верхняя одежда». Женская нижняя одежда состояла из «алт койнейи» («нижняя рубашка») (в отдельных регионах Азербайджана она называлась «узунлуг», «джан койнейи», «эт койнейи»), «шелте» (короткие штаны), а среди скотоводов – «джутбалаг» («парные штаны»).

Одним из основных элементов женской верхней одежды Карабаха была верхняя одежда. Она выкраивалась как туника или способом резной выкройки, рукава изготавливались веерообразно и с манжетом, а в подмышечную часть ставился «хиштек» («подмышечник») из другой ткани. Воротник рубашки был в форме стойки или овальным. Лотосообразные рукава, вокруг ворота и горлового выреза рубашки делали из цветных ниток, на рукава или бока рубашки в качестве украшения нашивались декоративные элементы, называвшиеся «сарымбафта», «хереми», «гайтан», «гарагез». В зависимости от материальных возможностей владельца такие рубашки вышивались из дорогих тканей (канаус, камка, атлас, мов, алышы, и др.) и дешевых хлопчатобумажных, шерстяных и льняных тканей (сатин, фай, кашемир, чит (разновидность хлопковой ткани) и т.д.), для молодых девушек и невест же выбирались яркие цвета (ярко-красный, зеленый, фиолетовый, желтый, розовый и т.д.).

Как правило, подол верхней рубахи должен был быть поверх юбки. Поэтому очень часто рубашка и юбка вышивались из ткани одинакового цвета, а иногда создавалась цветовая гармония из ярко-красного и зеленого цвета. Верхняя женская юбка изготавливалась из 7-10 кусков ткани, поэтому в народе его прозвали «тахталы туман». Ширина некоторых тканей достигала 70 -80 см. Верхняя женская юбка вышивалась без ластовиц и была двух видов – в сборку (бюзмяли) и в складку (гырчынлы).

Подол женских юбок составлял 3-5 см, а иногда еще шире, на него нашивалась дополнительная ткань – «балаг», которая украшалась деньгами и вышитыми узорами. Такой подол изготавливался из материи иного цвета и вышивался в ширину, поэтому получил название «гыйгач балаг» или «гыйгач кебя». В коллекции Национального музея истории Азербайджана хранится

несколько комплектов женских юбок Карабаха, два из которых принадлежат азербайджанской поэтессе, уроженке Карабаха Хуршид Бану Натаван.

В зависимости от материальных возможностей, верхние юбки карабахских женщин вышивались из дорогих тканей – дарайы (тонкая шелковая ткань), канауса, газа, атласа, золотошвейных тканей – зерхара, зермехмер, мисгалы тирьме, алхара и др., а также дешевых хлопковых тканей чит, ластика, сатина, окрашенных в разные цвета миткаля, кашемира и др. Женские юбки, как правило, были трех видов: нижние, средние и верхние.

В XIX – начале XX вв. как и во всех регионах Азербайджана, в Карабахе женские одежды тоже изготавливались в двух формах: ежедневные и праздничные. Передник, являвшийся составной частью и ежедневной, и праздничной одежды, как бы дополнял весь комплект.

В комплекте женских одежд Карабахской зоны наибольшее внимание, благодаря выбору цвета, эстетической красоте, соотношению многовариантности покроя привлекает наплечная одежда. В XIX – начале XX вв. в комплекте женских одежд региона больше всего использовались чекмень, архалук, бахары, кюрдю, нимтене, пуллу чепкен и др.

В комплексе культуры одежды региона особое место среди женских наплечных одежд принадлежит чекменям. Письменные сведения о нимтене (минтене), который типологически похож на чекмень, восходят к XII в. Так, один из гениев Восточного и Азербайджанского Возрождения XII в. Низами в своих произведениях повествовал о типе одежды «нимтене». Чекмень считается верхней одеждой, вышивался с подкладкой, и даже слегка подвергался стежке. Его, в зависимости от материальных возможностей, изготавливали из дорогих тканей (бархат, тирма, парча, тафта, гумаш, атлас, камха и др.), либо из хлопка, шерсти и обычных тканей. Выбор цвета учитывался в чекмени особо. Так, например, молодые девушки и невесты предпочитали красный, голубой, зеленый цвета, а пожилые – синий, коричневый, фиолетовый, черный. Чекмень плотно садился на тело до спины, а от нее расширялся за счет разрезов, сделанных по бокам. Обычно ворот, рукава, разрезы, подол подшивались с помощью различных элементов украшения для того чтобы не виднелись швы. По обе стороны воротника чекменя в ряд нашивались золотые и серебряные деньги (русские монеты, иранские аббасы и шахи) и различные украшения (жемчуг, металлические украшения). Такие чекмени в Карабахе назывались «пуллу чепкен» («денежный чекмень»). «Денежный чекмень», который среди всех историко-этнографических областей Азербайджана встречался только в Карабахе и отличался богатством украшений, использовался населением с XVII в. Широкое распространение чекменя среди кыргызов, казахов, туркмен, каракалпаков и других тюркоязычных народов Сред-

ней Азии, а также среди тюрков Южной Сибири, использование его и в XIX – начале XX вв. является основным фактом, доказывающим возникновение чекменя в тюркской этнокультурной среде, использование его как среди мужчин, так и женщин, наличие у тюркских народов общих национальных духовных и материальных ценностей. Если не учитывать отличия декоративно-технологических украшений, этот вид одежды по форме и стилю покроя является разновидностью одноименной одежды, широко распространенной среди всех тюркских народов.

Одним из широко распространенных типов верхней женской одежды Гянджа-Карабахской зоне является бахары – разновидность душегрейки – важной составной части женской одежды Гянджабасара, Нахчывана, Борчалы, Ширвана и западной зоны Азербайджана, распространенной в Гянджа-Карабахском, Лянкяран-Астаринском, Бакинском регионе. Бахары, которая по стилю покроя и технике вышивки сходна с душегрейкой, отличалась лишь разрезом воротника (прямоугольный и овальный), разрезом рукава (обычно полурукавный) и покроем подола (подол был короче душегрейки, но длиннее подола архалука. Бахары был с подкладкой и стежкой, изготавливался из дорогих тканей (бархат, тирьма), ворот был сплошь открытым, края подола, ворота и разрезы рукавов украшались, так же как и душегрейки.

Другой верхней женской одеждой был архалук. Архалук, шитый у богатых из тирьме, атласа, тафты, хара, зархара, бархата, дарайы, канауса, айулдуз и др. материй, для бедняков изготавливался из сатина, черного ластика и других недорогих материй. На Абшероне этот вид одежды был известен под названием «дон», а в западной зоне Азербайджана – «кюледже». Разрезы рукавов, воротника и талии на женских архалуках имели локальные особенности в зависимости от этнографических зон. Так, разрез талии на архалуках в Баку, Ширване, Борчалы и Кюрдамире достигал в длину от 10 до 31 см., они были гофрированными, с подолом, длина Гянджа-Карабахских архалуков равнялась 8-18 см., они были с нежными складками, с относительно коротким подолом, а архалуки Нахчывана, Лянкярана, Иревана, Шеки и Газаха были сплошными, без дополнительного подола. По форме рукавов лянкяранские, нахчыванские, шамахинские, иреванские архалуки были длинные и прямого покроя; газак-борчалинские архалуки – наподобие рукавов чекменя; шеки-бакинские архалуки – прямые до локтя, а ниже локтя до кисти с открытыми рукавами; гянджа-карабахские архалуки – лотосообразные. Женские архалуки отличались друг от друга и по форме разреза воротника (прямой, прямоугольный, с выемкой). Женские архалуки Карабаха можно было с легкостью отличить от архалуков других регионов по разрезу воротника. Здесь обычно воротник архалука был круглым, в форме «гонче» и «мейдан». Вполне веро-

ятно, что поэт М.П.Вагиф, творивший в Карабахе, в своих стихах воспевал карабахских красавиц, носящих архулук с воротом «мейдан». В Фонде этнографии Национального музея истории Азербайджана хранится один из таких архалуков, принадлежащих карабахской поэтессе Хуршид Бану Натаван. Благодаря шитью из дорогих тканей, богатству элементов украшения, преобладанию ярких цветов, и складкам на рукавах и вороте, плотному сидению архалуков на теле, их эстетической красоте и др. качествам, карабахские женские архалуки полюбились и армянским женщинам, поселившимся в Карабахе в XIX в., они считали для себя честью одевать подобные архалуки. С конца XIX в. архалуки со складками начинают входить в ряд наших национальных одежд. Принадлежа Карабаху, эти архалуки демонстрируют новшества, которые принесли карабахские женщины в национальный фонд одежды Азербайджана. Покрой рукавов архалука до локтя бывает прямым, а к низу он расширяется. В локтевой части таких архалуков нанесена встречная складка, которая дополнена декоративным элементом “кепенек” или “бант”.

Главным среди видов сезонных верхних одежд женщин Карабахской зоны является кюрдю. Обычно его шили из бархата, айулдуза, бафты, тирьме, и других тканей, а иногда изготавливали из дубленой кожи, вворачивая мех внутрь. В это время кюрдю шился с подкладкой. В Азербайджане большее предпочтение отдавалось хорасанскому кюрдю, изготавливаемому из темно-желтой кожи, с нанесенными на нее шелковыми нитками того же цвет. Обычно на подол кюрдю, вышитого из ткани без рукавов или с половиной рукава, на разрез, вокруг воротника и разрезов рукавов клался и стегался мех. Вокруг меха делались украшения бафтой. Карабахский кюрдю плотно сидел на теле, шился без рукавов, не имел никаких украшений кроме меха, бафты, сармы и шахпесенда, воротник его был открытым, завязывались крестообразно. Иногда в Карабахе кюрдю называли также “беденче”.

В XIX – начале XX в. традиционная одежда женщин Карабахского региона состояла в основном из вышеперечисленных типов. Однако этнографические материалы, собранные на протяжении долгих лет, сведения информаторов и музейные коллекции позволяют прийти к такому мнению, что в комплексе женских одежд Карабаха занимали место и такие виды верхней одежды, как лавада, зывыны, кюледже, черкези, катыбы, эшмек, ичлик (джанлыг). Это свидетельствует об интенсивности торгово-экономических и культурных связей между регионами Азербайджана.

Особое место в комплексе традиционной женской одежды Карабаха всегда занимали головные уборы. Они считались критерием чести, совести, женской красоты, выполняя роль показателя национального достоинства среди восточных женщин. Разнообразие традиционных женских головных уборов

Карабах, их высокое художественное оформление и гармония украшений, а главное – консервативность отличали их от других видов одежды.

По форме ношения и покрывания женские головные уборы делятся на две группы. К первой группе относятся корона, тюбетейка, динге (разновидность тюбетейки), а ко второй – различного рода и размера косынки, чалма, келагаи, шали, платки, а также вуаль (рюбенд), головное украшение папагабагы, чадра, чаршаб, фата (дуваг) и др.

В прошлом девушки, собиравшиеся замуж (особенно из богатых семей) в день своей свадьбы надевали на голову неотъемлемый атрибут свадебного наряда – корону. Корона, считавшаяся в средние века символом власти правителей государств, в XIX – начале XX вв. превратилась в важный элемент свадебного туалета. Иногда корону закрепляли на тюбетейку.

Женский головной убор тесек (тюбетейка) в XIX – начале XX вв. был наиболее характерен для Гянджабасара, Ширвана, Карабах, Шеки-Загаталы и западных регионов Азербайджана. В Карабахе основной вид тесек назывался арагчын. На лобную часть арагчына, который вышивался из плотной и дорогой ткани, в качестве элемента украшения наносились два ряда золотых денег. А под арагчын пропускалось несколько небольших и две крупные косички, делались кудри (бирчек). При этом арагчын играл роль сжимания волос. Как и во всех регионах Азербайджана, в Карабахе женский арагчын изготавливался с большим вкусом, на него вешали или пришивали различные узорчатые вышивки, дополняя еще больше женскую красоту. В регионе, как правило, поверх арагчына повязывали келагаи. В зависимости от возраста и вкуса наиболее распространенными были красные, черные, белые, коричневые келагаи. Келагаи, как местного производства (Гянджа, Шеки, Шамахы, Басгал), так и привозные (гоншучатладан, сачаглы, багдаты, гераты, халеби) занимали основное место и в повседневной одежде богатых женщин, и в праздничных нарядах бедняков.

Среди женских головных уборов особое место занимали платки, изготовленные как кустарным, так и фабричным способом. В Ширване и Карабахе широко использовались такие типы платков, как «шалы-зер», «серендаз», «гесабе», «зарбаф», «газ-газы», «наз-назы», «белале», «харалы», «алафа», «бенаре» и др.

Иногда, когда на голову надевали тесек, сверху него покрывали небольшой платок, называемый лечек (чеки). Из этнографических материалов становится ясным, что в XIX столетии в регионах Азербайджана широко использовались различные типы женских платков (гашбенд, гыйгач, чикиле, хынабенд, пеланды, гыймача, гадар).

Используемая в зависимости от сезона, женская головная шаль (шедде, тирьме шал, кишмири, кишмири шал, девейуну шал и др.) шилась кустарным методом в местных и зарубежных мастерских. Кроме того, жителям горных селений была хорошо знакома головная шаль, изготовленная из верблюжьей шерсти.

Женская одежда для ног у населения Карабаха формировалась под влиянием многих факторов, в том числе, изменения социально-экономических условий, этнических обычаев, этно-социальной принадлежности, профессии, природно-ландшафтной зональности и др., в средние века она обогащалась новыми типами одежды, впоследствии сыграв решающую роль в дополнении комплекса женской одежды. В XIX – начале XX вв. традиционной одеждой для ног у азербайджанских женщин являлись носки, бадыш (ноговицы), чарыки, башмаки, домашняя обувь – шетел, чысты, налейин, обувь для религиозного ритуала – мест, сапоги на каблуках, полуботинки, туфли на высоких каблуках гушкечен, келик и т.д. В зимние месяцы основное место среди одежды для ног занимали шерстяные носки. Обычно они шились с резинкой (обычные) и без резинки (узорчатые). Узорчатые носки вязались цветными нитками без использования резинки. Азербайджанские женщины были мастерицами в нанесении узоров на носки. Среди населения были широко распространены носки с геометрическими, растительными и ковровыми узорами: «тахта-мюже», «арсин», «аламунджуг», «гаргагзы», «гочбуйнузу», «гюллю-хамсе», «дехребурну», «джехрепери», «гелдирге», «зенджир», «гел», «гуйрум» и т.д. Носки с ковровым узором назывались в Карабахе «гебе джораб», в Астаре – «шал джораб». В Карабахе и Нахчыване одевали яркие носки, вязанные из окрашенных шелковых нитей. Обычно их вязала сторона невесты, а порой сама невеста для жениха, для свидетелей жениха и невесты. В регионе были модными носки, украшенные вышивкой канителью, они доходили до лодыжки, а поверх наносились изображения цветов.

Одной из традиционных женских одежд для ног был бадыш – ноговицы, привязываемые к голени выше лодыжки и ниже колена. Бадыш носили как женщины, так и мужчины.

В XIX в. наиболее характерным видом женской одежды для ног были башмаки. Женские башмаки были открытыми сзади, на высоких каблуках, ступня их изготавливалась из разноцветных видов кожи – мюшкю и тумач, а подошва из кожи. Они шились в трех размерах – «зенане», «мияне» и «гыз башмагы» и в зависимости от заказа украшались с большим вкусом. Края таких башмаков были приподнятыми вверх, они вышивались яркими нитками или золотистыми проволоками, чтобы выглядели красиво, на подошву накла-

дывалась яркая материя. У богатых подошва башмака ставилась на серебряную или золотую пластинку, а вокруг наносились узоры.

Башмаки оформлялись штамповкой (золото или серебро), вышивкой канителью и нашивками из жемчуга. Поверхность ступни башмаков шилась из плотной ткани (бархата), которую украшали вышивкой канителью. Башмаки, сшитые профессиональными портными, часто славились названием ремесленного центра: гянджинские башмаки, шушинские башмаки, ордубадские башмаки, ширванские башмаки, и т.д. Обеспеченные семьи отдавали предпочтение башмакам из кожи типа «сагры». Поверхность башмаков, украшенных ханской дочерью Хуршуд Бану Натаван, состоит из нашитых жемчугов и растительных орнаментов. Подошва украшена узорами с помощью вставленной металлической рамки. Чтобы усилить эстетичный вид подошвы башмаков, вокруг пятки наносился складчатый узор из кожи.

Население широко пользовалось ширванским видом чарыков – гайтармабурун, а также гянджабасарскими и карабахскими сапогами с плоским каблуком, изготовленными из резины, хрома или кожи. Во время хозяйственных работ женщины одевали также чарыки поверх носков и бадыш. Между материалом, используемым для шитья женских и мужских чарыков не было никакого различия, хотя размеры женских чарыков были меньше. В домашних условиях использовалась легкая обувь, изготовленная из мягкой кожи, без каблучков, шитая, как правило, из сафьяна черного, красного, темно-синего и зеленого цветов. Женщины, живущие как в деревне, так и в городе, отдавали большее предпочтение чустам, нежели башмакам. Городские женщины предпочитали носить дома обувь из мягкой кожи – налейин и кялик.

В XIX-начале XX вв. традиционная мужская одежда населения Карабаха по технике покроя и шитья носила общеазербайджанский и даже общекавказский характер, отличаясь лишь незначительными локальными особенностями. Традиционная мужская одежда состояла из нижней и верхней рубашки, штанов (кальсонов), брюк, архалука, душегрейки (джанлыг, ичлик, джылытга, памбыглы), чухи, тулупа, бурки, а также головных уборов и обуви различных форм и названий. Г.В.Уразов, дававший сведения о мужских одеждах Джебраильского уезда в 80-е гг. XIX в., писал, что эти одежды состояли из короткой нижней рубашки и кальсонов, шитых из белой и синей бязи, а также одеваемых в зимнее время широких шерстяных брюк, верхней рубашки, архалука, одетого сверху нее, и чухи, надеваемой поверх архулука. Головной убор состоял из носимой круглый год невысокой конусовидной папахи, изготовленной из бараньей кожи. На ноги одевали короткие шерстяные носки и чарыки, изготовленные из буйволиной или бычьей кожи. Эти одежды делились на два вида: ежедневная (рабочая) и церемониальная (одевае-

мая на торжества или траур). Церемониальная одежда изготавливалась из дорогих тканей, она отличалась множеством элементов одежды, новизной и т.д.

Разнообразие форм, материала ткани, яркость цветов, а также профессиональные занятия, социальная принадлежность, возраст азербайджанских мужчин больше всего проявлялись в верхней одежде. Верхняя мужская одежда в XIX- начале XX в. делилась на две группы: держащиеся на поясе и одеваемые на плечи. К первой группе относились брюки, а ко второй – верхняя рубашка, душегрейка, архалук, чуха, тулуп, бурка и др.

Из мужских верхних рубашек туникообразной и резной формы в Карабахе были наиболее распространены «дюзяха» və «чепеяха». «Дюзяха» (прямой воротник) по своей форме была идентична нижней рубашке.

Ворот рубашек «чепеяха», в отличие от первой, обычно открывался слева от шеи, в сторону груди. Складчатый воротник закрывался пуговицами, вдетыми в петлю. Верхняя мужская одежда изготавливалась из таких тканей, как шилия, гядяк, чит, фай, канаус, атлас, сукно, бархат. С особым вниманием и вкусом шились рубашки для женихов, ворот, запястья таких рубашек украшались бафтой. Рубашки, сшитые из тонкой и нежной ткани, заправлялись в брюки, а рубашки из плотного материала одевались поверх брюк. В этом случае пояс обязательно повязывали ремнем.

В прошлом поверх рубашки одевали мужской «джан архалыгы», который в разных областях Азербайджана назывался «джанлыг», «галынча», «сырыглы», «памбыглы», «ичлик» (ишдик), «джылытга» и т.д. Его шили из сатина, таких разновидностей хлопковой ткани, как гядяк, шилия, а также вязанной вручную шали.

Составной частью традиционного национального мужского костюма была также архалук, который упоминается еще в эпосе «Китаби-Деде Коркуд». Архалук, известный в Абшеронской этнографической зоне Азербайджана под названием «дон», был широко распространен как под этим, так и под названием «бешмет» и «зепун» в Восточной Европе, Поволжье, на Кавказе, в Сибири, среди народов Передней и Средней Азии.

«Карабахский архалук», характерный для Карабахской историко-этнографической зоны, был архалуком с открытой грудью. Покрой его ворота делался прямоугольным или овальным, он застегивался на пуговицы до кушака, рукава же дополнялись нарукавниками, носящими декоративно-узorcатый характер. Такой архалук занимал основное место в комплекте одежды аристократических семей, почтенных и богатых лиц. Обычно под архалуком носили еще «яхалыг» или «дешлюк». В отличие от архалуков иных типов, архалук с открытой грудью считается более ранним типом одежды. Начиная

с XIX в. архалук такого покроя вошел в комплекс народной одежды. Поверх архалука почтенные лица, священнослужители, купцы, бакалейщики, как правило, повязывали кушак, бедняки – ремень, а богачи – золотой ремень или серебряный ремень текбэнд.

Важное место в мужской одежде занимала чуха. В Карабахе такой тип одежды иногда называли «бельге». Древность чухи в Азербайджане подтверждает эпос «Китаби-Деде Коркуд». Здесь даются сведения о двух типах чухи – простой («ади») и «догузлама чуха». Чуха, носящая общекавказский характер, отличалась по своему покрою только локальными особенностями и названиями. В XIX-начале XX вв. существовали следующие формы чухи: по форме подола – «гофрированная» (кямярчин), «складчатая» (кахлы) и «гофрированно-складчатая»; по форме рукава – с подлокотниками и без подлокотников. Для Карабаха была характерна чуха с овальным воротом. Кроме этого важное место в народной одежде занимала «везнели чуха» («черкези чуха») с коротким подолом. Свадебная чуха сочеталась с цветом архалука. Обычно, если архалук был светлым, чуха изготавливалась из темной ткани и наоборот.

Среди сезонных мужских одежд значительное место занимали тулупы, изготовленные из бараньей шкуры. В Карабахе по способу покроя были широко распространены два вида тулупов: «кавал кюрк» (его также называли «саллама кюрк» и «юзлю кюрк») и «гейинме кюрк» («чобан кюрки»). Тулуп «гейинме кюрк», являющийся обычно сезонной одеждой скотоводов, изготавливался кустарным способом, швы на нем были грубыми, на него не наносились какие-либо элементы украшения. Тулуп «кавал кюрк» же изготавливался высококачественно, из 9-10 дубленых овечьих шкур, рукава и подол его доходили до лодыжки. Так как рукава тулупа были цельными, его одевали, накидывая на плечи. Этот тип тулупа одевали представители зажиточных слоев и городские жители. Такими тулупами пользовались для сна паломники и чарвадары (странствующие торговцы) во время поездок. Как правило, лицевая сторона тулупа окрашивалась, в зависимости от возраста владельца, в красный, желтый, черный, золотистый, коричневый цвета и украшалась разноцветными шелковыми нитками. Тулуп мог использоваться долго, поэтому его дарили как ценный подарок дорогому гостю, уважаемому лицу. Тулуп также передавался по наследству от отца к сыну. В XIX в. среди зажиточных слоев населения Карабаха, Баку, Гянджабасара, Ширвана, Шеки изредка встречались и меховые тулупы. Такие тулупы, называемые «хез-аземи», издавна использовались тюркскими народами.

Скотоводческое население широко использовало в качестве верхней одежды и бурку. На Мугани ее называли «бюрюнджек», а в Карабахе – «кепек». А.С.Пиралов, который характеризовал этот вид одежды как общекав-

казский, писал, что бурка – верхняя одежда кавказского мужчины сопровождала его все время, пока он находился в седле. Представить кавказского мужчину без бурки было невозможно. Ввиду того, что бурка не пропускала воду, защищала от дождя, снега, холода, ветра, кочевое население пользовалось ею и в качестве спального аксессуара. В Нагорном Ширване, Губа-Хачмазе, Карабахе, Нахчыване, Шеки-Закатале, Гянджабасаре и западных регионах Азербайджана были распространены три типа бурки: «габардинли» (ворсистые), «князы» (с бахромой) и «гарты» (бурка пастуха). Материал для бурки изготавливали халладжи, которые возделывали в деревнях войлок. В зависимости от типа и качества бурку одевали представители различных социальных прослоек. Обычно красные и черные бурки «князы» (с бахромой) носили беки-помещики и кулаки, «габардинли» (ворсистые) – чиновники, а «гарты» – пастухи.

В описываемый период в Карабахе использовались также такие типы мужской верхней одежды, как эба, геба, джуббе, араби дон, кеяни дон, хиргя. Такие одежды, которые в основном носили священнослужители (муллы, сеиды, ахунды, дервиши, эфенди, муфтии и т.д.), серьезно отличались от других по своему покрою, материалу, цвету, стилю ношения.

Важным элементом комплекса мужской одежды были головные уборы. Шапка всегда считалась символом чести, достоинства, ходить без головного убора в общественных местах считалось неприкрытым, потеря или кража шапки считалась позором не только для этого человека, но и для всего его рода. Превращение мужской шапки в редкий экспонат связано с преобразованием ее в менталитете нашего народа в некий тотем. Продавать шапку считалось недопустимым. Азербайджанские мужчины всегда сидели в головном уборе во главе стола, когда ложились спать, снимая его лишь во время совершения обряда омовения накануне намаза. Во время сна шапка заменялась ночным головным убором (кюлах, шебкюлах) или на голову покрывалась повязка.

Традиционные мужские головные уборы изготавливались из различного материала (кожа, войлок, ткань), они были как в шитой форме, так и в форме повязки. К шитым головным уборам относились шапки, тубетейки, башлыг; к головным уборам в форме повязки – головные платки, чалма и тюрбан.

Среди головных уборов преобладали папахи, изготовленные из шкуры местных овец. В то же время зажиточные люди заказывали папахи из каракуля, завезенного из Крыма или Средней Азии. Такие шапки местное население называло «Бухара папаг». В соответствии с цветом каракулевой кожи «Бухара папаг» назывались гара (араби папаг), чал (Ширази папаг или чалпапаг) и гызылы, гюмюшю (сюр папаг). Основными покупателями таких

папах были беки, знать, кочи, богатые купцы и др. Иногда отдельные лица и племена были известны благодаря типу папахи: Газанпапаг оглу Мухаммед, Гюлпапаг Миралы, Бозпапаглар, Гарапапаглар и т.д. В рассматриваемый период все мужчины Карабаха, независимо от возраста, носили кожаные шапки. Как правило, взрослые носили длинные, весом в 8 гривенников конусообразные папахи, а молодые и дети – легкие круглые папахи «карабахского фасона».

Одним из видов мужского головного убора был башлыг. Его обычно надевали в холодную погоду, когда отправлялись в дальний путь, а также жители горных местностей. Башлыг одевали поверх шапки, его, как правило, изготавливали из шерстяной ткани (шал) плотной вязки, сукна, а самые дорогие – из верблюжьей шерсти.

Тюбетейки – арагчын (тесек или террик) одевались под шапкой, чалмой и тюрбаном. Арагчины были простыми и с узорами. Простые арагчины одевались под шапкой, а с узорами – носились отдельно.

В XIX- начале XX вв. зажиточные люди в Карабахе, а также религиозные деятели (дервиши, сеиды) ежедневно надевали кюлах и чалтари. Кюлах, не отличавшийся по покрою и технике вышивки от шабкюлаха (ночной шапки), украшался орнаментом, между которыми вписывались имя «Али», а также имена других религиозных деятелей. Эти надписи располагались на каждом участке треугольника в следующем порядке – сверху на крупном фоне один, снизу на сравнительно мелком фоне три. Кюлах, который в свое время был шапкой карабахского хана, в настоящее время хранится в Национальном музее искусств Азербайджана.

К головным уборам в форме повязки, используемым в Карабахе в XIX – начале XX вв., относились головные платки, чалма и тюрбан. Обычно такие головные уборы надевались мужчинами во время полевых и хозяйственных работ, а также во время сна. Чалму, как правило, носили, влиятельные ученые, поэты, почтенные лица, государственные служащие и др. Поэт М.П.Вагиф изображен на портрете в чалме. Тюрбан же в основном носили священнослужители (муллы, эфенди, сеиды, муфтии). Тюрбан повязывали симметрично, после того как на голову надевали арагчын или кюлах. Тюрбаны отличались друг от друга цветом, размером и способом покрытия на голову. В Карабахе среди представителей высшего духовенства наиболее популярными были зеленые тюрбаны.

В прошлом мужская обувь имела множество разновидностей. Сюда относились чарьки, башмаки, дюбянди, сапоги, чусты, мест (ритуальная обувь), носки (джорабы), патава, долаг, бадыш и т.д. Тип обуви у городского и сельского населения отличался. Обычно обувь городского населения изготавли-

валась из хорошо дубленой кожи (сагры, атви, мешин, тумадж, мяшкю, мушямбя) и привлекала внимание своей новизной.

Видом обуви значительной части сельского населения Карабаха были чарыки, изготовленные из недубленой кожи теленка, лошади или осла. Легкость и дешевизна, удобство во время полевых хозяйственных работ делало чарыки ежедневной обувью большинства населения. Чарыки изготавливались как из дубленой, так и сырой кожи. В Азербайджане были распространены такие типы мужских чарыков, как «котугу», «гушбурну», «гызгайтара», «калманы», «хелбиргырагы», «гушпёзю», «ширваны» (ширмайы или шатыры), «ширазы», «зилани-кюрдю», «гурдагзы», «текбурун», «гылбюзме», «дивел», «аджеми», «ючбурун», «гарабагы». Все они отличались по способу покроя, технике пошива и большинство существовало в Карабахе. Чарык, как правило, одевали с разными шерстяными носками (простыми или узорчатыми), с бадышем, патава и долагом.

Мужские башмаки, называемые «мердане башмаг», занимали основное место в комплекте одежды городского населения. Ввиду того что они изготавливались профессиональными башмачниками, стоили дороже чем чарыки, сельское население не могло пользоваться башмаками. Главным покупателем мужских башмаков на высоких каблуках, с набитой внизу подковой, изготовленных из дубленой кожи, без украшений, было в основном городское население. Население Карабаха отдавало предпочтение известным во всем Азербайджане башмакам, изготовленным шущинскими мастерами и именуемым «гала башмагы».

Важное место среди обуви городского населения и зажиточных слоев сельского населения занимали чусты, мяст, сапоги и дюбенди.

Составной частью традиционной народной одежды Карабаха являлась детская одежда. В XIX- начале XX вв. детская одежда в основном повторяла покррой мужской и женской одежды взрослых, отличаясь лишь небольшими размерами. В тоже время когда дети достигали определенного возраста, в их одежде наблюдались характерные признаки, отличающиеся от одежды для взрослых.

Новорожденного ребенка держали в пеленках. В течение 40 дней после рождения ему надевали одежду, называемую «гырх койнейи» (сорокадневная распашонка) и «гырх папагы» (сорокадневный чепец). Как правило, «гырх койнейи» шилась из мягкой хлопчатобумажной ткани, чтобы швы оставались снаружи, она была туникообразной. Рубашка была в форме буквы «Т», по краям ее ворота нашивалась цветная шнуровка, а иногда ворот оставался открытым. Рукава такой рубашки были прямого покроя и доходили до запястий. У «гырх папагы», также как и у «гырх койнейи», швы были снаружи,

после надевания на голову он завязывался шнурками под шеей. Налобник таких шапок украшался вышивками. Иногда шапку заменяли платком из хлопковой ткани.

По широко распространенной в народе традиции, которая продолжается и поныне, все необходимое для новорожденного ребенка – «гырх папагы», «гырх койнейи», небольшое одеяло, матрац, подушка, пеленки, люлька, завязка для люльки и т.д. подготавливаются матерью невесты. Этот обычай, сопровождаемый в Карабахе большими торжествами, исполняется в течение недели после рождения ребенка и называется «бешикбаглама» или «бешикгёрдю». В это время родственники и соседи, приходящие увидеть ребенка, по мере возможностей дарили новорожденному мальчику металлические (золотые, серебряные и т.д.) деньги, а девочке – шелковый платок, серьги, ткани и т.д. Подарки приносились и родителям. В этот день мать невесты вместе со своими родственниками шла в дом свахи и несла детскую люльку вместе со спальными принадлежностями. Обряд «бешик баглама» завершался большим застольем.

Этнографические материалы показывают, что если одежда новорожденных девочек полностью повторяла женскую одежду, то в одежде мальчиков были отличительные черты. Это проявлялось, прежде всего, в покрое и форме пошива детских брюк.

В Карабахе три типа детских брюк: а) с рубцом или окчурные (баглы или нифели шалвар); б) с повязками (ашырмалы шалвар); в) с присборенным низом (типа финок). Несмотря на их разнообразие, общей чертой, присущей этим брюкам, было то, что их не надо было завязывать и развязывать. Для этого в среднюю часть брюк не ставились вставки в шагу (миянча), промежуток от пояса шилась открыто. Подобные типы брюк существовали также у татар и таджиков.

Брюки с завязкой держались на поясе, их носили на тесемке. Обычно, подол таких брюк оставляли открытым. Ашырмалы шалвар был без пояса, а подол был гофрированным. Сзади – в области таза на обе стороны брюк нашивались петли на расстоянии 12-15 см друг от друга. Такие лентообразные петли скрещивались на спине, перекидывались через плечо и застегивались на пуговицы, пришитые на брюках. У брюк, называемых «финка», подол и пояс шились гофрированными, иногда сюда вставлялась резинка. До 60-70-х годов XX в. этот вид брюк оставался одним из основных в детской одежде.

В прошлом одежда девочек отличалась яркостью цветов, эстетической красотой, особой симметричностью покроя, тонкой технологией покроя, обилием висячих и шитых украшений. Как правило, одежда девочек делилась на повседневную и церемониальную. Повседневная одежда шилась из недорогих

тканей, украшалась нашивными узорами, и не всегда была симметричной. Церемониальная же одежда изготавливалась из дорогих шелковых тканей ярких цветов (темно-красного, голубого, розового, оранжевого), вырез воротника, края подола, рукава, покрывались нежными вышитыми узорами. В комплекте детской одежды для девочек основное место занимали те же виды женской одежды, но меньшего размера: юбка, рубашка, архалук, бахары, душегрейка, чекмень, нимтене, катиби, небольшой головной платок, келагаи, башмаки и т.д.

Украшения, дополняющие комплекс мужской и женской одежды и придающие им особую изящность, появились также давно, как и сама культура одежды. Первобытный человек, который был еще не в состоянии осознать природу, пытался воспользоваться предметами, полученными в готовом виде или изготовленными при помощи своей «творческой фантазии», и в качестве элемента украшения, и как символа магического и мифического восприятия. Первобытные люди, считавшие, что окружающий их мир состоит из различных сил (духов), поклонялись добрым духам, предавали проклятьям злые, нечистые духи и придумывали различные магические обереги, защищающие от недобрых сил. Это были камни, кости, рога, зубы человека или животного, ракушки, а также татуировки, нанесенные на тело. Элементы украшения, к которым впервые обратился древний человек, носили больше магический характер. На последующих этапах развития общества, в связи с изменениями в политической, социально-экономической, культурной жизни, идеологии и мировоззрении, особенно, с появлением металлообработки и ремесла художественного металла практически-прикладное значение элементов украшения отошло на второй план, они стали носить характер непосредственно предметов украшения.

Хотя знакомство с металлом и произошло на территории древнего Азербайджана в эпоху энеолита, настоящим переворотом в изготовлении предметов украшения стало освоение технологии производства бронзы, железа и благородных металлов (золота, серебра и т.д.). Образцы материальной культуры эпохи бронзового века (Ходжалы-Гедабекская культура) подтверждают широкое использование предметов украшения уже с этого времени. Обнаруженные здесь различные пояса, серьги, кольца, браслеты, висячие предметы украшения отличались по форме и содержанию, были изготовлены с большим вкусом.

Большое количество предметов украшения, обнаруженных в результате археологических раскопок из античных и средневековых памятников Азербайджана, доказывают усовершенствование технологии изготовления ожерелий и в последующее время. Эти ожерелья и их элементы декора, передавае-

мые из поколения в поколения в форме хранения, приданого, дарения, играют важную роль для изучения этнического состава народа, социальной принадлежности и возраста, материальной и духовной культуры, художественно-эстетического вкуса, производственной жизни. В Карабахской историко-этнографической зоне до XIX – начала XX вв. тоже широко использовались предметы украшения.

Известно, что города сыграли важную роль в развитии ремесла. В отличие от других отраслей, ювелирное дело относится в городскому ремеслу. По этой причине карабахское ювелирное ремесло достигло высокого уровня развития именно после становления Шуши как города. Ювелирное дело в Шуше вступило на интенсивный путь развития со второй половины XIX в. Из таблицы, составленной академиком А.Сумбатзаде, видно, что в 1848 г. в Шуше было 3, в 1849 г. – 32, в 1860 г. – 81, в 1879 г. – 31 серебряных дел мастеров. В 1900 г. их численность опустилась до 13, а в 1902 г. в Шуше действовало 20 ювелирных магазинов, в которых работало 56 ремесленников. Собранные нами этнографические материалы показывают, что в конце XIX–начале XX вв. в городе Шуше сформировалось целое поколение ювелиров, начало которому положил ювелир Аббасгулу. Представители этого поколения – ювелиры Рустам, Бехбуд, Исмаил по прозвищу «Йемиш», Мухтар, Сеидали и др. были знаменитыми мастерами своего дела. Последний представитель этого поколения – Джахангир до последнего времени донес навыки и знания шушинских ювелиров.

В XIX- начале XX вв. за исключением некоторых украшений, имеющих прикладное значение (ремень с бляхой, кинжал, ножны, часы, футляр для часов, пепельница, перстень-печатка и др.), мужская одежда была, как правило, без украшений. Они использовались обычно в женских и детских одеждах.

Ожерелья изготавливались кустарным способом в таких ремесленных центрах Карабаха, как Шуша, Агдам, Агджабеди, Барда и др., и обеспечивали потребности населения.

Большинство предметов украшения, изготовленных кустарным способом (чеканка, теснение, шебеке и др.), изготавливались в Азербайджане, однако иногда жены зажиточных лиц и купцов носили украшения, привезенные из-за рубежа – ремни, колье и браслеты с золотыми и серебряными монетами (ашрафи, империалы, червонцы, реалы, лиры, тилани).

Женские ожерелья, изготовленные в Карабахе (папагабагы, невидимка, крючок, налобник, колье «арпа», «хиль» и «мирвари», ворот, нашейник, штамповка, белбагы, плоские штампованные пуговицы, различные серьги (шарлы, переكلي, этекли, торлама, силсиле и др.), кольца с камнями и без камней, штампованные, рубиновые браслеты, ожерелья, нашиваемые на по-

дол и т.д.) говорят о широком разнообразии и локальных особенностях традиционных украшений.

Ожерелья-украшения являлись важным элементом в комплексе женской одежды. Их носили на голове, ушах, шее, груди, поясе, руках. Изготовленные в регионе плоские пуговицы в форме круга, квадрата, листьев, цветов, рыб, воьмиконечника, использовались в украшении арагчына (тюбетейки) и кокошника. Чтобы закреплять головной убор на голове, замужние женщины носили под челюстью «ченебенд». В зависимости от форм украшений в Карабахе изготавливались такие виды «ченебендов», как «тюль ченгел», «мерджане гармаг», «керпю гармаг», «хесири гармаг», «габыргалы ченгел».

Головные украшения, называвшиеся «джыгджыга», имели в Азербайджане, и в частности, в Карабахе, такие виды как «тадж» («динге», «джыгта»), а позднее – «алынлыг», «ченгелли ченебенд» («гармаг»), «гыраглыг», «джутгугабагы», «гялинтадж», «гарабатдаг», «тесекгабагы», «таджлы джутгугабагы». В прошлом девушки, собиравшиеся замуж (особенно из богатых семей) в день своей свадьбы надевали корону – неотъемлемый атрибут туалета невесты. Иногда корону заменял «таджлы чутгугабагы».

В качестве украшений для шеи и груди использовались «шири-хуршид», «бабаханы», «арпа боюнбагы», «мирвари боюнбагы», «синебенд», «ярпаг боюнбагы», «богазалты», «бута боюнбагы», «хиль боюнбагы», «уддузлу боюнбагы», «ильгек». В конце XIX – начале XX вв. шушинские женщины украшали свой лоб тюбетейкой, шею – нашейником. Нашитый из ярко-красного, зеленого, черного или фиолетового бархата тюбетейку наносилась золотая формовка, придающая декоративный контраст на лбу у статной невесты.

Преобладающее место среди ожерелий карабахских женщин занимали такие виды серег, как «дарагы», «себети», «гиласы», «лоду» («лола»), «куфек», «минаре», «хейдари», «айпара», «ярпаг», «тюль», «гозалы», «фындыгы», «пияле-зенг», «бута», «бадамы», «сатыл», «учдйюме», «дорддйюме», «гырхдйюме», «пияле», «перекли», «этекли», «шарлы» и др.

Среди поясных украшений у карабахских мужчин и женщин были пояса-ремни «этекли» («саллама кемер»), «черкези кемер», «текбенд», «белбагы», «салтогга», «сувадах тогга», «гайыш кемер», «габыргалы кемер», «гюббелли кемер», «гармаг кемер», «гушлу кемер», «айналы кемер», «бадамы кемер», «гыз кемери», «керпю кемер» и др. В свое время в Карабахе широко использовали такие виды поясов-ремней, как “пилек”, “телеми”, “шебеке”, “тюль”.

В числе ожерелий карабахских женщин значительное место занимали кольца с камнями и без них, обручальные кольца, а также кольца, браслеты из изумруда, бирюзы, яхонта, агата, рубина, жемчуга и т.д. В Карабахе был широко распространен браслет «тюль билерзик», состоящий из 10-12 медаль-

онов. Среди колец без камня особо выделялись обручальные кольца, («бармагджыл»). Кольца с камнями и без них изготавливались из золота, серебра, а порой из меди, что было обусловлено материальным положением заказчика.

Определенную часть традиционных женских украшений Карабаха составляли ожерелья, прикрепляемые к одежде (яхалыг, этеклик, чалкечир-чарышга, гоза-дюйме, зенгебензер гумров, сикке-дюзмелер и др.), вязаные и плетеные украшения (бафта, гайтанлы нахыш, чапара, хереми, гарагёз, серме (тексерме и гошасерме), шемс, пюрчюм, готаз, питик, буга, шахпесенд, гюлебетин, мунджуглу тикме, зенджире и др.) и различные вышивки (нелбеки, герюш, дердтике, бюзме, дежурка, зигзаг-сыгырсийдийи, джехрепери, гайчыгулпу, гошасырыг, хорузайагы, гыйы, дехребурну, ханымсалланды, гельдирге, икисаплы, ючсаплы, дердсаплы, долдурма тикиш, гуйрум и т.д.), прикрепляемые к одежде.

Анализ этнографических и литературных материалов показывает, что в изготовлении ожерелий для женщин в Азербайджане, и в частности в Карабахе, важное место занимали различные драгоценные камни (жемчуг, яхонт, агат, алмаз, янтарь, изумруд, бирюза, коралл и даже бриллиант). Ввиду того, что комбинировать украшения обходилось дорого, малоимущие женщины носили ожерелья из недорогих камней, обычного стекла, меди, бронзы, иногда даже из косточек фруктов, наносимых на нитку. Во время же свадеб, всенародных празднеств они брали в долг на 1-2 дня дорогие украшения у богатых женщин.

Предметы украшения, носящие как художественно-эстетические функции, так и прикладное значение, а также играющие очень часто религиозно-магическую роль, наиболее полно демонстрировали социальное расслоение в обществе, отражали особенности эпохи, образ жизни и быта народа, локальное и этническое своеобразие, этно-культурные контакты и этногенетические связи между тюркскими народами, возрастные изменения, связанные с ношением ожерелий и т.д.

Fezail I.Veliyev, Gulzadeh S. Abdulova

THE GARABAGH GARMENTS

Catalogue

SUMMARY

The proposed catalogue is devoted to the research of clothing culture of the Garabagh people from historical and ethnographic point of view and its scientific classification for the first time in Azerbaijan.

It is known that Garabagh region was occupied by Armenia over the last 25 years, and puppet “government” called “Nagorno Garabagh Republic” was established there. However, for centuries Garabagh region has had a special place among the other historical and ethnographic regions of Azerbaijan for its specifics, local nature, originality of culture and living style as an independent historical and geographical, ethnic, cultural and historical-ethnographic region. It has enriched the Azerbaijani, Turkic and, even in broader sense, the world culture by the active effects of material and spiritual values formed at times, the local socio-economic, historical, cultural and natural and geographical factors. One of the branches of these material and spiritual values is national clothes and ornaments.

Our observations and studies have shown that Garabagh clothes take a special place in the complex of clothing culture of Azerbaijan. Typological classification of the clothes of this region’s people – women, men and children clothes has not been carried out yet, they have not been catalogued, and information was scanty and sometimes distorted. To give scientific and ethnographic analysis, description and interpretation of clothing culture of Garabagh, to follow changes in the quality occurred at the stages of historical evolution and development, to prove that Garabagh clothes were undisputedly formed in Turkic ethnic and cultural environment and to confirm with facts that these clothes are the indicator of national identity of our people contain the main purpose and content of the catalogue.

The catalogue of “Garabagh garments” includes such sections as “An overview to the history of clothing culture of the Garabagh region’s population”, “Women’s clothes of Garabagh”, “Men’s clothes of Garabagh”, “Chil-

dren clothes of Garabagh”, “Ornaments of Garabagh clothes”, “Catalogue of Garabagh clothes” and “Garabagh clothes in photos”.

Today, a lot of material, cultural and spiritual resources of Garabagh region under Armenian occupation have been plundered, values belonging exclusively to our nation have been owned, and their historical belonging have been undermined, and delivered to world public opinion in a wrong way. To prevent all these, it is very important to prepare a catalogue of “Garabagh garments” in order to declare the world that national, spiritual and material values having established by people of Garabagh region for thousands of years belong to them, to show to the international community more precious and scientifically what Armenian calumny, Armenian insidiousness are directed to, to deliver visually the richness of the dressing culture and its peculiarity as other fields of our culture to the scientific community, and this catalogue is the first initiative in the visual promotion of our national material culture.

In this regard, we organized expeditions to collect ethnographic materials from unoccupied territories of Garabagh and refugee camps, accessed all the museum materials, archive documents and visual views, and tried to prepare a fundamental and applied scientific research work by comparing them with scientific and ethnographic literature.

The main scientific results of the catalogue-project are as follows:

Autochthony of Azerbaijani population of Garabagh was proved by the example of the clothing culture;

It was confirmed that traditional cloth of Garabagh people was formed in Turkish ethnic and cultural environment;

It was defined that traditional clothes were national-spiritual and material values of Garabagh people and in broad sense? the indicator of national identity of Turkic ethnic and cultural environment.

This catalogue is an important initiative to blow the Armenian insidiousness, to prove that they are allochtons, that is to say, they came to Garabagh from different places, and to protect our national-spiritual and material values. The urgency of the catalogue is beyond doubt? in terms of giving decent answers to Armenians at a time when Armenian propaganda attacks along the front, proving who is who, preserving material and cultural heritage to the future generation without damage, and giving important contribution of Garabagh to cultural pantheon of the globalized world.

The main idea of the catalogue – project is to approach the material, cultural and national values from the view of traditional Azerbaijani ideology, to carry out researches and scientific classifications in this view, to give enough informative and visual data to future generation about traditional clothes. The

catalogue materials may help to prepare catalogues of clothes of other regions of Azerbaijan, to study Azerbaijan dressing culture on the scientific basis, to define the place and role of Azerbaijan dressing culture in the light of international dressing culture, to include the garment sets of Garabagh, as well as Azerbaijan, to the list of “intangible cultural heritage” of UNESCO, to provide sufficient information about our traditional dressing culture to future generations. Since a cloth reveals the inner world of human by hiding the outer world. It is easy to find out person’s character, national dignity, esthetic taste, way of thinking and feeling, ethnic and social affiliation, financial status and so on by the cloth.

National-spiritual and material values of each nation are their national wealth. Our National Leader Heydar Aliyev repeatedly noted that “key components of our national ideology are the national and spiritual values. We should be proud of our national and spiritual values. Our national and moral values have been formed in the life, living and activity of our people for centuries. Nation without national and spiritual values cannot be a real nation. Clothing culture of Garabagh is an integral part of our national, spiritual and material values. By preparing this catalogue, we promote national ideology of Azerbaijanism, bring national, spiritual and material values to the world, identify place and role of our clothing culture at the modern boom of the globalization, put the “Chinese wall” against our notorious Armenian “neighbors” not to steal and own our national, spiritual and material resources, and mainly can give comprehensive scientific and ethnographic information and visual views about traditional clothing culture of our people to the future generations.

Garabagh – the historical and ethnographic region of the Republic of Azerbaijan is known worldwide as one of the primary centers of human civilization. Its boundaries, natural, material and spiritual wealth, history of ethno-cultural development has created condition for Garabagh to be one of the first cradles of human civilization along with the Mediterranean countries and East Africa. World archeology science has already accepted Garabagh’s ancient “Guruchay culture” as one of the first cultural centers of civilization. European historiography confirms the positive impact of the “Guruchay culture” on the culture of ancient Mesopotamia and the Middle East. Beginning from the ancient ashel (Paleolithic), the formation center of Kura-Araxes culture, one of the most densely populated regions of the Caucasus where Azikh and Taghlar monuments are located, where whole archaeological cultures continuously developed with genetic inheritance was Guruchay-Kondalanchay valley-Garabagh.

Diversity of relief and landscape, richness of flora and fauna, the fertile soil and favorable climate conditions created the wide range of opportunities for the survival of primitive people still from the Paleolithic era, and caused to the establishment of material and spiritual values on account of the primary imagination opportunities, empirical knowledge, skills and practices at the different stages of the historical development. One of such material values is national garments and ornaments. Material cultural samples obtained from Azikh cave, especially, stone tools prove that people living in Garabagh have used certain elements of clothing still in the early stages of Guruchay culture. The changes in the socio-economic living conditions in the course of historical development have caused major changes in the types of clothes, and new types of clothes have emerged.

Information about the early stages of Garabagh's clothing culture are known from archaeological excavations, ancient historian and geographers' works providing with data about Azerbaijan, records of travelers, rock paintings and other descriptive materials. It becomes clear from the study of these sources that primitive people who settled in Azerbaijan territory made their clothing from natural materials (fibrous plants, leather, leaves, etc.), and for the style of usage they were in various versions, such as *burunjek* (anything that is used for covering one's body), *sariq* (anything that wrapped around the body) and *geyme* (dress or garment). Still in Paleolithic and Mesolithic periods when the art of weaving had not occurred yet mainly the people's clothes were animal skins wrapped around the body. Primitive men ate the flesh of hunted animals, cleaned up the skin from the remnants of fat by scurrying, pierced through by bone awls, connected them with green stripes of tree bark to each other and thus got primitive coverings for body. Leather has been able to meet the needs of people to the clothing material for long.

By the occurrence of weaving which is one of the components of historical discoveries of so-called "Neolithic Revolution" in the history of mankind, first types of weaving elements were observed on the clothes of people. Later, at the end of Neolithic era and the beginning of Eneolithic era, the number of knitted garments increased, people acquired the skills of producing clothes themselves more than adopting ready products from the nature. The material and cultural samples (stone and bone awls, needles, bone and clay spinning tools, bone leather burnisher) obtained as a result of archeological excavations in the territory of Azerbaijan prove the development of the weaving craft during the Eneolithic and Bronze Ages with visual facts. Machine weaving played an important role in the development of weaving craft. By passing to the machine weaving, the production of materials and knitting of cloth types increased

relatively, and the number of the garment elements increased as well. The occurrence of the machine weaving stimulated rapid development of knitting of wool, linen, cotton and silk fabrics and created great changes in the clothing culture.

The next stage in the development of the folk dressing culture is the early Middle and Middle Ages. It appears from the results of archaeological excavations that Garabagh region had had real opportunities for the development of the weaving craft in the early Middle Ages. Archaeologist A.B.Nuriyev in 1987 during archaeological excavations in the II excavation site had revealed a piece of red cotton cloth with brass buttons placed in glass frame on it.

As cattle-breeding, especially sheep-breeding was one of the leading sectors of agriculture in Garabagh this conditioned the producing wool and the production of weaving products. Shearing scissors found during the archeological excavations in the Girlartepe settlement in the territory of Mingachevir and Ismayilli regions once again proves it. Also, the long-toothed wool comb found in Mingachevir and Barda leaves no doubt about the widespread of the wool fabric production in the early medieval Azerbaijan.

Silkworm breeding has existed in Azerbaijan from the III-IV centuries AD. Discovery of large quantities of remains of domestic silk fabrics and those produced in China during the excavations in Mingachevir, existence of natural resources for the development of silkworm breeding in Garabagh and other regions of Azerbaijan confirm the existence of this craft in Azerbaijan in early Middle Ages with visual facts. The X century Arab author al-Istakhri wrote about the existence of silk craft in Caucasus Albania, as well as in Garabagh and mentioned that many silk were exported from Barda city. Here, the silkworms were fed with the leaves of the mulberry tree which did not belong to anyone. Large quantities of silk were sent to Iran and Basra. On the whole, the Arabian authors who spoke about traditional commodity goods of Azerbaijan towns in VII-IX centuries noted that silk and embroidered curtains, dresses sewed from different fabrics were exported from Barda to local and world bazaars. Namely during that period, the chief town of Garabagh Barda, which was estimated as "Ummun-Ran" – "Arran's mother" by Arabian author Ibn Hovgal, "Baghdad of Azerbaijan" by Al-Mugaddasi, "there is no other place in comparison with Barda for its importance, development and beauty in Iraq and Khorasan after Rey and Isfahan" by Al-Istakhri, developed, and Kurkiy bazaar, the famous bazaar of Garabagh was located here. During the development of Islamic culture, Garabagh had become of the ethno-cultural, political and ideological centers of Middle and Near East, the cultural center of

Garabagh, the “Arran’s Mother” Barda city became the capital of Albania, center of the north provinces of the Caliphate, and the “world bazaar”. All these confirm the development of clothing culture in Garabagh, in Barda city as well. The research shows that already in XII-XIII centuries, various craft-trade centers of Azerbaijan were specialized in the production of this or other fabric and cloth types. Thus, silk fabrics such as gold trimmed *atlas* (satin) and *diba*, as well as simple silk fabrics in Ganja, silk fabric called “*kazzkashida*” in Beylagan, fine black fabric called “*jama*” in Ardabil, *diba* and thin linen clothes in Salmas and Khoy, silk fabric in Barda, including famous *chukha* in Nakhchivan, men’s satin outerwear in Tabriz and wool clothes were made in Ganja.

Dressing culture of Garabagh developed with increasing line during the states of Atabeys-Eldenizes, Hulakues, Garagoyunlu, Aghgoyunlu and Safavid.

Among the XVI-XVIII centuries sets of women's clothing, as in previous centuries, underwear and outer garments (*kaftan* (caftan long outer dress) *dizlik* (pants or an underskirt), *tuman*, *arkhalig*, *chukha*, *jubba*, *chepken*, *trousers* with hems short – up to knees and long – up to heels and fur *burunjek* (coats) were in the main place again. In the Safavid period along with shirts and trousers, *chukha*, *arkhalig*, *kurk* (sheepskin coat), *qurshaq* (girdle), *qaba* (men’s humeral outerwear), *jubbah*, *bashmaq* (slippers), *chalma* (turban) and other men’s garments of the Azerbaijani people were known as the daily, as well as the ceremonial types of dresses.

Especially in relation with trends of sovereignty during the khanate period, the relative revival of agriculture and handicraft in different regions of Azerbaijan, the development of primitive craft areas, such as the creation of a new craft and trade center like the town of Shusha, the expansion of trade and economic relations with the countries of the East and Europe led to further enrichment of the Garabagh’s clothing fund, to mass production of diverse types and better quality clothing materials. In this period big cities of Azerbaijan Nakhchivan, Ganja, Iravan, Shamakhy, Shusha, Shaki and others in addition to being the center of the khanates, were developing as centers of both an craftsmanship and trade. The manufacture of fabric and clothing types were mainly concentrated in these towns. The scientist- historian J.M. Mustafayev basing on sources writes, “unlike the Shamakhy, Shaki and Ganja khanates cotton fabrics had a superior position in the Garabagh khanate. At the end of the XVIII century roughly 1,000 cotton-producing machines operated in Shusha and outskirt settlements. According to another source compiled some times later, 8 thousand pieces of cloth with the length of 70 Khan's arsheen (=28

inches) and width of 7 vershok (an old Russian measure of length, equal to 1 3/4 inches or 4.4 cm) (gireh = 4.4 cm x 7 = 30.8 cm) was produced daily in Shusha."

The trade of bazzazlig (manufactory trading) in Shusha city which is considered as the crown of Garabagh was on a par with Ganja, Nakhchivan, Ordubad and Shamakhy towns. In 1829, there were 28 coarse calico workshops functioning in this town, 8 thousand 10 arshin (measuring unit = 0.71 m) fabrics were woven at 80 weaving machines within a year. *Shalbaflig* (wool weaving) had also significantly developed in Shusha in this period. *Sharbaflig* (silk weaving) craft centered in Shusha, Jabrayil and Javanshir uyezds had more smooth production technology at the end of XIX centuries, and Garabagh workshop's silk won the gold medal at the agriculture exhibition held in Tiflis in 1889. During the spoken period, *mov*, *darayi* (delicate silk fabrics), *gasaba*, *taffeta*, *chargat*, *aloysha* and other different type of silk fabrics produced at the *yezdimo* and *kalaghayi* (silky headgear) benches were so widespread among people that they were given names for their appearance and noble features: "alishdim, yandim (loud red)", "Haji, mene bakh (Haji, look at me)", "dur, meni gezdır (Come, take me for a walk)", "kucha mene dar gelır (The street seems me too narrow)", "gonshu bagrı chatladan (To make my neighbour jealous)", "gece-gunduz (night and day)", "ay-ulduz (The Sun and the Moon)", "pinti meni geyınmez (No slovenly woman would wear me)", "deyme gulım tokuler (Don't touch, or my flower will shed)" and so on.

Throughout the medieval ages despite the enrichment of all types of Garabagh's traditional costumes due to new elements, not so significant changes were observed in the names, transportation, color harmony, cutting style and sewing technique of these wide range of dress sets transmitted with the historical inheritance from century to century, from generation to generation and were of the same content in the XIX – at the beginning of the XX centuries.

The development of goat thread production in the villages of the region, that were involved in silkworm breeding (Lanbaran, Kolani, Kocharli, Kurdbarda, Agdam community, Karkijahan) had played a crucial role in the produce of traditional folk clothes of Garabagh. *Chukha*, *trousers*, *shirt*, *charshab* (chador), *qurshaq* (girdle or sash) and other types of clothing were produced by silk-breeding women at home.

The production of papaq (caps) and slippers and fur coat (sheepskin coat) making which were the types of traditional clothing in the nineteenth century in Garabagh were as advancing areas for the development as other regions. For

example, in 1860, 84 hatters worked in Shusha. In 1848 – 84, in 1860 – 75 and in 1879-54 shoe-makers worked in Shusha .

The traditional women's clothing of Azerbaijan in the XIX and early XX centuries differed for its color variegation, cutting and complexity of sewing style, but also variety of types and forms. Though the local features, self-owned details and traits shown itself in traditional women's dresses of population in the Garabagh historical and ethnographic region in a greater or lesser extent, on the whole these clothes mostly attracted attention with their common features.

The national women's dress of Garabagh historically was in two versions under and outer garments Women's underwear consisted of "*alt koyneyi*" (undershirt) (in separate regions of Azerbaijan it was also called as "*uzunluq*", "*can koyneyi*", "*et koyneyi*"), "*shelte*" (shorter petticoat), in particular spread among cattle-breeder-elats "*cutbalaq*"(underskirt like trousers).

One of the key elements of women's outer garments of Garabagh region was shirt. It was usually sewn by the method of tunic or cutting, the end of sleeves was made in the form of bracelets or a large fan, under its arm was put *khishtak* (dress preserver) from a different cloth. The collar of the shirts was *boyunduruqlu* (dikiyaxha -stand-up collar), and *boyunduruqsuz* (without collar). Around the collar and neck section of *nilufar-sleeved* (decorative- convolvulus) shirts was suited a collar decorated with colored thread, sometimes the ends and side cuts of sleeves were patterned with such decorative elements called as "*sarimabafta*", "*heremi*", "*qaytan*", "*qaragoz*". Depending on the economic conditions of the owner such shirts were sewn from expensive silken fabrics (*qanovuz*, *khara-damask*, *atlas -shining silk fabric*, *mov*, *alishi*, etc.), as well as cheap cotton, wool and linen fabrics (satin, faille, cashmere, printed calico, etc.), and for young girls and for brides were chosen eye-catching colors (vermilion, green, purple, yellow, rosy, etc.).

As a rule, the hem of the outer shirt was laid over the skirt. Therefore, in most cases skirt and shirt were sewn from the fabric with same color, and sometimes, the harmony of red and green colors was created. As women outer skirts were made of 7-10 takhta (wedge or gusset) material, they were called "*taxtali skirt*" among the people. The width of these takhtas (wedges or gussets) sometimes reached to 70-80cm. women top skirts were made in two versions "goffered" and "pleated" without wedge.

Piece of fabric called "*balaq*" (hem) with 35cm width, sometimes wider, decorated with coins and embroidery patterns were added to the lap of women's skirt. This skirt lap was called as "*giygaj balag*" or "*giygaj kobe*" as it was from different colored fabrics and was sewn across the width. Several sets

of women skirts belonging to Garabagh were kept at the cloth section in Azerbaijan National History Museum, and two of them belong to the poetess of Garabagh Khurshid Banu Natavan.

Depending on the economic state, the skirts of Garabagh women were sewed from expensive fabrics such as delicate *darayi*, *qanovuz*, *gaz-gazi*, *satin*, *zerkhara*, *zermekhmer* (brocade velvet), *misgali tirma*, *alkhara* and others, as well as from the cheap fabrics such as *cotton*, *lasting*, *satin* and *mitgali-white painted in different colors*, *cashmere* and others. As a rule, women skirts were made of three kinds, that is, petticoat, intermediate (mid) skirts, and top skirt.

At the beginning of XIX-XX centuries, women clothes were made in two sets; everyday and festive or wedding (*boghchalig*) clothes in Garabagh as in all regions of Azerbaijan. "Pinafore" or "apron" as a component of both everyday and festive (*boghchalig*) clothes was as if completing the comprehensive set of clothes.

Shoulder clothes in the set of women dresses of Garabagh region are more attractive for its color selection, aesthetic beauty, cutting proportionality and diversity. At the beginning of the XIX-XX centuries, *chepken*, *arkhalig*, *bahari*, *kurdu*, *nimtene*, *pullu chepken* and other cloth types were mostly used in the cloth set of the women of this region.

One of the women's shoulder clothes *chepken* (a woman's garment worn on top of a gown) has a special place among the complex of clothing culture of the region. Written information about *nimtene* identical in terms of typology with *chepken* dates back to the XII century. Thus, one of the genius of the XII century renaissance of the East and Azerbaijan Nizami mentioned about the *nimtene* type of clothing in his works. *Chepken* – was the type of overclothes; it was lined and even lightly stitched. Depending on the economic state, it was made sometimes from the expensive silken fabrics (velvet, *tirma*-a kind of thin woolen stuff, *zerkhara* -brocade, taffeta, red calico, satin, *kamkha* etc.), and sometimes from cotton, wool and the ordinary fabrics. Color choice more seriously was taken into account in *chepken*. Thus, young bride and girls preferred *chepken* sewn from red, blue, green, but elderly women from blue, brown, purple or black cloths. *Chepken* fitted close to body up to the waist, while on the sides due the seams (*çapıq*) it became wider. Usually, stitches of collar, arm, seam, hem were "buried" (hidden) through different decorative elements such as *bafta* (gallon), *zencire* (gold lace), *kobe* (border or edging), *shahpesend*, *hashiye* (selvage) and others. Sometimes gold and silver coins (Russian coin, Iran's Abbasi and shahi) and various ornaments (*Perek*, beads, bolls) were decorated on both sides of the collar of *chepken*. This kind of *chepken* was called in Garabagh as "pullu chepken". Among the historical and

ethnographic regions of Azerbaijan women's cloth "pullu chepken" belonging to Garabagh and distinguished by the richness of its ornaments began to be used by the people since the XVII century. Widespread of chepken type of clothing among the Kyrgyz, Kazakh, Turkmen, Karakalpak and other Turkic peoples of Central Asia, as well as among the South Siberian Turks, its use by these people in the XIX and early XX centuries, is one of the key material facts showing that chepken had been created in Turkic ethnic and cultural environment, worn by everyone, both men and women, in short, that the Turkic peoples had common national-spiritual and material values. If not taken into consideration the difference in form and style format, as well as features of decorative-technological ornaments, this type of dress is different version of the same dress in terms of typology widespread among the Turkic peoples.

One of the woman overclothes widely used in Ganja-Garabagh region was *bahari*. *Bahari* is a version of *kulaja* which formed an integral part of a women's costume in Ganjabasar, Nakhchivan, Borchaly, Shirvan and western regions of Azerbaijan, widely spread in Ganja-Garabagh, Lankaran-Astara, Baku, etc. The same with *kulaja* in regard to the method of cutting and sewing techniques, sometimes *bahari* differed by the form of its collar section (rectangular or oval), sleeve section (usually half-sleeve) and cutting of the hem (hem used to be shorter than in *kulaja*, longer than in *arkhalig*). Lined and quilted *bahari* used to be made of the expensive fabrics (velvet, *tirma*), collar was cut low-necked, sides of the hem, as well as collar and sleeve cuts were decorated the same as in *kulaja*.

Another type of women's overclothes was *arkhalig*. *Arkhalig* of the rich that was usually made of *tirma*, *satin*, *taffeta*, *moire-watered silk*, *brocade*, *velvet*, *darayi* (delicate silk fabrics), *qanovuz*, *ayulduz* and other silk fabrics, but of the poor was made of *satin*, *black lasting* and other cheap fabrics was known in Absheron region as "*don*" and in western region of Azerbaijan as "*kulaja*". The women *arkhaligs* had local features on the ethnographic regions according to arm, collar and back cross-sectional structure. Thus, according to the waist section Baku, Shirvan, Borchaly and Kurdamir *arkhaligs* were with frilly skirts from 10 cm up to 31 cm in length, 8-18 cm long, elegant pleated Ganja-Garabagh *arkhaligs* were with gathered, relatively short skirts, Nakhchivan, Lankaran, Iravan, Shaki and Gazakh *arkhaligs* were of the same height, but without the extra lap.

According to the shape of sleeves the Lankaran, Nakhchivan, Shamakhy and Iravan *arkhaligs* were straightly cut and long sleeved; the Gazakh-Borchaly *arkhaligs* were chepken sleeved; the Shaki-Baku *arkhaligs* were

straight sleeved up to elbow, with insert sleeves below the elbow; the Ganja-Garabagh archaligs were the “nilufer sleeved (fan shaped). According to the shape of the collar cut (*duzyakha, rectangular, oymali*) the women archaligs differed from each other. According to the shape of the collar cut Garabagh’s women archaligs could be easily distinguished from the other regions. Thus, the cut of the archaligs’ collar, as a rule, was in the form of a “bud” and circular in the form of a “square”.

Very likely, poet M.P.Vagif who lived in Garabagh? praised a Garabagh beauty wearing square neck *arkhalig* with his line “*sinə meydan, zülf pərişan, bel nazik*”. Such *arkhalig* belonging to Garabagh poet Nurshid Banu Natavan is preserved at Ethnography Fund of Azerbaijan National History Museum. Being sewed from the expensive fabrics, the richness and prettiness of decorative elements, prevalence of colorfulness in the color selection, the corrugated additions to the sleeve edges and collar section, sitting tight, aesthetic beauty and other qualities of Garabagh women *arkhalig* was loved by the Armenian women settled here in the XIX century, and in wearing such *arkhalig* they took pride. Since the late XIX century, “*nilufer* (fan-shaped)” sleeved *arkhaligs* began to become our national clothes. Being belonged to Garabagh, these *arkhaligs* demonstrated innovations brought by Garabagh women to the national cloth fund of Azerbaijan. The sleeves of the *arkhalig* were straight till the elbow and downward from the elbow it is widening. There is folding on the elbow of these *arkhaligs* and so-called “butterfly” or “bow” decorative elements were added over this folding.

The main type of seasonal women cloth of Garabagh region was *kurdu*. Usually, it was made of velvet, *ayulduz, bafta, tirma* and other fabrics, and sometimes it was made of well-tanned leather, fur turned inside. In this case, *kurdu* was sewed with lining. The Khorasan *kurdu* made of dark yellow leather and decorated with same colored silk thread was greatly preferred in Azerbaijan. Usually, *kurdu* which was sewed sleeveless or half-sleeve was stitched by putting fur to lap, collar, and around sleeve sections. Around of fur was closed with lace. The Garabagh *kurdu* was tight and sewn sleeveless, it has no other decoration rather than fur, lace, as well as, *sarma* and *shahpasand*, the collar was open and cross tied. The Garabagh *kurdu* was sometimes called as “*bedenche*”.

At early XIX and XX centuries, traditional women dresses in Garabagh region mostly consisted of these. However, ethnographic data collected for many years, information given by the historians and museum collections let to say that women’s street-clothes such as *lavada, zivini, kulaja, cherkezi, katibi, eshmek, ichlik* (*janlig*) also took place in cloth set of Garabagh women, and this is indica-

tive of the intensity of the trade-economic and cultural relations among the regions of Azerbaijan.

Headgears always held a special place in the traditional women's clothing complex in Garabagh. Being considered as criteria of honour, virginity and beauty of women, the headgears were always indicators of national dignity of oriental women. The diversity of the types, high artistic design and harmony in decoration, more importantly, its conservatism distinguished traditional headgears of Garabagh women from other types of clothing.

Women headgear was divided into two groups: *geyma* (put) and *baglama* (cover). The first group of headgears included *taj* (crown), *tesek* (skull-cap), *chutqu*, *araqchin* (skull-cap), *dinge* (woman's headdress in old times), and the second group of headgears included the kerchiefs of different sizes, ordinary kerchief, *chalma*(turban), *kalagayi* (silk head kerchief), *shawls*, *orpek* (kerchief, scarf worn over the head) , as well as *rubend* (veil), *papaqqabagi*, *chadra*, *charshab*, *duvaq* and so on.

In the past, the girls (especially the daughters of wealthy families) preparing to move to her husband's house used to wear a crown, which was an integral part of wedding sets, on their own wedding day. The crown which was considered a symbol of power of heads of state in the XIX and early XX centuries became a vital element for wedding set of cloth. Sometimes the crown was replaced with crowned *papaqqabagi*.

In the XIX and XX centuries *tesek* (skull-cap) type of woman headgear was very characteristic for Ganjabasar, Shirvan, Garabagh, Shaki-Zagatala and western regions of Azerbaijan. In Garabagh the main type of *tesek* was called *araqchin*. Made of thick and expensive fabrics, as part of the decorative element, the frontal part of *araqchin* was decorated with two rows of gold coins. And under *araqchin* were let down several small and two large braids, curls. In this case *araqchin* was used as *telbasan*. As in every corner of Azerbaijan, in Garabagh the women *araqchin* was made tastefully, had rich variety of hanging and sewing ornaments and added the beauty of women. As a rule, in the region over the *araqchin* was put a silk kerchief on. Depending on the age and tastes local, bordered *kalagayis* of red, black, white, brown colors were more widespread. Both the local hand-made Ganja, Shaki, Shamakhy, Basqal *kalagayis* and those imported (*qonshuchatladan*, *sachaqli*, *bagdati*, *herati*, *Halabi*) were in the main place in the set of everyday clothing for rich women, but among the wedding garments (*bokhchaliq*) of the poor.

Handmade and factory made head kerchiefs held a special place among the women's headgear. "Shali-zer", "serendaz", "qasaba", "zerbaf", "qaz-qaz",

"naz-nazi" "belale", "kharali", "alafa", "benare", etc. types of this kerchiefs were widely used in Shirvan and Garabagh.

Sometimes, small *lechek* (kerchief) was tied round the head over the *tesek*. Ethnographic materials show that in the XIX century different types of women kerchiefs (*qashbend*, *qiyqaj* (triangular headscarf), *chikile*, *khinabend*, *pelandi*, *qiymacha*, *qadar*, etc.) were widely used in the regions of Azerbaijan.

The women shawl used depending on the season (*shadda*, *tirma shawl*, *cashmiri* or *cashmere shawl*, etc.) was woven in the local and foreign manufactures' workshops by handmade. In addition, shawl woven of camel's hair was known well to the people living in the mountain villages.

The woman's footwears in Qarabagh were formed depending on the factors such as changes in the social and economic conditions from time to time, ethnic and social origin, professional trend, natural and landscape zones, and so on; they were enriched with new cloth types during the Middle Ages, and had played crucial role in completing women's clothing types in subsequent periods. At the beginning of XIX-XX centuries, the traditional footwears of Azerbaijan women consisted of *jorab* (sock), *badish*, *chariq* (sandals), *bashmaq* (slippers), *shatal*, *cusht*, *naleyin*, *mest*, *heeled boots and walking or low shoes*, *qushkechen*, *kelik*, etc. During winter, wool socks had main place among the footwear. Usually, it was woven as plain (rib knit) and decorated (without rib knit). Rib knit was not used for the decorated socks, the knitting was done by the colored yarn. Azerbaijani women were skillful in terms of decorating the socks. Socks with geometric, vegetal and carpet ornaments which were known as "takhta-muja", "arsin", "alamunjug" (motley beads), "garghaagzi" (crow mouth), "qoch buynuzu" (ram horn), "gullu-khamsa", "dahraburnu", "jahrapari", "galdirga", "zangir" (chain), "gol" (lake), "quyrum" and so on were widespread among the population. Socks patterned with carpet ornaments were called as "gaba socks" in Garabagh and as "shal sock" in Astara region. Women in Garabagh and Nakhchivan regions wore "kechi jorab" (goat socks) knitted with colorful silk yarns and having colorful patterns. Usually, these socks were knitted by the people from the bride's side or by bride herself for her bridegroom and the best men. Socks decorated with gold and silver threads were in fashion in the region, and its top was up to ankle decorated with flower images.

One of the traditional footgear was *badish*. It was woven as sock but without base and was tied to the calf of the leg with cord to the ankle and below the knee. It was worn both by women and men.

The most characteristic type of women footgear in the XIX century was *bashmaq* (slippers). Being open from the back side, having high heels, the top of

the sole of which was made of *mushk* (musk) and *tumaj* (morocco leather), the sole of which made of tanned leather, the women's *bashmaq* were sewed in three sizes such as "zanana", "miyana" and "gizbashmaqi" (girl's sleepers), and depending on the order, it was decorated with high taste. These *bashmaqs* with toes folded up were sewed with colorful threads or gold strings, and the heel seat had "dosheme" from colorful fabric in order to make the *bashmaq* look beautiful on the foot. The "dosheme" of rich people's *bashmaqs* were made of gold or silver plate and then decorated around.

Bashmaqs were designed with *chakhmapilaks* (gold or silver), and gold thread and beads embroidery. If the sole of *bashmaq* was sewed with thick fabric (velvet), then it was embroidered with gold thread. *Bashmaqs* made by the skillful masters were, in most cases, known by the name of the craft center where it was produced: *bashmaq* of Ganja, *bashmaq* of Gala (Shusha), *bashmaq* of Ordubad, *bashmaq* of Shirvan and so on. Wealthy families mostly preferred "sagri *bashmaq*". *Bashmaq* which was decorated by Khan's daughter Khurshid Banu Natavan was embroidered by beads with floral ornaments. Heel and the edge of sole part of *bashmaq* were designed with metal frame. In order to increase the aesthetic appearance of heel, pleated decorative element made of leather was added to the sides of the heel.

Qaytarmaburun of Shirvan, low-heeled high boots the sides of which were plaited with elastic, chrome or tanned leather of Ganjabasar and Garabagh were widely used by population. During the farming works women used to wear *chariq* (sandals) over socks and *badish*. Even though there was no difference in sewing method and material between woman and man *chariqs*, the women's *chariqs* were distinguished by their small sizes. Mest made from relatively soft leather was light cloth type among the shoes worn at home, and were sewed without heel mainly with black, red, dark blue, green colored *sayfan* and *Morocco leather*. *Chust* was more preferable footwear among rural and urban women in comparison with *bashmaq*. Townswomen mostly preferred to wear *naleyin* and *kelik* at home.

At the beginning of the XIX-XX century, traditional men's clothes of Garabagh population has Azerbaijani and Caucasian features for their cutting and sewing methods, but still were distinguished for their local features which were not so significant. The traditional men clothes consisted of under (*jan*) and overclothes shirt, *dizlik* (underpants), trousers, *arkhalig*, *jan arkhaligi* (*janlig*, *ichlik*, *jilitga*, *pambigli*), *chukha*, *kurk* (fur coat), *yapinji* (felt cloak), as well as head and footgears with different shapes and names. G.V. Urazov, who provided with information about the men's cloths of Jabrayil uyezd in the 80s of the XIX century, wrote that these clothes consisted of short under shirt sewed with

white and blue fabric, *dizlik* which was made from the same material and had *lifa* (girdle or sash) at the waist, wide wool trousers worn during the winter months, top shirts, *arkhalig* which was worn over the top shirt, and *chukha* which was worn over the *arkhalig*. All the year round, they used to wear conical *papaq* made of sheepskin and which was not so high. They used to wear wool *zorabs* (socks), and *chariq* (sandals) made from bull or buffalo skin. These clothes were made of two sets as everyday (working clothes) and *boghchalig* (ceremonial clothes). *Boghchalig* clothes were sewed from the expensive fabrics and were distinguished from the everyday clothes for the abundance of clothing elements, newness, etc.

Form variety, types of fabrics, colors brightness, as well as Azerbaijani men's professional, social and age affiliation were even more noticeable in the street-clothes. At the beginning of XIX-XX centuries, the men's street-clothes were dividing into two groups being one which was worn on back and other on shoulders. First group included trousers, and second group consisted of shirt, *ichlik*, *arkhalig*, *chukha*, *kurk*, *yapinji*, etc.

Two forms of men's street-clothes cut in tunic (folded) and cutting methods, that is "*duzyakha*" (straight collar) and "*chapyakha*" (cross collar) were especially widespread in Garabagh. Men's top shirt in form of "*duzyakha*" was in the same form as under-shirt.

The collar section of "*chapyakha*" shirt, unlike the first, was open from the left side of the neck toward the chest. The neck of the shirt sewed as bordered or *boyundurulu* was tied with one loop-button. Men's street-clothes were sewed from red coarse calico, blue coarse calico, chintz, faille, qanovuz, satin, broadcloth and velvet. Bridegrooms' shirts were especially cut and sew carefully and with taste, collar, undercollar and bracelet were made with gold lace. Lap of the shirt sewed from thin and fine silk fabrics were put inside the *lifali* (with a waist-band) trousers, the lap of the shirts sewed from the thick fabrics was put over the trousers. In this case, it was necessary to wore belt on the waist.

Men's "*jan arkhaligi*" worn over the shirt in the past was known with various names in different regions of Azerbaijan such as "*janlig*", "*galincha*", "*sirigli*", "*pambigli*", "*ichlik*" (*ishdik*), "*jilitga*", etc. It was sewed from blue coarse calico, red coarse calico, satin, as well as hand-woven cashmere, and lining was put inside.

One component of the traditional men's cloth was *arkhalig*. As a type of men's street-clothing, *arkhalig* was known from the epic "Book of Dede Korkut". Being called as "*don*" in ethnographic region of Absheron in Azerbaijan, *arkhalig* was also widespread among nations of Eastern Europe, the Volga

region, the Caucasus, South Caucasus, Siberian Tatars and Central Asia with names of "beshmet" and "zapun".

Being typical for historical and ethnographic Garabagh region, *arkhalig* known as the "Garabagh *arkhalig*" was open-breasted. Its collar section was cut on chest in rectangular or oval form, and was buttoned from chest to waist, and the sleeves were made of *qolchaq* which had decorative feature. This type of *arkhalig* had special place in clothes of aristocratic families, influential individuals and the rich people. Normally, there was cloth called "yakhalig" or "doshluk" worn under open-breasted *arkhalig*. Unlike other types of *arkhalig*, the open-breasted *arkhalig* is considered as earlier type of clothing. Since the beginning of the XIX century, this type of *arkhalig* was included into folk costumes. Respected individuals, spirituals, merchants and grocers, as a rule, used to have waist band over the *arkhalig*, the poors used to put simple belt, but the rich people were putting on gold belt or silver *takband*.

Chukha occupied an important place in the men's clothing set. Sometimes this type of clothing was also called as "balga" in Garabagh. It is confirmed in the "Book of Dede Korkut" that *chukha* is an ancient cloth type in Azerbaijan. There is information about two forms of *chukka*, "simple" and "doqquzlama *chukka*" given in this book. According to the method of cutting, having Caucasian characteristics, *chukhas* were distinguished from each other for their certain local features and names. At the beginning of XIX-XX century, *chukha*, which was integral part of men's cloth set, existed in different versions for the type of its lap such as "frilly" (*kamarchin*), "chinli" (*kahli*), "frilly -chinli"; and for the form of sleeve such as "qoltuqlu (with elbow-rest)" and "qoltuqsuz (without elbow-rest" (*atmaqol*)). For Garabagh region, *oyma collar chukha* was more characteristic. Besides, "vaznali *chukha*" (*cherkezi chukha*) with short lap had important place in cloth set of the people. Color of the *chukha* for wedding was conformed to the color of *arkhalig*. Usually, if the *arkhalig* was in light color, *chukha* was sewed either from dark color or vice versa. *Kurk* sewed from several tanned sheepskin had an important place among the seasonal men's cloth set. Two types of *kurk*, "kaval *kurk*" (this was also called as "sallama *kurk*" or "uzlu *kurk*") and "geyinme *kurk*" (*shepherd kurk*) were widespread for their cutting method in Garabagh. *Kurk*, which was seasonal cloth type of stock-breeder tribes, was handmade from 4-5 rough tanned sheepskins; its stitches were very rough, and it had no ornament patterns on. *Kaval kurk* was made of high quality light tanned 9-10 sheepskins, the wool of which was sewed inside, sleeves and laps which had decorative nature, were long till the ankle. As the sleeves were whole (false), it was worn through putting on the shoulder. The *kaval (sallama) kurk* was included to the clothes of rich classes and townsmen.

Such *kurk* was used as bedding during the pilgrimage and travels. As a rule, the *kurk* was colored to red, yellow, black, gold, brown according to the age of the one who wore the *kurk*, and was decorated with colorful silk threads. *Kurk* could be used for long-time; it was gifted to dear guest, and the dear ones. *Kurk* was also inherited from father to son. In the XIX century, *kurk* made from fur could be rarely seen among the festival costumes of the rich class of Garabagh, as well as Baku, Ganjabasar, Shirvan, Shaki regions. This *kurk* called as "*khaz-azami*" was historically used by other Turkic-speaking peoples.

Yapinji (felt cloak), one of the types of street-clothes were widely used among cattle-breeder population. It was called "*burunjek*" in Mughan region, and as "*kepenek*" (butterfly) in Garabagh. Speaking about this type of clothing which had all-Caucasian features, A.S. Piralov wrote that felt cloak which was the overcloth of Caucasian man was his companion for whole life he spent on horse. Caucasian man could not be imagined without felt cloak. Waterproof felt cloak, which protected people from cold, wind and stuffy heat was used as bedding by people leading nomadic lifestyle. Three types of felt cloak, i.e. "*gabardini*" (without wool), "*knyazi*" (with fringes) and "*garti*" (felt cloak for shepherds), were widespread in Daghlig Shirvan, Guba-Khachmaz, Garabagh, Nakhchivan, Shaki-Zagatala, Ganjabasar and western regions of Azerbaijan. The fabric for felt cloak was prepared by *hallajs* (scutchers) making thick felt by travelling from village to village. Depending on the type and quality, felt cloak was worn by various social classes. Usually, white and black *knyazi* felt cloaks were worn by beys, landowners, kulaks class, *gabardini* felt cloaks were worn by *sarkar* and *kelledars*, and *garti* was worn by shepherds.

At the above-spoken time, *aba*, *gaba*, *jubba*, *Arabian don*, *kayani don*, *khirga* and other men's outerclothes were worn in Garabagh. From the perspective of social belonging, these clothes belonging to the clergy (mullahs, Sayyids, akhunds (theologian), dervish, efendi, mufti, etc.) were fundamentally different from other men's clothing complex for their cutting method, color type, wearing style.

One of the important elements of traditional men's cloth was headgear. *Papaqs* were always estimated as the symbol of honor, self-esteem and good name among people; it was considered to be reprehensible to walk bareheaded in public places, at home, and it was considered be an insult to loss or theft the hat not only for man himself but for his kin as well. The transformation of men's hats as rare exhibit is related with accepting hat, somehow, as a totem in the mentality of our people. The sale of hat was considered unacceptable. Azerbaijani men have never accepted to be bear headed either at the table or in bed except ritual ablution before *Namaz* (prayer). During bed time, they either

replaced it with night hat (*kulah*, *shabkulah*) or covered head with turban. Traditional men headgears were made of different materials (leather, felt, fabric), and were in form of both sewed and tied. Sewed type headgear consisted of different form and named leather and felt hats, *araqchin* (skull-cap) (*tesek* or *tarrik*), *bashlig*; tied type of headgears included head kerchief (turban), *chalma* and *ammama*.

Papaq made of local sheepskin especially prevailed among the headgears. However, rich people asked to sew their hats from the Karakul (Astrakhan fur), brought from Crimea and Central Asia. Hat sewed from this fur was called as "*Bukhara papaq*" among the local people. Depending on the color of the Karakul, "*Bukhara papaqs*" were known with different names such as black (*Arabian papaq*), grey (*Shirazi papaq* or *chalpapaq*), golden or silver (*sur papaq*). The buyers of such hats were mainly beys, nobles, chieftains, wealthy merchants and others. Sometimes individuals and tribes were known among the people because of the type of the hat: *Gazanpapaq oğlu Mahammad*, *Gulpapaq Mirali*, *Bozpapaqs*, *Garapapaqs* and so on. At that time, not depending on the age, all men in Garabagh used to wear leather *papaqs*. As a rule, elders wore long, cone-shaped hat weighing 8 pounds, and young and children wore "*Garabagh type*" light, circular hats.

One of the men's headgear types was "*bashliq*". It was usually worn over the *papaq* by those who were on a long travel in cold and stormy weather and those who lived in the mountains. *Bashliq* mostly was made from tight wool cloth (cashmere), broadcloth, and the most valuable of camel wool.

Araqchin (*tesek* or *terrik*) was men's headgear worn under hat, *chalma* and *ammama*. *Araqchin* was made in two forms being plain and patterned. Plain *araqchins*, as a rule, used to be worn under hat, but the patterned *araqchins* were worn separately.

At early XIX and XX centuries, the everyday wear of rich people and religious figures (dervish, sayyid) in Garabagh was "*kulah*" and "*chaltari*". "*Ali*" and names of other religious figures used to be written with old alphabet in the middle of the decorated patterns of *kulah* which did not differ from the *shabkulah* for its cutting and sewing method. These names were written with colorful threads on every triangular part – one on the top of a large background, other two relatively below on small background side by side. A nice *kulah* which once was the hat of Garabagh khan is now kept in R. Mustafayev Azerbaijan State Art Museum.

At early XIX and XX centuries, the basis of tied type of headgears consisted of *sariq*, *chalma*, and *ammama* in Garabagh. Usually, *sariq* was used by old men in hot weather while doing field and farm works, and when going to bed.

Chalma, as a rule, were worn by influential scholars, poets, esteemed individuals, state figures and others. *Chalma* was given as a headgear in the portrait of poet M.P.Vagif. *Ammama* was mainly worn by clergies (mullahs, efendis, sayyid and muftis). *Ammama* was tied up in a special shape over small hat – *araqchin* or *kulah*. *Ammamas* were distinguished from each other for the color of fabric, its measure and method of tying up on head. Green *ammama* was in fashion among the supreme clergy class in Garabagh.

In the past, different types of men's footwear were in wide use of people. These were *chariq*, *bashmaq* (slippers), *dubandi*, *high top boots* (necked, chrome boots), *chust*, *mest*, *jorab* (socks), *patava*, *dolaq*, *badish* and so on. According to the type of footwear, townsmen and rural population was distinguished from each other at first look. Usually, footwear of townsmen were made of good tanned skin (*saghri*, *etvi*, *meshin* (Russian leather), *tumaj*, *mushku*, *mushamba* (oil-cloth)), sewed based on the specific pattern, and attracted attention for its newness.

The shoe type worn by majority of rural people in Garabagh was *chariq* made of non-tanned cow, horse or donkey skin. Being light and cheap, and useful during the field-farm works, *chariq* had become one of the everyday footwear for the majority of people. *Chariq* was both made of tanned and raw skin. There were various types of *chariqs* worn by Azerbaijani men distinguished for their cutting and sewing method such as “*kotughu*”, “*gizgaytaran*”, “*kalmami*”, “*khalbirgiragi*”, “*gushgozu*”, “*shirvani*” (*shirmai* or *shatiri*), “*shirazi*”, “*zilani-kurdu*”, “*durdaghzi*”, “*tekburun*”, “*qilbuzme*”, “*divel*”, “*ajami*”, “*uchburun*”, “*garabaghi*” etc., and most of them were in Garabagh region. *Chariq*, as a rule, was worn with wool socks (plain and decorated), *badish* (socks with no sole), *patava* (onoocha (cloth wrapped round feet in bast-shoes)) and *dolaq* (foot-binding).

According to the spread areal, men's *bashmaq* which has main place in the set of clothing of townsmen was known as “*merdana bashmaq*”. As it was basically produced by professional shoe-makers in major trade centers, and was more expensive than *chariq*, majority of rural population could not use *bashmaq*. The main buyers of high-heeled *bashmaqs* with iron tip which was made of tanned skin (*mushku*, *tumaj*, *saghri*, etc.) and without any decoration were townsmen. Garabagh people preferred the *bashmaqs* made by shoe-makers of Shusha and which was known as “*Gala bashmagi*” in Azerbaijan.

Chust, *mest*, *high boots*, and *dubandi* had an important place among the footwear of the majority of urban population and wealthy level of rural population.

One of the important and integral parts of the traditional folk costumes was children's clothing in Garabagh. At the beginning of XIX-XX centuries,

children's clothing, almost, consisted of the same national clothing of adults (men and women) but with small sizes. However, there were peculiarities observed in clothing of new born children until certain age in comparison with adults' clothing.

Above all, the new-born child (baby) was kept in swaddling bands. The baby who was in swaddling bands from the day of born until 40 days from the birth was worn cloth called "*girkh (40 days) koyneyi*" and "*girkh papagi*". Usually, "*girkh koyneyi*" was sewed from soft and white cotton fabric, by method of tunic cutting where the stitches were left outside. The collar of the shirt cut as "T" shape was sewed either with colored lace or left open. The sleeves of such shirts were cut straight and reached up to the wrist. As in "*girkh koyneyi*", "*girkh papagi*" was also sewed by keeping stitches out, and was tied with lace under chin after putting it on head. The frontal part of this kind of hat was decorated with embroidery patterns. Sometimes the hat was replaced with kerchief made of thin cotton fabric.

According to the tradition widespread across the nation and which still on goes, everything – such as "*girkh koyneyi*", "*girkh papaqi*", *small quilt blanket, mattress, pillow, swaddling cloth, cradle cord*, etc. needed for the new-born child shall be prepared by the bride's mother. Being followed by large celebration in Garabagh region, this tradition was carried out within a week after the birth of a child and was called as "*beshek baghlama*" or "*beshikgordu*". Close relatives and neighbors who came to see the child used to bring metal money which was the symbol of purity and financial welfare (silver, gold, etc.) for baby boy, and silk kerchief, earrings, fabrics etc. for the baby girls. The parent of the child would also be given certain presents. That day, bride's mother together with relatives and neighbors used to go to *the house of the bridegroom's parents and brought the swaddling clothes and bed set for baby. The "beshek baghlama" tradition was completed with a large dinner-party.*

Ethnographic materials show that if the clothes of small age girls were the repetition of the entire women's clothes, there were differences in boy clothes. This, first of all, showed itself in cutting and sewing method of children's trousers.

Three types of child trousers "*baghli*" (*lifaly*-with cord), "*ashirmali*" (with brace) and "*finka*" were widespread in Garabagh. Along with type diversity of these trousers, they had one common feature that there was no need to open and tie any of them. In this regard, they did not put *miyancha* (pant fly) to the top middle of the trousers, and from the waist to the front part was sewed slit. The same type of children's trousers existed between Tatars and Tajiks.

“*Bagli shalvar*-trousers with cords” were kept on waist and worn by putting tie to the *nifa*. Usually, as the trousers’ lap was left open, it was also called as “open-hem trousers”. The trousers with brace were without *nifa* and its laps were frilly. The brace with loop on the head were sewed to the back of the trousers on both sides over the pelvic bone at 12-15 cm distance from each other. The belt-shaped braces were brought front by crossing them on back and passing over the shoulders, and here it was tied to the buttons on the trousers. Lap and waist of the trousers called “*finka*” were frilly with elastic put inside. This type of children’s trousers had remained as one of the children’s clothes until the 60-70s of the XX century.

In the past, girls' dresses were characterized by color variegation, aesthetic beauty, specific patterns, fine sewing technology, by a majority of hanging and embroidery decorations. Usually, girls' dresses were made in two sets- daily and *bogcaliq* clothes. Daily dresses were sewed of cheap fabrics, partially decorated with different embroidery patterns, and the pattern was not so considered. *Bogcaliq* or wedding dresses, as a rule, were sewed from the expensive silk of bright colors (red, blue, pink, orange, etc.), the collar section, side skirts, neck and edges of the sleeves were covered with delicate embroidery. The repetition of women's clothing set in small size of girls' dresses, hemmed skirts, *arkhaliq*, *bahari*, *kulaja*, *chepken*, *nimtene*, *katibi*, the small-sized head kerchief, *kelagayi* (silk kerchief), slippers and so on occupied the key place in girl's dresses.

The occurrence of adornments completing men's and women's clothing range, giving them the special beauty, is as old as the history of clothing culture. Still unable to understand the nature, the primitive men tried to use the things he obtained readily from nature or created by his own simple fantasy of “art creativity” as adornment element in the true sense, as well as magic and mythical way of thinking. Primitive people who thought that they were surrounded by various forces (spirits) in the world worshiped to the goods among these spirits, and cursed the evil, angry, malicious and the spirits that caused the diseases, and found out “protectors” having magic power to protect people from the evil. These consisted of stone, bone, horn, human or animal teeth, shell, as well as tattoos engraved on body. The adornments that primitive men first referred at had more practical importance than decoration. At the later stages of social development, the quality changes in political, social, economic and cultural life of society, ideology and world outlook, particularly the formation of metal art and natural metal craft started to characterize decorative elements such as purely adornments and jewelry by compressing their practical significance into the background.

Though the first acquaintance with metal has begun since the ancient Neolithic era, the development of production technology of bronze, iron, and later noble metals (gold, silver, etc.) had created a great revolution in the preparation of jewelry. Material culture samples obtained from the Bronze Age (Khojaly-Gedabey culture) monuments prove that jewelry have already been widely used in that period. Adornments such as different type of belts, hangings, earrings, ring, bracelet, bangles, etc. found in this place were various for their form and content, and were made with highly developed taste.

A wide range of decorations and adornments obtained from the ancient and medieval monuments of Azerbaijan as a result of archaeological excavations shows the development of production technology of adornments and decorative patterns in subsequent periods. These adornments and their decorative patterns which passed from centuries, from generations by the way of keeping, dowry or different method of giving gifts serve as a valuable source to study the ethnic composition of the population, the class (social) and age belonging, material and spiritual culture, aesthetic and artistic taste, and production lives. There were many adornments remained as memory in Garabagh historical and ethnographic region used by people in the beginning of the XIX and XX centuries.

It is known that towns have played an important role in the development of craftsmanship. Unlike a number of areas of crafts, the jewelry art is included to the urban craftsmanship field. Therefore, Garabagh jewelry craft reached to its high level of development after the establishment of Shusha as town. Jewelry craft reached the highest level of development in the second half of the XIX century in Shusha town. It is clearly seen from the table prepared by Academician A.S.Sumbatzadeh that there were 3 silver masters in 1848, 32 in 1849, 81 in 1860, 31 in 1879 in Shusha. Though their number dropped to 13 in 1900 year, the number of jewelry shops reached to 20 already in Shusha in 1902, and 56 masters worked there. Ethnographic materials show the development of generation of jewelers founded by the jeweler Abbasgulu in Shusha town at the end of the XIX century and the beginning of the XX century. The next representatives of this generation were famous craftsmen having a rich knowledge of art such as jeweler Rustam, jeweler Behbud, jeweler Ismayil who was known under pseudonym "yemish (melon)", jeweler Mukhtar, jeweler Seyidali and others. The last representative of the jewelers' generation jeweler Jahangir could preserve and deliver the knowledge and skills of Shusha jewelers until recently.

At the beginning of the XIX and XX centuries, men's clothes were almost without decorations except some of practical importance (leather belt, belt,

sword and dagger, watch and watch bag, cartridge-belt, tobacco bag, watch chains, ring-seal and so on). Decorations were mainly used in women and children clothes.

Jewelry were made in domestic art centers in Shusha, Aghdam, Aghjabadi, Barda and other towns of Garabagh, and met the requirements of people.

Though the majority of adornments made by handicraft method (forging, mould, compression, polishing, frame, *minasazlig*, *khatemkarlig*) produced in the art centers of Azerbaijan, expensive belts, necklace and bracelets made in abroad, designed with cutting coins (*ashrafi*, *imperial*, *gold piece*, *lira*, *pounds*, *tilani*) could be sometimes met among the adornments of women of wealthy nobles and merchants.

Women's jewelry made in Garabagh (*papaqqabagi*, *telbasan*, *qarmaq*, *alinlig*, *cardamom and pearl necklaces*, *cones*, *collar*, *khirdaklik*, *bogazalti* (under-neck), *scale belt*, *sash*, *cone-like and parak buttons*, *various earrings – with balls, with parak, with laps, torlama, with chains etc.*, *rings with and without stones*, *bracelets with parak*, *rhombus-like*, *ruby bracelets*, *lapping etc.*) provide information on their local characteristics, wide range of traditional adornments in this region.

Jewelry and adornments used by the population have had significance as an important element of women's clothing. Garabagh women's jewelry made of application of both precious metals and precious stones were divided into several groups such as head, ear, neck, chest, waist, arm and finger adornments according to their usage rule and wearing style. Circular, square, octagonal, leaf, flower, fish-shaped *pilaks* made in the region were used in the decoration of headgears such as *tetek* (hat) and *dinga*. *Chenebend*, having hooks at the end in order to hold headgears tight on the head and to decorate them, was widely used by married women. Depending on the form of imprinting, "*gul changal* (flower fork)", "*marjana garmag* (coral hook)", "*korpu garmag* (bridge hook)", "*hasiri garmag*" and "*gabirghali changal* (thicket fork)" sets of forked *chenebend* were made in Garabagh.

Different types of set of headgears called "*jighjigha*" such as "crown" (*dinga*, *jigga*), later "*alinliq*", "*chenebend with fork* (hook)", "*giraglig*", "*chutqugabagi*", "*gelintaj*", "*tetekqabagi*", "*crowned chutqugabagi*", hanging head ornaments were used in Azerbaijan, as well as in Garabagh. In the past, the girls preparing to move to her husband's house (especially the daughters of wealthy families) used to wear crown which was integral part of wedding set on their head in the wedding. Sometimes the crown was replaced by crowned *chutqugabagi*.

As neck and chest decorations, "*shiri-khurshid*", "*babakhani*", "*barley necklace*", "*pearl necklace*", "*sinebend*", "*leaf necklace*", "*boghazalti*", "*buta*

necklace", "cardamom necklace", "star necklace", collar called "loop" etc. were jewelry to which more attention had been given by women in the region. At the end of the XIX and the beginning of the XX centuries, women of Shusha used to adorn their forehead with *tesekgabagi*, and necks with *khirtdeklik*. Gold *gelibkarliq* motifs sewed on red, green, blue, black or purple velvet *tesekqabagi* were noticeable as contrasting decorative color on the forehead of slender brides.

"Daragi", "sebeti", "gilasi", "lolu" (lola), "kufa", "minaret", "Heydari", "aypara – crescent", "leaf", "flower", "qozali", "findigi", "piyale-zeng", "buta", "badami", "satil", "ucduyma-three button", "dordduyma -four button", "qirkhduyma -forty button", "piyale", "parakli", "etekli", "sharli", etc. types of earring, jewels had the main place among the jewelry used by Garabagh women for long time.

Belts as men and women waist decorations had a lot of types known as "*etekli*" (hanging belt), "*cherkezi belt*", "*tekbend*", "*belbagi* (sash)", "*saltoqqa*", "*suvadakh toqqa*", "*leather belt*", "*thicket belt*", "*domed belt*", "*hooked belt*", "*belt with bird*", "*belt with mirror*", "*almond-shaped belt*", "*girl belt*", "*suspension belt*" and so on were widely used in Garabagh. Formerly, belts famous in Garabagh under names "*pilak*", "*qelemi*", "*shebeke*", "*flower*" have also been used widely.

Different shaped rings "with and without stone", engagement ring, "*barmagjil*", as well as rings, bracelets or bangles with emerald, turquoise, ruby, onyx, pearls and other stones prevailed among arm, wrist, finger adornments used by Garabagh women. "Floral bracelets" with 10-12 medallions was widespread in Garabagh. Engagement ring which was especially noticeable among the rings without stone (*barmagjil*), as a rule, was worn to "ring-finger" of marriageable girls. The rings with and without stones, depending on the financial state, were made of gold, silver, and in some cases, of copper.

A part of women's traditional adornments in Garabagh consisted of traditional jeweler's art samples tied to the dress (*yakhalig*, *eteklik*, *chalkechir-charishqa*, *goza-duyma*, *qumrov – handbell*, *coin strings* etc.), knitted and woven ornaments (*bafta*, *laced pattern*, *chapara*, *harami*, *garagoz*, *sarma* (odd *sarma* and double *sarma*) *shams*, *purchum*, *tassel*, *pitik*, *buta*, *shahpesend*, *gold or silver thread*, *sewing with beads*, *gold lace*, etc.), and various *bakhya*-line of stitch, sewing and *hashya* (*saucer*, *gorush*, *dordtike*, *buzma*, *dejurka*, *zigzag-sighirsiydiyi*, *jahreperi*, *gaychigulpu*, *goshasarig*, *cock-like*, *giyi*, *dahraburnu*, *khanimsallandi*, *galdirga*, *ikisapli -two threads*, *uchsapli -three threads*, *dordsapli -four threads*, *filling sewing*, *guyrum*, etc.) stuck to the dress.

The analysis of ethnographic and bibliographic materials shows that various precious stones (pearls, ruby, onyx, diamonds, amber, emerald,

turquoise, coral, black gem and even diamonds) held an important place in the preparation of Azerbaijan, as well as the Garabagh's women adornments and were the decors of the composition-based jewelry. As the jewelry prepared in such combined form were expensive, poor women used to wear ornamentals made by stringing the cheap stones, ordinary glass, copper, bronze, and even some fruits' kernels (Caucasian olive, palm, etc.), and used take some adornments and jewelry from the rich women for 1 or 2 days for the wedding and other celebration as "birovuz" (for temporary wearing).

Adornments having purely aesthetics and natural decorative function, as well as practical importance, but also being distinguished for its religious and magic role in many cases demonstrated social inequalities between the social groups more fully, and reflected comprehensively the features of that time, everyday mode of life of the people, local and ethnic identity, ethnic and cultural connection, ethno genetic relations between the Turkic-speaking peoples, and the changes that occurred in the use of adornments at the individual stages of age.

QARABAĞ GEYİMLƏRİ

KATALOQ

QADIN GEYİMLƏRİ

KÖYNƏKLƏR

MATM EF 3366 – Zərxara, bafta

Bədən uzunluğu: 46 sm

Eni: 140 sm

Qol uzunluğu: 48 sm

Əl və maşın tikişi

Daxil olma tarixi: 1941- ci il

Təhvil verən: Cavanşir. Xurşud Banu Natəvana məxsusdur

MATM EF 3923 – Tafta, ipək

Bədən uzunluğu: 46 sm

Eni: 124 sm

Qol uzunluğu: 49,5 sm

Əl və maşın tikişi

Daxil olma tarixi: 1949- cu il

Təhvil verən: Səfərova Qəmər Murtuza qızı

MATM EF 5916 – Qanovuz

Bədən uzunluğu: 48 sm

Eni: 130 sm

Qol uzunluğu: 52,5 sm

Əl tikişi

Daxil olma tarixi: 1967- ci il

Təhvil verən: Salahova Tamara Bahadur qızı

MATM EF 8854- Qanovuz, sərmə, bafta

Bədən uzunluğu: 65 sm

Eni: 160 sm

Qol uzunluğu: 63 sm

Əl tikişi

Daxil olma tarixi: 1990- ci il

Təhvil verən: Əliverdov Haqverdi. Üzeyir
Hacıbəyovun anası Şirin xanıma məxsusdur

AXM 6925- qanovuz, basma düymə

Bədən uzunluğu: 44 sm

Eni: 94 sm

Qol uzunluğu: 46 sm

Əl və maşın tikişi

Daxil olma tarixi: 1986- cı il

Təhvil verən: Rəcəbova Bəsti

AXM 8903-Xara, satin

Bədən uzunluğu: 42 sm

Eni: 104 sm

Qol uzunluğu: 56 sm

Əl və maşın tikişi

Daxil olma tarixi: 2005- ci il

Təhvil verən: Muradova Şəmsiyyə

MATM EF 5886 – Tafta

Bədən uzunluğu: 56 sm

Eni: 124 sm

Qol uzunluğu: 52,5 sm

Maşın tikişi

Daxil olma tarixi: 1967- ci il

Təhvil verən: Sadıqova Rəfiqə Şamil

MATM EF 8855- Zərxara, sərmə, krujeva

Bədən uzunluğu: 48 sm

Eni: 132 sm

Qol uzunluğu: 63 sm

Əl tikişi

Daxil olma tarixi: 1990- ci il

Təhvil verən: Əliverdov Haqverdi.

Üzeyir Hacıbəyovun anası Şirin xanıma məxsusdur

MATM EF 5271- Qanovuz, sərmə

Bədən uzunluğu: 50 sm

Eni: 144 sm

Qol uzunluğu: 54 sm

Əl işi

Daxil olma tarixi: 1963- cü il

Təhvil verən: Qaraşarova Diləfruz Abdulla qızı

MATM EF 5272 – Qanovuz

Bədən uzunluğu: 50 sm

Eni: 126 sm

Qol uzunluğu: 54 sm

Əl işi

Daxil olma tarixi: 1963- cü il

Təhvil verən: Qaraşarova Diləfruz Abdulla qızı

MATM EF 5273 – Qanovuz

Bədən uzunluğu: 55 sm

Eni: 138 sm

Qol uzunluğu: 54 sm

Əl işi

Daxil olma tarixi: 1963- cü il

Təhvil verən: Qaraşarova Diləfruz Abdulla qızı

MATM EF 8853- Qanovuz, sərmə, bafta

Bədən uzunluğu: 5 sm

Eni: 150 sm

Qol uzunluğu: 53 sm

Əl tikişi

Daxil olma tarixi: 1990- ci il

Təhvil verən: Əliverdov Haqverdi. Üzeyir Hacıbəyovun anası Şirin xanıma məxsusdur

AXM 7499 – Qanovuz, satin, zərbafta

Bədən uzunluğu: 46 sm

Eni: 104 sm

Qol uzunluğu: 51 sm

Əl və maşın tikişi

Daxil olma tarixi: 1988- ci il

Təhvil verən: Əsgərova Səyyarə

TUMANLAR

MATM EF 6008- Tuman, tirmə.

XX əsrin əvvəli

Uzunluğu – 85 sm

Eni- 8 taxta (1taxta 54,5 sm)

Əl tikişi

Daxil olma tarixi: 1988-ci il

Təhvil verən: Məcidov

MATM EF 1586 – Xara, çit, qaragöz bafta

Uzunluğu – 101 sm

Eni- 8 taxta (432 sm)

Əl və maşın tikişi

Daxil olma tarixi: 1936 – cı il

Təhvil verən: Seyidova

MATM EF 2287 – Xara, çit

Uzunluğu – 101 sm

Eni- 8 taxta (1taxta 56 sm)

Əl işi

Daxil olma tarixi: 1937 – ci il

Təhvil verən: Vəzirova Zəhra

MATM EF 3230 –Xara

Uzunluğu – 101 sm
Eni- 8 taxta (1taxta 54 sm)
Əl və maşın tikişi
Daxil olma tarixi: 1940 – cı il
Təhvil verən: Lənbəranski Səmayə

**MATM EF 1720 – Zərxara, çit, tirmə,
şahpəsənd. XIX əsr**

Uzunluğu – 80 sm
Eni- 8 taxta (1taxta 50 sm)
Əl işi
Daxil olma tarixi: 1936 – cı il
Təhvil verən: Kəbirlinski

MATM EF 1600 – Zərxara, çit, qaragöz bafta

Uzunluğu – 100 sm
Eni- 8 taxta (432 sm)
Əl və maşın tikişi
Daxil olma tarixi: 1936 – cı il
Təhvil verən: Əliyeva Səyahı

MATM 1788– Xara, çit

Uzunluğu: 90 sm
En: 10 taxta (1taxta 57 sm)
Əl işi
Daxil olma tarixi: 1936 – cı il
Təhvil verən: Rüstəmbəyova

MATM EF 1789 – Atlas, çit

Uzunluğu – 101 sm
Eni- 9 taxta (1taxta 57 sm)
Əl işi
Daxil olma tarixi: 1936 – cı il
Təhvil verən: Rüstəmbəyova

MATM EF 3364 –Xara, qaragöz bafta

Xara
Uzunluğu – 98 sm
Eni- 10 taxta (1taxta 55 sm)
Əl və maşın tikişi
Daxil olma tarixi: 1941 – ci il
Təhvil verən: Cavanşir Maya xanım

MATM EF 4078 – Məxmər

Uzunluğu –98 sm
Eni- 6 taxta (1 taxta 44 sm)
Əl tikişi
Daxil olma tarixi: 1954 – cü il
Təhvil verən: Cavanşir ailəsi

MATM EF 4523 –Tirmə

Uzunluğu – 100 sm
Eni- 3 taxta (1 taxta 120 sm)
Əl və maşın tikişi
Daxil olma tarixi: 1958 – ci il
Təhvil verən: Şahnəzərova Lusiya

MATM EF 8257 –Zərxara, bafta. XIX əsrin sonu.

Uzunluğu – 100 sm
Eni- 9 taxta (1taxta 54 sm)
Əl tikişi
Daxil olma tarixi: 1982-ci il
Təhvil verən: Babayeva Tamella

MATM EF 5277 – İpək, satin, metal

Uzunluğu – 87 sm
Eni- 8 taxta (1taxta 54 sm)
Əl işi
Daxil olma tarixi: 1963 – cü il
Təhvil verən: Qaraşova Diləfruz Abdulla qızı

MATM EF 3476 –Qaz, ipək

Uzunluđu – 100 sm

Eni- 10 taxta (1taxta 38 sm)

Əl tikiři

Daxil olma tarixi: 1941 – ci il

Təhvil verən: Camalinskaya Zərəngiz (Xurşud Banu Natəvanın nəvəsi)

MATM EF 3477 –Qaz, ipək

Uzunluđu – 85 sm

Eni- 10 taxta (1 taxta 38 sm)

Əl tikiři

Daxil olma tarixi: 1941 – ci il

Təhvil verən: Camalinskaya Zərəngiz (Xurşud Banu Natəvanın nəvəsi)

**MATM EF 4018 –Atlas, tirmə, qanovuz,
şəhpəsənd, qaragöz bafta,**

Uzunluğu –92,5 sm

Eni- 10 taxta (1 taxta 48 sm)

Əl tikişi

Daxil olma tarixi: 1954 – cü il

Təhvil verən: Cavanşir Balaca xanım (İbrahimxəlil xanın nəticəsinin xanımına məxsusdur)

MATM EF 5814 – Zərxara, qanovuz, çit

Uzunluğu – 90 sm

Eni- 5,5 taxta (1taxta 47 sm)

Əl tikişi

Daxil olma tarixi: 1967 – ci il

Təhvil verən: Yüzbaşov Qasım Həsən oğlu

MATM EF 6771 –Hacı mənə bax,

Uzunluğu – 97 sm
Eni- 8 taxta (1taxta 54,5 sm)
Əl tikişi
Daxil olma tarixi: 1971-ci il
Təhvil verən: Əliyev

**MATM EF 8860 –Zərxara, ipək, bafta,
sərmə. XIX əsrin sonu.**

Uzunluğu – 100 sm
Eni- 10 taxta (1taxta 47 sm)
Əl işi
Daxil olma tarixi: 1990 – cı il
Təhvil verən: Əliverdov Haqverdi (Tuman Üzeyir Hacıbəyovun
anası Şirin xanıma məxsusdur)

MATM EF 8861 –İpək. XIX əsrin sonu.

Uzunluğu – 100 sm
Eni- 10 taxta (1taxta 47 sm)
Maşın tikişi
Daxil olma tarixi: 1990 – cı il
Təhvil verən: Əliverdov Haqverdi (Tuman Üzeyir Hacıbəyovun
ailəsinə məxsusdur)

AMİM T-641- Xara, bafta, XIX əsr

Uzunluğu: 101 sm
Eni: 12 taxta (1 taxta 42 sm)
Əl işi
Daxil olma tarixi: 1964 – cü il
Təhvil verən: Sahtaxtinskaya S.

MATM EF 8258 –Məxmər. XX əsrin əvvəli

Uzunluğu – 100 sm
Eni- 6 taxta (1taxta 42 sm)
Əl tikişi
Daxil olma tarixi: 1982-ci il
Təhvil verən: Babayeva Tamella

MATM EF 8961 –Tirmə, zərxara, zərbafta, sərmə. XIX əsrin sonu.

Uzunluğu – 86 sm
Eni- 10 taxta (1taxta 46 sm)
Əl işi
Daxil olma tarixi: 1993 – cü il
Təhvil verən: Əliyeva Adilə Lətif qızı

**MATM EF 8863 –Məxmər, ipək,satin,
qanovuz, zərbafta, sərmə . XIX əsrin sonu.**

Uzunluğu – 92 sm

Eni- 12 taxta (1 taxta 46 sm)

Əl işi

Daxil olma tarixi: 1990 – cı il

Təhvil verən: Əliverdov Haqverdi (Tuman Üzeyir
Hacıbəyovun anası Şirin xanıma məxsusdur)

AXM 1752 – Məxmər

Uzunluğu – 95 sm

Eni – 6 taxta (1taxta 44 sm)

Əl işi

Daxil olma tarixi: 1986 – cı il

Təhvil verən: Rüstəmovna Məhbubə

MATM EF 9776 –Məxmər. XIX əsrin sonu

Uzunluğu: 96 sm

Eni: 6 taxta (1 taxta 42 sm)

Əl və maşın tikisi

Daxil olma tarixi: 2012-ci il

Təhvil verən: Rəsul Qasimov

TUMANBAĞILAR

MATM EF 2215 – İpək, güləbətın

Uzunluđu - 145 sm
Daxil olma tarixi-1937-ci il
Təhvıl verən şəxs- Hətəmov Tələt

MATM EF 7768 – İpək, güləbətın

Uzunluđu – 145 sm
Daxil olma tarixi- 1975-ci il
Təhvıl verən şəxs – Hacinskaya Fatma

MATM EF 7769 – İpək, güləbətın

Uzunluđu – 145 sm
Daxil olma tarixi: 1975-ci il
Təhvıl verən şəxs – Hacinskaya Fatma

AXM 2839 – İpək, güləbətın.

Uzunluđu – 150 sm
Daxil olma tarixi – 1971- ci il
Təhvıl verən şəxs –Yüzbaşova Mehparə

AXM 2841- İpək, güləbətın.

Uzunluđu – 130 sm
Daxil olma tarixi – 1971- ci il
Təhvıl verən şəxs –Yüzbaşova Mehparə

MATM EF 9040 – İpək, güləbətın

Uzunluđu – 150 sm
Daxil olma tarixi – 1993- cü il
Təhvıl verən şəxs – Qasımova Məsmə Cəfər qızı

ARXALIQLAR

**MATM EF 3365- Xara, ipək, qaragöz
bafta**

Bədən uzunluğu: 33 sm

Ətək qırçını: 8 sm

Qol uzunluğu: 37 sm, qırçını: 9 sm

Eni: 67 sm

Əl tikişi

Daxil olma tarixi: 1941-ci il

Təhvil verən: Cavanşir Maya xanım

MATM EF 1571- Xara, çit
Bədən uzunluğu: 42 sm
Ətək qırçını: 11sm. Yaxa qırçını: 2 sm
Qol uzunluğu: 47 sm, qırçını: 5 sm. Eni: 78 sm
Əl və maşın tikişi
Daxil olma tarixi: 1936 cı il
Təhvil verən: İsgəndər Əsgərov

MATM EF 1601- Zərxara, çit, plastik, metal
Bədən uzunluğu: 35 sm
Ətək qırçını: 9 sm. Yaxa qırçını: 1,2 sm. Qol uzunluğu: 44 sm, qırçını: 10 sm
Eni: 64 sm
Əl və maşın tikişi
Daxil olma tarixi: 1936 – cı il
Təhvil verən: Əliyeva Səyalı

MATM EF 1572- İpək, sintetik, plastik

Bədən uzunluğu: 38,5 sm
Ətək qırçını: 11 sm
Yaxa qırçını: 2 sm
Qol uzunluğu: 47 sm, qırçını: 5 sm
Eni: 78 sm
Əl və maşın tikişi
Daxil olma tarixi: 1936 cı il
Təhvil verən: İsgəndər Əsgərov

MATM EF 1573- Şal, çit

Bədən uzunluğu: 37 sm
Ətək qırçını: 9 sm
Yaxa qırçını: 2 sm
Qol uzunluğu: 57 sm
Eni: 72 sm
Daxil olma tarixi: 1936 cı il
Təhvil verən: İsgəndər Əsgərov

MATM EF 1587 – Xara,

Bədən uzunluğu: 39 sm
Ətək qırçını: 11 sm
Yaxa qırçını: 2 sm
Qol uzunluğu – 47 sm, qırçını – 5 sm
Eni: 76 sm
Əl və maşın tikişi
Daxil olma tarixi: 1936- cı il
Təhvil verən: Seyidov

MATAM EF 2213- Tirmə, satın

Bədən uzunluğu: 35 sm
Ətək qırçını: 13 sm
Yaxa qırçını: 1 sm
Qol uzunluğu: 43 sm
Eni: 80 sm
Əl və maşın tikişi
Daxil olma tarixi: 1937-ci il
Təhvil verən: Hətəmov Tələt

**MATM EF 2837-İpək, çit , pilək,
plastik**

Bədən uzunluğu: 37,5 sm
Ətək qırçını: 9,5 sm
Yaxa qırçını: 2,2 sm
Qol uzunluğu: 45 sm, qırçını: 10 sm
Əni: 78 sm
Əl və maşın tikişi
Daxil olma tarixi: 1940-cı il. Paris sərğisindən
alınub

**MATM EF 3137 – İpək, atlas,
sintetik**

Bədən uzunluğu: 40 sm
Ətək qırçını: 11 sm
Qol uzunluğu: 45 sm, qırçını: 5 sm
Əni: 80 sm
Əl və maşın tikişi
Daxil olma tarixi: 1940- cı il
Təhvil verən: Bədalova T.

**MATM EF 4079- Məxmər, satin,
tafta, metal, plastik**

Bədən uzunluğu: 38,5 sm
Ətək qırçını: 11,5 sm
Yaxa qırçını: 1 sm
Qol uzunluğu: 43 sm, qırçını: 10 sm
Əni: 70 sm
Əl və maşın tikişi
Daxil olma tarixi: 1954- cü il
Təhvil verən: Cavanşir ailəsi

**AXM 1639 – Arxalıq, məxmər, çit ,
zəncirə, bafta.**

Bədən uzunluğu-32 sm
Ətək qırçını-18 sm
Yaxa qırçını-2 sm
Qol uzunluğu – 45 sm
Əni- 70 sm
Maşın və əl tikişi
Daxil olma tarixi: 1972-ci il
Təhvil verən: Əlibəyov Rəhim

MATM EF 2119 – İpək, sintetik

Bədən uzunluğu: 36 sm
Ətək qırçını: 12 sm. Qol uzunluğu: 48 sm. Eni: 67 sm
Əl və maşın tikişi
Daxil olma tarixi: 1937 -ci il
Təhvil verən: Mirzəyev

MATM EF 2288 -Reps, çit

Bədən uzunluğu: 34 sm
Ətək qırçını: 8 sm. Qol uzunluğu: 58 sm. Eni: 78 sm
Maşın tikişi
Daxil olma tarixi: 1937- ci il
Təhvil verən: Vəzirova Zəhra

MATM EF 3202 – Xara, çit, bafta, plastik

Bədən uzunluğu: 38 sm
Ətək qırçını: 8 sm. Qol uzunluğu: 51 sm, qırçını: 5 sm. Eni: 62 sm
Əl və maşın tikişi
Daxil olma tarixi: 1940- cı il
Təhvil verən: naməlum

MATM EF 3203 – Xara, çit

Bədən uzunluğu: 34 sm
Ətək qırçını: 12 sm. Yaxa qırçını: 2 sm. Qol uzunluğu: 40 sm, qırçını: 12 sm
Eni: 80 sm
Maşın tikişi
Daxil olma tarixi: 1940- cı il
Təhvil verən: naməlum

**MATM EF 2198 – Zərxara, çit,
plastik, bafta**

Bədən uzunluğu: 31 sm
Ətək qırçını: 11 sm
Yaxa qırçını: 1 sm
Qol uzunluğu: 42 sm, qırçını: 7,5 sm
Eni: 62 sm
Əl və maşın tikişi
Daxil olma tarixi: 1937-ci il
Təhvil verən: Ağayeva

**MATM EF 3303- İpək, çit, qaragöz
bafta**

Bədən uzunluğu: 36 sm
Ətək qırçını: 12 sm
Yaxa qırçını: 1,3 sm
Qol uzunluğu: 43 sm, qırçını: 10,5 sm
Eni: 68 sm
Əl və maşın tikişi
Daxil olma tarixi: 1940-ci il
Təhvil verən: Məlik Yeqanov

MATM EF 3475 – Zərxara, ipək, məxmər, güləbətın

Bədən uzunluğu: 32 sm

Ətək qırçını: 18 sm

Qol uzunluğu: 51 sm

Eni: 80 sm

Əl tikişi

Daxil olma tarixi: 1941-ci il

Təhvil verən: Camalinskaya Zərəngiz (Xurşud Banu Natəvanın nəvəsi)

MATM EF 5274- Tafta, çit, plastik

Bədən uzunluğu: 39,5 sm
 Əmək qırçını: 11,5 sm
 Yaxa qırçını: 2,5 sm
 Qol uzunluğu: 40 sm, qırçını: 12,5 sm
 Eni: 72 sm
 Əl və maşın tikişi
 Daxil olma tarixi: 1963- cü il
 Təhvil verən: Qaraşarova Diləfruz
 Abdulla qızı

MATM EF 4522-Tirməşal, çit, tikmə

Bədən uzunluğu: 38 sm
 Əmək qırçını: 10 sm
 Qol uzunluğu: 49,5 sm, qırçını: 3,5 sm
 Eni: 76 sm
 Əl və maşın tikişi
 Daxil olma tarixi: 1958- ci il
 Təhvil verən: Şahnəzərova Lüsüya

MATM EF 4117- İpək, çit

Bədən uzunluğu: 39 sm
 Əmək qırçını: 12,5 sm
 Yaxa qırçını: 1 sm
 Qol uzunluğu: 53 sm, qırçını: 1 sm
 Eni: 72 sm
 Əl və maşın tikişi
 Daxil olma tarixi: 1955- ci il
 Təhvil verən: Rəfiyeva S.

MATM EF 4589- İpək, çit, qıvrım, plastik

Bədən uzunluğu: 41 sm
 Əmək qırçını: 12,5 sm
 Yaxa qırçını: 2,5 sm
 Qol uzunluğu: 49,5 sm, qırçını: 3,5 sm
 Eni: 79 sm
 Əl və maşın tikişi
 Daxil olma tarixi: 1959- cu il
 Təhvil verən: Salahova Tamara Bahadır
 qızı

MATM EF 4686 –Kətan, plastik

Bədən uzunluğu: 40,5 sm
Ətək qırçını: 11 sm
Yaxa qırçını: 2,5 sm
Qol uzunluğu: 48 sm, qırçını: 9 sm
Eni: 74 sm
Əl və maşın tikişi
Daxil olma tarixi: 1959- cu il
Təhvil verən: Sadiqova Şövkət Rza qızı

MATM EF 4739- Xara, çit

Bədən uzunluğu: 38 sm
Ətək qırçını: 8 sm
Yaxa qırçını: 2 sm
Qol uzunluğu: 40 sm, qırçını: 8 sm
Eni: 68 sm
Maşın tikişi
Daxil olma tarixi: 1960- cı il
Təhvil verən: Tağıyeva Lətifət

MATM EF 5134- Xara, çit

Bədən uzunluğu: 39 sm
Ətək qırçını: 9 sm
Yaxa qırçını: 2,5 sm
Qol uzunluğu: 35 sm, qırçını: 15 sm
Eni: 79 sm
Əl və maşın tikişi
Daxil olma tarixi: 1961- ci il
Təhvil verən: Qaraşarova Diləfruz

MATM EF 5207- Xara, çit

Bədən uzunluğu: 37 sm
Ətək qırçını: 12 sm
Yaxa qırçını: 2 sm
Qol uzunluğu: 38 sm, qırçını: 8,5 sm
Eni: 70,5 sm
Maşın tikişi
Daxil olma tarixi: 1962- ci il
Mirzəyeva Şükufə hədiyyə etmişdir

MATM EF 8256- Zərxara, çit, zəncirə

Bədən uzunluğu-40 sm
Ətək qırçını – 10 sm
Qol uzunluğu -48 sm,
Eni- 69 sm
Əl və maşın tikişi
Daxil olma tarixi: 1982-ci il
Təhvil verən: Babayeva Tamella

MATM EF 5808–Zərxara çit

Bədən uzunluğu: 34 sm. Ətək qırçını: 12 sm. Yaxa qırçını: 2 sm
Qol uzunluğu: 34 sm, qırçını: 12 sm. Eni: 70 sm.
Əl və maşın tikişi
Daxil olma tarixi: 1967- ci il. Təhvil verən: Muradzadə X. (Nuxa).

MATM EF 6591 – Xara, çit

Bədən uzunluğu-34 sm

Ətək qırçını- 15 sm

Qol uzunluğu -40 sm

Eni- 64,5 sm

Daxil olma tarixi: 1971-ci il

Təhvil verən: Hüseynova

MATM EF 6675- Atlas, çit, güləbətın

Bədən uzunluğu- 34 sm. Ətək qırçını- 15,5 sm

Qol uzunluğu -50 sm, qırçını 2,5 sm. Eni- 76 sm

Əl və maşın tikişi

Daxil olma tarixi: 1971-ci il

Təhvil verən: Bəylərbəyova

**MATM EF 5879- Tirmə, çit, qaragöz
bafta, plastik**

Bədən uzunluğu: 37 sm
 Ətək qırçını: 10 sm
 Yaxa qırçını: 1,2 sm
 Qol uzunluğu: 43 sm, qırçını: 4,5 sm
 Eni: 70 sm
 Maşın tikişi
 Daxil olma tarixi: 1967-ci il
 Təhvil verən: Sadıqova Rəfiqə Şamil qızı

MATM EF 5884–Zərxara, çit

Bədən uzunluğu – 37 sm
 Ətək qırçını – 12 sm
 Yaxa qırçını – 2 sm
 Qol uzunluğu – 37 sm
 Eni – 76 sm
 Maşın tikişi
 Daxil olma tarixi: 1967- ci il
 Təhvil verən: Sadıqova Rəfiqə

MATM EF 5274 – Tafta, çit, plastik

Bədən uzunluğu-39 sm
 Ətək qırçını- 11,4 sm
 Yaxa qırçını- 2,4 sm
 Qol uzunluğu -40 sm, qırçını-12,4 sm
 Eni- 72 sm
 Əl və maşın tikişi
 Daxil olma tarixi: 1963 – cü il
 Təhvil verən: Qaraşarova Diləfruz
 Abdulla qızı

MATM EF 6016- Xara, satin

Bədən uzunluğu-38 sm
 Ətək qırçını- 12,5 sm
 Yaxa qırçını- 2 sm
 Qol uzunluğu -39 sm
 Eni- 84,5 sm
 Əl və maşın tikişi
 Daxil olma tarixi: 1968-ci il
 Təhvil verən: Qaraqaşlı Qəhrəman

MATM EF 6126 – İpək, çit

Bədən uzunluğu-34 sm
Ətək qırçını- 15 sm
Qol uzunluğu -40 sm
Eni- 64,5 sm
Maşın tikişi
Daxil olma tarixi: 1969 – cu il
Təhvil verən: Ermənistan
respublikasının Gədikvənd kəndindən
Hüseynov

MATM EF 6676- Kətan, çit.

Bədən uzunluğu-29,5 sm
Ətək qırçını- 8,5 sm
Yaxa qırçını- 2 sm
Qol uzunluğu -50 sm, qırçını -10 sm
Eni- 66 sm
Əl və maşın tikişi
Daxil olma tarixi: 1971-ci il
Təhvil verən: Bəylərbəyova

MATM EF 6897- Zərxara, çit

Bədən uzunluğu-34,5 sm
Ətək qırçını- 12 sm
Yaxa qırçını- 1,5 sm
Qol uzunluğu -46 sm
Eni- 74 sm
Daxil olma tarixi: 1971-ci il
Təhvil verən: İmanova Şükufə Ağalar
qızı

MATM EF 6898-Xara, çit.

Bədən uzunluğu-32,5 sm
Ətək qırçını- 12 sm
Yaxa qırçını- 1 sm
Qol uzunluğu -43 sm, qırçını – 4,3 sm
Eni- 70 sm
Maşın tikişi
Daxil olma tarixi: 1977-ci il
Təhvil verən: İmanova Şükufə Ağalar
qızı

MATM EF 7521- Pambıq, satin, sərmə, bafta

Bədən uzunluğu-33 sm. Ətək qırçını- 17,5 sm. Yaxa qırçını- 2 sm.
Qol uzunluğu -48 sm, qırçını – 4,5 sm. Eni- 78 sm
Əl və maşın tikişi
Daxil olma tarixi: 1974 – cü il
Təhvil verən: Hüseynova Simuzər

MATM EF 7758– Zərxara, çit

Bədən uzunluğu-36 sm. Ətək qırçını- 11,5 sm
Yaxa qırçını- 2 sm. Qol uzunluğu -50 sm. Əl və maşın tikişi
Eni- 73 sm
Daxil olma tarixi: 1975-ci il
Təhvil verən: Hacinskaya Fatma

MATM EF 6902 –Məxmər, çit, plastik

Bədən uzunluğu-35 sm. Ətək qırçını- 10,5 sm. Yaxa qırçını- 2 sm.

Qol uzunluğu -43 sm, qırçını – 8 sm. Eni- 84,5 sm

Əl və maşın tikişi

Daxil olma tarixi: 1971-ci il

Təhvil verən: İmanova Şükufə Ağalar qızı

MATM EF 6903 – Sintetik, ipək, satin, plastik

Bədən uzunluğu-34,5 sm. Ətək qırçını- 11,5 sm. Yaxa qırçını- 1,5 sm.

Qol uzunluğu -42 sm, qırçını – 9 sm. Eni- 76 sm

Əl və maşın tikişi

Daxil olma tarixi: 1971-ci il

Təhvil verən: İmanova Şükufə Ağalar qızı

MATM EF 6899- Xara, satin

Bədən uzunluğu-34,5 sm
Ətək qırçını- 10,5 sm
Yaxa qırçını- 1,5 sm
Qol uzunluğu -43 sm, qırçını – 4,3 sm
Eni- 72 sm
Əl və maşın tikişi
Daxil olma tarixi: 1977-ci il
Təhvil verən: İmanova Şükufə Ağalar qızı

MATM EF 6900 – Xara, satin

Bədən uzunluğu-37,5 sm
Ətək qırçını- 10 sm
Yaxa qırçını- 1 sm
Qol uzunluğu -43 sm
Eni- 88 sm
Əl və maşın tikişi
Daxil olma tarixi: 1971-ci il
Təhvil verən: İmanova Şükufə Ağalar qızı

MATM EF 6901 – Zərxara, satin, plastik

Bədən uzunluğu-33 sm
Ətək qırçını- 12,2 sm
Yaxa qırçını- 1 sm
Qol uzunluğu – 41sm, qırçını – 7 sm
Eni- 68,5 sm
Maşın tikişi
Daxil olma tarixi: 1971-ci il
Təhvil verən: İmanova Şükufə Ağalar qızı

MATM EF 7393- Xara, satin, metal

Bədən uzunluğu-38 sm
Ətək qırçını- 12 sm
Yaxa qırçını- 2 sm
Qol uzunluğu -55 sm
Eni- 76 sm
Əl və maşın tikişi
Daxil olma tarixi: 1974 – cü il
Təhvil verən: Kərimova Fatma

MATM EF 7421– Xara, satin, metal

Bədən uzunluğu-38 sm
Ətək qırçını- 9,5 sm
Qol uzunluğu -58,5 sm
Eni- 68 sm
Əl və maşın tikişi
Daxil olma tarixi: 1974 – cü il
Təhvil verən: Səfərova Firangiz

MATM EF 7522 –Pambıq, satin, sərmə, bafta

Bədən uzunluğu-34,5 sm
Ətək qırçını- 15 sm
Yaxa qırçını- 1 sm
Qol uzunluğu -50 sm
Eni- 80 sm
Maşın tikişi
Daxil olma tarixi: 1974 – cü il
Təhvil verən: Hüseynova Simuzər

MATM EF 7726– Xara, atlas, satin, metal

Bədən uzunluğu-38 sm
Ətək qırçını- 10,5 sm
Yaxa qırçını- 4 sm
Qol uzunluğu -58 sm, qol qırçını – 4 sm
Eni- 70,5 sm
Maşın tikişi
Daxil olma tarixi: 1975-ci il
Təhvil verən: Quluzadə Tacxanım

MATM EF 8118 –Məxmər, satin

Bədən uzunluğu-35 sm
Ətək qırçını- 15,5 sm
Yaxa qırçını- 2 sm
Qol uzunluğu -54 sm
Əl və maşın tikişi
Eni- 76 sm
Daxil olma tarixi: 1980-ci il
Təhvil verən: Vəliyeva Səriyyə Ağaverdi qızı

AXM 6810 – Arxalıq; məxmər, çit, qarğı korset.

Bədən uzunluğu- 37 sm. Ətək qırçını-12 sm

Qol uzunluğu -41 sm, qırçını-8 sm. Eni- 76 sm

Maşın və əl tikişi

Daxil olma tarixi: 1986 – cı il

Təhvil verən: Ağayeva Simuzər Məmməd qızı

MATM EF 9776- Məxmər, ipək, çit

Bədən uzunluğu- 40 sm

Ətək qırçını – 11 sm

Qol uzunluğu – 45 sm

Eni- 80 sm

Maşın tikişi

Daxil olma tarixi: 2012-ci il

Təhvil verən: Quliyev Rəsul

MATM EF 8646- Məxmər, ipək, çit

Bədən uzunluğu- 35 sm. Ətək qırçını – 12 sm

Yaxa qırçını -1 sm. Qol uzunluğu -50 sm, qol qırçını- 8 sm. Eni- 74 sm

Maşın tikişi

Daxil olma tarixi: 1986-ci il

Təhvil verən: Məmmədov Baba Atabala oğlu

MATM EF 8273- Məxmər, ipək, çit, qaragöz bafta

Bədən uzunluğu- 40 sm. Ətək qırçını – 12 sm

Yaxa qırçını-2 sm. Qol uzunluğu – 45 sm, qol qırçını – 4 sm. Eni- 80 sm

Maşın tikişi

Daxil olma tarixi: 1982-ci il

Təhvil verən: Hüseynova Seyidxanım Mürsəl qızı

AXM 1425 – Arxalıq, tirmə, çit

Bədən uzunluğu-32 sm
 Ətək qırçını-12 sm
 Yaxa qırçını-2 sm
 Qol uzunluğu – 48 sm
 Eni- 72 sm
 Maşın və əl tikişi
 Daxil olma tarixi: 1971-ci il
 Təhvil verən: İmanova Şükufə

MATM EF 8959- Tirmə, ipək, qaragöz bafta

Bədən uzunluğu- 45 sm
 Ətək qırçını-10 sm
 Yaxa qırçını-1 sm
 Qol uzunluğu -50 sm,
 Eni- 77 sm
 Əl işi
 Daxil olma tarixi: 1993 – cü il
 Təhvil verən: Əliyeva Adilə Lətif qızı

MATM EF 8119 –Xara, bez

Bədən uzunluğu-35,5 sm
 Ətək qırçını- 15 sm
 Qol uzunluğu -54 sm
 Əl və maşın tikişi
 Eni- 74 sm
 Daxil olma tarixi: 1980-ci il
 Təhvil verən: Vəliyeva Səriyyə Ağaverdi qızı

AMİM T-725- Xara, tafta, plastmas

Bədən uzunluğu-34 sm
 Ətək qırçını-11sm
 Yaxa qırçını-2 sm
 Qol uzunluğu – 32 sm, qol qırçını-10 sm
 Eni- 72 sm
 Maşın tikişi
 Daxil olma tarixi: 1973 – cü il
 Təhvil verən: Mirzəcanova

AMİM T-642- Xara, çit

Bədən uzunluğu- 40 sm
Ətək qırçını-15 sm
Yaxa qırçını-5 sm
Qol uzunluğu – 45 sm, qol qırçını- 8 sm
Eni- 80 sm
Maşın tikişi
Daxil olma tarixi: 1973 – cü il
Təhvil verən: Şahtaxtinskaya S.

Ağcəbədi rayon Tarix

Diyarşünaslıq Muzeyi inv. 104 –

İpək, çit

Bədən uzunluğu- 34 sm
Ətək qırçını- 15 sm
Qol uzunluğu -55 sm
Eni- 120 sm
Maşın tikişi
Daxil olma tarixi: 1979-cu il
Təhvil verən: Fərzəliyev Məmməd

**AXM 3273 -Arxalıq, xara, çit, satin,
korset, ipək kant.**

Bədən uzunluğu- 36 sm
Ətək qırçını-11sm
Yaxa qırçını-2 sm
Qol uzunluğu -56 sm
Eni- 70 sm
Maşın və əl tikişi
Daxil olma tarixi: 1976 – cı il
Təhvil verən: Sadiqov Nadir

AXM 315- Arxalıq; zərxara, çit

Bədən uzunluğu-30 sm
Ətək qırçını-8 sm
Yaxa qırçını-2 sm
Qol uzunluğu -40 sm, qol qırçını- 6 sm
Eni- 62 sm
Maşın və əl tikişi
Daxil olma tarixi: 1967-ci il
Təhvil verən: Yüzbaşov Qasım Həsən
oğlu

AMİM T-709- Zərxara, çit, atlas, qaragöz bafta
 Bədən uzunluğu-36 sm. Ətək qırçını-12 sm. Yaxa qırçını-2 sm
 Qol uzunluğu -43 sm, qol qırçını- 6 sm. Eni- 77 sm
 Əl işi
 Daxil olma tarixi: 1971-ci il
 Təhvil verən: Salahova B.

AMİM T-710
 Bədən uzunluğu-35 sm. Ətək qırçını-18 sm
 Yaxa qırçını-2 sm. Qol uzunluğu -50 sm,. Eni- 77 sm
 Maşın tikişi
 Daxil olma tarixi: 1971-ci il
 Təhvil verən: Şərifov T.

MATM EF 8262- Xara, satin

Bədən uzunluğu- 40 sm. Ətək qırçını – 8,5 sm

Qol uzunluğu -48 sm. Eni- 69 sm

Əl və maşın tikişi

Daxil olma tarixi: 1982-ci il

Təhvil verən: Babayeva Tamella

MATM EF 3304- Darayı, çit, küpür

Bədən uzunluğu: 37 sm. Ətək qırçını: 12 sm. Yaxa qırçını: 2 sm

Qol uzunluğu: 51 sm, qırçını: 4 sm. Eni: 80 sm

Maşın tikişi

Daxil olma tarixi: 1940- ci il

Təhvil verən: Məlik Yeqanov

AXM 5099- Xara, çit.

Bədən uzunluğu-35 sm
 Əmək qırçını-8 sm
 Yaxa qırçını-1 sm
 Qol uzunluğu -41 sm, qol qırçını- 9 sm
 Eni- 70 sm
 Maşın və əl tikişi
 Daxil olma tarixi: 1981-ci il
 Təhvil verən: Nəcəfova Validə Cəlil qızı

AXM 5185- Xara, satin, plastik.

Bədən uzunluğu-36 sm
 Əmək qırçını-10 sm
 Yaxa qırçını-2 sm
 Qol uzunluğu -53 sm, qol qırçını- 9 sm
 Eni- 64 sm
 Maşın və əl tikişi
 Daxil olma tarixi: 1982-ci il
 Təhvil verən: naməlum

AXM 5727- Zərxara, tafta, metal.

Bədən uzunluğu-37 sm
 Əmək qırçını-12 sm
 Qol uzunluğu -52 sm
 Eni- 64 sm
 Maşın və əl tikişi
 Daxil olma tarixi: 1983 – cü il
 Təhvil verən: Hacıyev Məcid Ələsgər oğlu

AXM 7488. Çit, ipək, metal

Bədən uzunluğu- 44 sm
 Əmək qırçını-14 sm
 Qol uzunluğu – 41 sm, qırçını – 8 sm
 Eni- 72 sm
 Maşın və əl tikişi
 Daxil olma tarixi: 1988-ci il
 Təhvil verən: Abdullayeva Fəridə Seyid Yusif qızı

AXM 8885 –Xara, çit.

Bədən uzunluğu-31 sm
Ətək qırçını-9 sm
Yaxa qırçını- 1sm
Qol uzunluğu -40 sm, qırçını-10 sm
Eni- 68 sm
Maşın tikişi
Daxil olma tarixi: 2005-ci il
Təhvil verən: Muradova Şəmsiyyə

AXM 8471 –Xara, çit

Bədən uzunluğu-35 sm
Ətək qırçını-8 sm
Yaxa qırçını- 2 sm
Qol uzunluğu -52 sm
Eni- 64 sm
Maşın və əl tikişi
Daxil olma tarixi: 1995-ci il
Təhvil verən: Quliyeva Ala Nəcəf qızı

AXM 8128 - Zərxara, çit

Bədən uzunluğu-36 sm
Ətək qırçını-11sm
Qol uzunluğu -48 sm
Eni- 72 sm
Maşın və əl tikişi
Daxil olma tarixi: 1990 – cı il
Təhvil verən: Cəlilova Sübhyyə

AXM 8909 - Zərxara, çit, plastik düymə.

Bədən uzunluğu-36 sm
Ətək qırçını-11m
Yaxa qırçını- 2 sm
Qol uzunluğu -37 sm
Eni- 76 sm
Maşın tikişi
Daxil olma tarixi: 2005-ci il
Təhvil verən: Əliyeva Solmaz

MATM EF 3639- Tirmə, satin, şal, sərmə, şahpəsənd, metal

Bədən uzunluğu: 31 sm.

Ətək qırçını: 22 sm.

Qol uzunluğu: 25 sm.

Eni: 68 sm

Əl tikişi. Daxil olma tarixi: 1946-ci il.

Təhvil verən: Əliyev Əşrəf

Arxalıq digər arxalıqlardan yarımqol olmasına, ətəyinin uzunluğuna görə fərqlənir.
Ətək biçimi Xurşud Banu Natəvanın arxalığında olduğu kimidir.

ÇƏPKƏNLƏR

MATM EF 1721- Xara,
Uzunluğu: 61 sm. Eni: 72 sm
Qol uzunluğu: 67 sm. Əl tikişi
Daxil olma tarixi: 1926- cı il
Təhvil verən: Kəbirlinski

MATM EF 1506 – Kəmxə, çit, satin

Uzunluğu: 50 sm

Eni: 74 sm

Qol uzunluğu: 73 sm

Əl tikişi

Daxil olma tarixi: 1934 – cü il

Təhvil verən: Hacıyev Həsən

MATM EF 1505- İpək, cit, məxmər

Uzunluğu: 53 sm

Eni: 74 sm

Qol uzunluğu: 73 sm

Əl tikişi

Daxil olma tarixi: 1934 – cü il

Təhvil verən : Hacıyev Həsən

MATM EF 1564 – Kəmxə, qanovuz, bafta

Uzunluğu: 50 sm

Eni: 78 sm

Qol uzunluğu: 72 sm

Əl və maşın tikişi

Daxilolma tarixi: 1936 – cı il

Təhvil verən: Yüzbaşov M.

**MATM. EF 1604 – Tirmə, atlas, çit,
satin, sərmə, bafta**
Uzunluğu: 53 sm
Eni: 74 sm
Qol uzunluğu: 81 sm
Əl tikişi
Daxilolma tarixi: 1936 – cı il
Təhvil verən: Əliyeva Səyalı

**MATM EF 1603 – Tirmə, məxmər,
qanovuz, sərmə**
Uzunluğu: 59 sm
Eni: 80 sm
Qol uzunluğu: 80 sm
Əl tikişi
Daxilolma tarixi: 1936 – cı il
Təhvil verən: Əliyeva Səyalı

**MATM EF 1746 – Tirmə, məxmər,
ipək, şahpəsənd, sərmə**
Uzunluğu: 54,5 sm
Eni: 72 sm
Qol uzunluğu: 78 sm
Əl tikişi
Daxil olma tarixi: 1936 – cı il
Təhvil verən : Vəzirova S.

MATM EF 1713 – Tirmə, qanovuz, şahpəsənd, bafta, metal

Uzunluğu: 61,5 sm. Eni: 72 sm. Qol uzunluğu: 76 sm
Əl tikişi. Daxil olma tarixi: 1926- cı il
Təhvil verən: Kəbirlinski

MATM EF 3641 – Kəmxə, qanovuz, sərmə, bafta

Uzunluğu: 55,5 sm. Eni: 76 sm. Qol uzunluğu: 83 sm
Əl tikişi. Daxil olma tarixi: 1946 – cı il
Təhvil verən: Əliyev Əşrəf

MATM EF 2685 – Kəmxə, məxmər, çit, bafta
Uzunluğu: 43 sm. Eni: 64 sm. Qol uzunluğu: 70 sm
Əl tikişi. Daxil olma tarixi: 1938 – cı il
Təhvil verən : Muradov Bağır

MATM EF 3874 – Kəmxə, qanovuz, satin, bafta
Uzunluğu: 51 sm. Eni: 66 sm. Qol uzunluğu: 68 sm
Əl tikişi. Daxil olma tarixi: 1949 – cu il
Təhvil verən: Əliyev A.B.

MATM EF 2054 – Tirmə, şilə, satin

Uzunluğu: 52 sm

Eni: 74 sm

Qol uzunluğu: 74,5 sm

Əl tikişi

Daxil olma tarixi: 1937-ci il

Təhvil verən: Əliyev Lətif

MATM EF 3318 – Zərxara, satin

Uzunluğu: 57 sm

Eni: 80 sm

Qol uzunluğu: 73 sm

Əl tikişi

Daxil olma tarixi: 1940 – cı il

Təhvil verən : Hacıyeva Səmə

MATM EF 3319 – Kəmxə, çit, məxmər

Uzunluğu: 60 sm

Eni: 76 sm

Qol uzunluğu: 74 sm

Əl tikişi

Daxil olma tarixi: 1940 – cı il

Təhvil verən: Hacıyeva Səmə

MATM EF 4587 – Zərxara, şilə, çit
Uzunluğu: 45 sm
Eni: 72 sm
Qol uzunluğu: 67 sm
Əl tikişi
Daxil olma tarixi: 1959 – cu il
Təhvil verən: Salahova Tamara Bahadur
qızı

MATM EF 3558 – Kəmxə, satin, metal
Uzunluğu: 47,5 sm
Eni: 72 sm
Qol uzunluğu: 70,5 sm
Maşın tikişi
Daxil olma tarixi: 1945-ci il
Təhvil verən: Rastiyeva Xavər

**MATM EF 3640 – Tirmə, qanovuz,
sərmə, bafta**
Uzunluğu: 55 sm
Eni: 82 sm
Qol uzunluğu: 75 sm
Əl tikişi
Daxil olma tarixi: 1946 – cı il
Təhvil verən: Əliyev Əşrəf

MATM EF 4231- Məxmər, bafta, sərmə, satin, metal, füzuzə

Uzunluğu: 57 sm. Eni: 35,5 sm. Qol uzunluğu: 72 sm

Əl tikişi

Daxil olma tarixi: 1955-ci il

Təhvil verən: Atakişibəyova Yaqut

MATM EF 5135- Tirmə, satin, məxmər, güləbətın zəncirə, sərmə

Uzunluğu: 54 sm. Eni: 60 sm. Qol uzunluğu: 64 sm

Əl tikişi

Daxil olma tarixi: 1961 –ci il

Təhvil verən: Qaraşarova Diləfruz

MATM EF 4597 – Zərxara, qanovuz, çit, tafta, şahpəsənd, sərmə, metal

Uzunluğu: 48 sm. Eni: 70 sm.

Qol uzunluğu: 67 sm

Maşın tikişi

Daxil olma tarixi: 1959 – cu il

Təhvil verən: Vəzirova Gülşən

MATM EF 5214- Kəmxə (zərri), qanovuz, məxmər

Uzunluğu: 54 sm. Eni: 58 sm. Qol uzunluğu: 64 sm

Əl tikişi

Daxil olma tarixi: 1962 –ci il

Təhvil verən: Quliyeva Sona

MATM EF 3642 – Kəmxa, çit, bafta,

sərmə, metal

Uzunluğu: 57 sm

Eni: 70 sm

Qol uzunluğu: 80 sm

Əl tikişi

Daxil olma tarixi: 1946 – cı il

Təhvil verən: Əliyev Əşrəf

M ATM EF 3643 – Xara, atlas, çit,

zəncirə, sərmə

Uzunluğu: 43 sm

Eni: 64 sm

Qol uzunluğu: 70 sm

Əl tikişi

Daxil olma tarixi: 1946 – cı il

Təhvil verən: Əliyev Əşrəf

MATM EF 3823 – Kəmxa, məxmər, çit

Uzunluğu: 43 sm

Eni: 64 sm

Qol uzunluğu: 70 sm

Əl tikişi

Daxil olma tarixi: 1948 – cı il

Təhvil verən: Əliyev Əşrəf

**MATM EF 3883 – Tirmə, çit, sərmə,
metal**

Uzunluğu: 47 sm
Eni: 68 sm
Qol uzunluğu: 69 sm
Əl tikişi
Daxil olma tarixi: 1949 –cu il
Təhvil verən: Zulanova Qüdrət Ələkbər qızı

**MATM EF 4019 – Kəmxə, qanovuz,
bafta, metal**

Uzunluğu: 54 sm
Eni: 74 sm
Qol uzunluğu: 78 sm
Əl tikişi
Daxil olma tarixi: 1954 – cü il
Təhvil verən : Cavanşirova
Geyim İbrahimxəlil xanın nəticəsinin
xanımına məxsus olmuşdur.

MATM EF 3927 – Kəmxə, çit, satin

Uzunluğu: 51,5 sm
Eni: 75 sm
Qol uzunluğu: 70 sm
Əl tikişi
Daxil olma tarixi: 1949 – cu il
Təhvil verən: Səfərova Qəmər Murtuza qızı

MATM EF 5917 – Məxmər, qanovuz, ipək, çit, pambıq, metal
Uzunluğu: 51,5 sm. Eni: 82 sm. Qol uzunluğu: 70,5 sm
Əl işi. Daxil olma tarixi: 1967-ci il
Təhvil verən: Salahova Tamara

MATM EF 5918 – Kəmxa, qanovuz, sitets
Uzunluğu: 57 sm. Eni: 66 sm. Qol uzunluğu: 75 sm
Əl tikisi. Daxil olma tarixi: 1967-ci il
Təhvil verən: Salahova Tamara Bahadur qızı

MATM EF 8858 – Atma qol, məxmər, ipək, bafta
Uzunluğu: 49 sm. Eni: 75 sm. Qol uzunluğu: 77 sm
Əl tikişi. Daxil olma tarixi: 1989 –cu il
Təhvil verən: Əliverdov Haqverdi

MATM EF 8960 – Tirmə, qanovuz, satin, sərmə, qıvrım, metal, füzə
Uzunluğu: 54,5 sm. Eni: 69 sm. Qol uzunluğu: 73 sm
Əl tikişi. Daxil olma tarixi: 1989 –cu il
Təhvil verən: Əliverdov Haqverdi
Üzeyir Hacıbəyovun anası Şirin xanıma məxsus olmuşdur

MATM EF 4588 – İpək, çit, bafta, metal

Uzunluğu: 52 sm

Eni: 78 sm

Qol uzunluğu: 70 sm

Əl tikişi

Daxil olma tarixi: 1959 – cu il

Təhvil verən: Salahova Tamara Bahadur qızı

MATM EF 4596 – Məxmər, çit, sərmə

Uzunluğu: 50 sm

Eni: 70 sm

Qol uzunluğu: 67 sm

Maşın tikişi

Daxil olma tarixi: 1959 – cu il

Təhvil verən: Vəzirova Gülşən

MATM EF 4687 – Qanovuz, çit

Uzunluğu: 53 sm

Eni: 74 sm

Qol uzunluğu: 81 sm

Əl tikişi

Daxil olma tarixi: 1961-ci il

Təhvil verən: Sadıqova Şövkət

**MATM EF 5275 – Zərxara, bez, satin,
sərmə**

Uzunluğu: 52 sm

Eni: 60 sm

Qol uzunluğu: 81 sm

Əl tikişi

Daxil olma tarixi: 1963 – cü il

Təhvil verən: Qaraşarova Diləfruz

**MATM EF 5276 – Məxmər, zərxara, çit,
satin, metal**

Uzunluğu: 50 sm

Eni: 62 sm

Qol uzunluğu: 73,5 sm

Əl tikişi

Daxilolma tarixi: 1963 – cü il

Təhvil verən: Qaraşarova Diləfruz

MATM EF 5813 – Zərxara, atlas

Uzunluğu: 51 sm

Eni: 66 sm

Qol uzunluğu: 69 sm

Əl tikişi

Daxil olma tarixi: 1967 –ci il

Təhvil verən: Tamara Qurban qızı
Qurban Primovun ailə üzvlərinə məxsus
olmuşdur

MATM EF 5882 – Tirmə, ipək, şilə, bafta
Uzunluğu: 52 sm. Eni: 74 sm. Qol uzunluğu: 70 sm
Əl tikişi
Daxil olma tarixi: 1967-ci il
Təhvil verən: Sadıqova Rəfiqə

MATM EF 6773 – Xara, çit, satin, şahpəsənd
Uzunluğu: 52,5 sm. Eni: 71 sm. Qol uzunluğu: 73 sm
Əl tikişi
Daxil olma tarixi: 1971-ci il
Təhvil verən: Əliyev Qalib Əli oğlu

MATM EF 7682 – Kəmxə, çit

Uzunluğu: 50 sm. Eni: 72 sm. Qol uzunluğu: 73 sm
Əl tikişi. Daxil olma tarixi: 1976 – cı il
Təhvil verən: Məmmədova Rəxşəndə

MATM EF 8859 – Tirmə, ipək, məxmər, sərmə, bafta

Uzunluğu: 54 sm. Eni: 76 sm. Qol uzunluğu: 84 sm
Əl tikişi. Daxil olma tarixi: 1989 –cu il
Təhvil verən: Əliverdov Haqverdi
Üzeyir Hacıbəyovun anası Şirin xanıma məxsus olmuşdur

MATM EF 5883 – Tirmə, ipək, şilə, bafta

Uzunluğu: 49 sm
Eni: 74 sm
Qol uzunluğu: 72 sm
Əl tikişi
Daxil olma tarixi: 1967-ci il
Təhvil verən: Sadıqova Rəfiqə

MATM EF 8648- Zərxara, çit,satin, bafta

Uzunluğu: 38 sm
Eni: 50 sm
Qol uzunluğu: 63 sm
Əl tikişi
Daxil olma tarixi: 1986 – cı il
Təhvil verən: Quliyev Rauf

AMİM T-784- Zərxara, qanovuz, çit, sərmə. XIX əsr

Uzunluğu: 51sm
Eni: 66 sm
Qol uzunluğu: 70 sm
Əl tikişi
Daxil olma tarixi: 1976 –cı il
Təhvil verən: İsmayılov N.A.

**AMİM T-785- Sintetik, zərxara,
məxmər, çit, sərmə, metal, xara**

XIX əsr
Uzunluğu: 47 sm
Eni: 72 sm
Qol uzunluğu: 68 sm
Əl tikişi
Daxil olma tarixi: 1976 –cı il
Təhvil verən: İsmayilov N.A.

**AMİM T – 786 – Sitets, çit, tafta,
qanovuz, sərmə, zəncirə. XIX əsr**

Uzunluğu: 50 sm
Eni: 76 sm
Qol uzunluğu: 74 sm
Əl tikişi
Daxil olma tarixi: 1976 –cı il
Təhvil verən: İsmayilov N.A.

MATM EF 8647- Zərxara, məxmər, çit

Uzunluğu: 34 sm
Eni: 47 sm
Qol uzunluğu: 63 sm
Əl tikişi
Daxil olma tarixi: 1986 – cı il
Təhvil verən: Quliyev Rauf

AXM 1475- Çəpkən; satin çit, zərxara, bafta, səzmə, qoza düymə və zəncirə

Uzunluğu: 48sm. Eni: 70sm. Qol uzunluğu: 73sm

Əl tikişi. Daxilolma tarixi: 1971 –ci il

Təhvil verən: İmanova Şükufə

AXM 6053 – tirmə, məxmər, çit, sərmə.

Uzunluğu: 51sm. Eni: 80sm. Qol uzunluğu: 71sm

Əl və maşın tikişi. Daxilolma tarixi: 1984 –cü il

Təhvil verən: Abbasova Tofiqə Teymur qızı

AXM 7455 – tirmə, satin, qanovuz.bafta, şahpəsənd, sərmə, pələk

Uzunluğu: 50 sm. Eni: 72 sm. Qol uzunluğu: 75 sm

Əl və maşın tikişi. Daxilolma tarixi: 1988-ci il

Təhvil verən: Əliverdov Haqverdi Sadiq oğlu

AXM 8886 – tirmə, bafta, satin.

Uzunluğu: 46 sm. Eni: 64 sm. Qol uzunluğu: 68 sm

Əl və maşın tikişi. Daxilolma tarixi: 2005-ci il

Təhvil verən: Muradova Şəmsiyyə

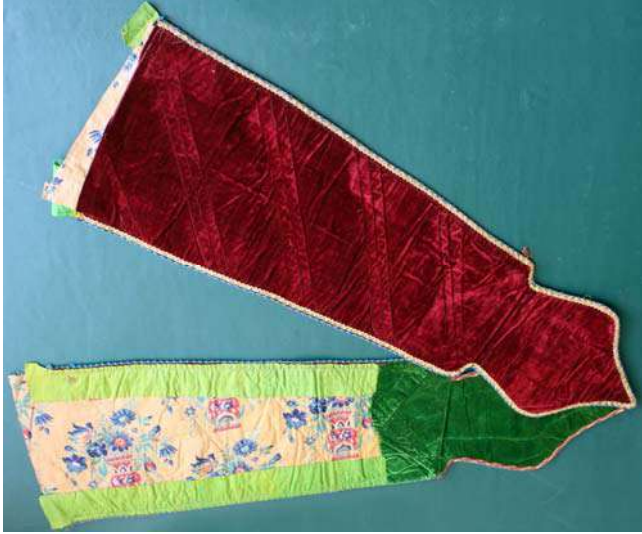
MATM EF 8856 – Atma qol. Tirmə, pambıq, zərxara, sərmə, bafta

Uzunluğu: 71 sm. Maşın tikişi

Daxil olma tarixi: 1989 – cu il

Təhvil verən: Əliverdov Haqverdi

Üzeyir Hacıbəyovun anası Şirin xanıma məxsus olmuşdur

MATM EF 8857 – Atma qol, məxmər, qanovuz, çit

Uzunluğu: 71 sm. Maşın tikişi

Daxil olma tarixi: 1989 – cu il

Təhvil verən: Əliverdov Haqverdi

Üzeyir Hacıbəyovun anası Şirin xanıma məxsus olmuşdur

**AMİM T-715-Tirmə, şal, pambıq, qanovuz,
çit, sərmə, zəncirə, bafta.**

XIX əsr

Uzunluğu: 52,5 sm

Eni: 72 sm

Qol uzunluğu: 71/ 75 sm

Əl tikişi

Daxil olma tarixi: 1972 –ci il

Təhvil verən: Axundov R.

BAHARILAR

MATM EF 2053 – Məxmər, ipək, tirmə, güləbətın, pılək

Uzunluđu: 85 sm

Eni: 70 sm

Qol uzunluđu: 30 sm

Əl tikiři

Daxil olma tarixi: 1936 –cı il

Təhvıl verən: Əliyev Lətif

**MATM EF 5919 – Məxmər, çit,
bafta**

Uzunluğu: 65 sm

Eni: 85 sm

Qol uzunluğu: 25 sm

Əl tikişi

Daxil olma tarixi: 1967-ci il

Təhvil verən: Salahova Tamara

Bahadır qızı

**MATM EF 7462 – Məxmər,çit,
qaragöz bafta, zərbafta, metal**

Uzunluğu: 71 sm

Eni: 70 sm

Qol uzunluğu: 50 sm

Daxil olma tarixi: 1974 – cü il

Təhvil verən: Məmmədova Səringül

KÜRDÜLƏR

AXM 1637- məxmər, zəncirə, səzmə, satin, samur dərisi.

Uzunluğu: 48 sm

Maşın işi. Eni: 74 sm

Daxil olma tarixi: 1972-ci il

Təhvil verən: Əlibəyov Rəhim

MATM EF 2056 – Tirmə, satın, samur xəzi, pambıq, məxmər, bafta
Uzunluğu: 51sm. Eni: 88 sm
Daxil olma tarixi: 1937-ci il
Təhvil verən: Əhmədova Ruqiyyə

MATM EF 3990 – Tirmə, satın, samur xəzi, pambıq
Uzunluğu: 50 sm. Eni: 80 sm
Daxil olma tarixi: 1957-ci il
Təhvil verən: Nəsirova İzzət

MATM EF 5215- Tirmə, samur xəzi

Uzunluğu: 45 sm. Eni: 88 sm
Daxil olma tarixi: 1962-ci il
Təhvil verən: Quliyeva Sona

MATM EF 5880- Tirmə, qanovuz, pambıq, samur xəzi, bafta

Uzunluğu: 48 sm. Eni: 76 sm
Daxil olma tarixi: 1967-ci il
Təhvil verən: Sadıqova Rəfiqə Şamil qızı

MATM EF 5881- Tirmə, qanovuz, pambıq, samur xəzi, qaragözbafta

Uzunluğu: 51 sm. Eni: 76 sm
Daxil olma tarixi: 1967-ci il
Təhvil verən: Sadıqova Rəfiqə Şamil qızı

Bərdə rayon Tarix Diyarşünaslıq Muzeyi inv. 315 – Zərxara, bez, pambıq, qaragözbafta.

Vaxtilə Xurşud Banu Natəvanın anası tikərək qonşusu Məhluqə xanıma hədiyyə etmişdir. Sonralar Məhluqə xanımın nəvəsi Bərdə şəhər 6 saylı məktəbin direktoru Sevda Yusifova kürdünü məktəbin muzeyinə bağışlamışdır. Məktəbin müəllimi, muzeyin təşkilatçısı Xeyrulla Ələkbərov isə kürdünün mühafizəsinin muzey qaydalarına uyğun təşkilini təmin etmək məqsədilə onu Bərdə rayon tarix diyarşünaslıq muzeyinə təhvil vermişdir.

BAŞ GEYİMLƏRİ

MATM EF 5817 – Duvaq (zərbürüncək) – qaz-qazı

Ölçüsü: 130 X 102 sm

Daxil olma tarixi: 1967-ci il

Təhvil verən: Yüzbaşov Qasım Həsən oğlu

MATM EF 6665 – Örpək; zərxara, gülbətin
Ölçüsü: 125X 110 sm
Daxil olma tarixi: 1971-ci il. Təhvil verən: Qəhrəmanov

MATM EF 8399 – Duvaq, qaz-qazı
Ölçüsü: 101 X 96 sm
Daxil olma tarixi: 1983-cü il. Təhvil verən: Əkbərova Kəmər Murtuza qızı

MATM EF 6666 – Düşbərə örpək, ipək

Ölçüsü: 125 X 110 sm

Daxil olma tarixi: 1971-ci il

Təhvil verən: Qəhrəmanov

MATM EF 6667- Düşbərə örpək, ipək

Ölçüsü: 135 X 135 sm

Daxil olma tarixi: 1971-ci il

Təhvil verən: Qəhrəmanov

MATM EF 8403 – Örpək, naz-nazı
Ölçüsü: 153 X 153 sm
Daxil olma tarixi: 1983-cü il.
Təhvil verən: Əkbərova Kəmər Murtuza qızı

MATM EF 9152 – Kəlağayı, ipək
Ölçüsü: 150 X 150 sm
Daxil olma tarixi: 2002-ci il
Təhvil verən: (1988-ci ildə Ağdam hadisələri zamanı iğtişanın qarşısını almaq üçün Sosialist Əməyi Qəhrəmanı Xuraman Abbasova tərəfindən gənclərin ayağı altına atılıb).

AXM 1631- Çarşab, ipək
Ölçüsü: 170 X 208 sm
Daxil olma tarixi: 1972-ci il
Təhvil verən: Əliyev Rəhim
Təhvil verən: İsmayılova Xədicə Yusif qızı

AXM 8133 – Örpək, zərxara, məlilə, güləbətın.

Ölçüsü: 150 X 150 sm

Daxil olma tarixi: 1990 – cı il

Təhvil verən: Əliyeva Sülhiyyə

MATM EF 3006 – Tirmə, ipək, güləbətın

Diametri: 17 sm

Hündürlüyü: 7 sm

Əl işi

Daxil olma tarixi: 1940 – cı il

Təhvil verən: Məlik Yeqanov

MATM EF 3006 – Tirmə, ipək, güləbətın

Diametri: 17 sm

Hündürlüyü: 5 sm

Əl işi

Daxil olma tarixi: 1940 – cı il

Təhvil verən: Məlik Yeqanov

AXM 1427 – Araxçın, tirmə, bez, güləbətın, sərmə, qusqözü.

Diametri: 17 sm

Hündürlüyü: 6 sm

Əl işi

Daxil olma tarixi: 1971- ci il

Təhvil verən: İmanova Şükufə

Ağcəbədi tarix diyarşünaslıq muzeyi inv. 52 – Araçın, məxmər, pambıq, mis.

Dövrü: XX əsrin əvvəli

Ölcüsü: 25 X 12 sm

Daxil olma tarixi: 1979 – cu il

Təhvil verən: Haqverdiyeva Şəhla

MATM EF 9569 – Məxmər, muncuq

Diametri: 16 sm

Hündürlüyü: 8 sm

Əl işi

Daxil olma tarixi: 2009 – cu il

Təhvil verən: Məmmədova Təranə

AYAQ GEYİMLƏRİ

MATM EF 4382 – Başmaq. Dəri, bez, dəmir. Muncuq tikmə.
Xurşud Banu Natəvana məxsus
Uzunluğu – 23 sm
Daxil olma tarixi – 1957- ci il
Təhvil verən: Soltanova Asya Cabbar qızı (Xurşud Banu Natəvanın nəvəsi)

MATM EF 3347 – Başmaq. Dəri, bez, dəmir. Muncuq tikmə.

Xurşud Banu Natəvana məxsus

Uzunluğu – 23 sm

Daxil olma tarixi – 1941-ci il

Təhvil verən: Cavanşir

MATM EF 9594 – Başmaq. Dəri, bez, dəmir. Güləbətın tikmə

Uzunluğu – 23 sm

Daxil olma tarixi – 2010 – cu il

Təhvil verən: Məmmədova Tərənə

AMIM T – 89 – Başmaq. Dəri, bez, dəmir. Muncuq tikmə.

Xurşud Banu Natəvana məxsus

Uzunluğu – 22 sm

Daxil olma tarixi – 1933-cü il

Təhvil verən: Mirzə Camalov

AMIM T – 1399 – Başmaq. Dəri, mahud, gümüş, dəmir. Təkəldüz tikmə

Uzunluğu – 21 sm

Daxil olma tarixi – 1958-ci il

Təhvil verən: İsayeva M.

MATM EF 2283 – Başmaq üzlüyü. Bez. Güləbətın tikmə

Uzunluđu -18 sm. Eni – 10,5 sm

Daxil olma tarixi – 1937- ci il

Təhvıl verən: İsmayılova Kübra, Lənbəran kəndi

MATM EF 2644 – Başmaq üzlüyü. Bez. Doldurma tikmə

Uzunluđu – 18 sm.m Eni – 10,5 sm

Daxil olma tarixi – 1938-ci il

Təhvıl verən: naməlum Şuşa sakini

EF 9649 -Yun, muncuq
Ayaq ölçüsü: 26 sm
Boğaz uzunluğu: 26 sm
Daxi lolma tarixi: 2011-ci il
Təhvil verən: Bəxtiyar Baxşəliyev

MATM EF 1717- Yun

Ayaq ölçüsü: 23 sm
Boğaz uzunluğu: 12 sm
Daxil olma tarixi: 1936 – cı il
Təhvil verən: Kəbirinski

MATM EF 2057- Yun

Ayaq ölçüsü: 22 sm
Boğaz uzunluğu: 13 sm
Daxil olma tarixi: 1937-ci il
Təhvil verən: İ.Mehdiyev

MATM EF 2058 – Yun

Ayaq ölçüsü: 24 sm
Boğaz uzunluğu: 14 sm
Daxil olma tarixi: 1937-ci il
Təhvil verən: İ.Mehdiyev

MATM EF 2143 – İpək

Ayaq ölçüsü: 23 sm
Boğaz uzunluğu: 10 sm
Daxil olma tarixi: 1937 –ci il
Təhvil verən: Əliyeva Səyali

MATM EF 2201- Yun

Ayaq ölçüsü: 28 sm
Boğaz uzunluğu: 16,6 sm
Daxil olma tarixi: 1937-ci il
Təhvil verən: Ağayev

MATM EF 2282 – Pambıq

Ayaq ölçüsü: 21 sm
Boğaz uzunluğu: 10 sm
Daxil olma tarixi: 1937-ci il
Təhvil verən: İsmayılova Qumru

MATM EF 2318 – İpək

Ayaq ölçüsü: 23 sm

Boğaz uzunluğu: 15 sm

Daxil olma tarixi: 1937-ci il

Təhvil verən: Ələkbərova Mina

MATM EF 2323 – Pambıq

Ayaq ölçüsü: 25 sm

Boğaz uzunluğu: 15,5 sm

Daxilolma tarixi: 1937-ci il

Təhvil verən: Ələkbərova Mina

MATM EF 2326 – Pambıq

Ayaq ölçüsü: 28 sm

Boğaz uzunluğu: 10 sm

Daxil olma tarixi: 1937-ci il

Təhvil verən: Ələkbərova Mina

MATM EF 2325 – Pambıq

Ayaq ölçüsü: 26 sm
Boğaz uzunluğu: 16 sm
Daxil olma tarixi: 1937-ci il
Təhvil verən: Ələkbərova Mİna

MATM EF 3035 – Yun

Ayaq ölçüsü: 24 sm
Boğaz uzunluğu: 14,5 sm
Daxil olma tarixi: 1939 – cu il
Təhvil verən: Zeynalova Gülnaz

MATM EF 3036 – İpək

Ayaq ölçüsü: 24 sm
Boğaz uzunluğu: 14,5 sm
Daxil olma tarixi: 1939 – cu il
Təhvil verən: Zeynalova Gülnaz

MATM EF 3194 -Yun

Ayaq ölçüsü: 25 sm

Boğaz uzunluğu: 15 sm

Daxil olma tarixi: 1940 – cı il

Təhvil verən: Fərzəliyeva Bikə

MATM EF 3326 – İpək

Ayaq ölçüsü: 24 sm

Boğaz uzunluğu: 12 sm

Daxil olma tarixi: 1940 – cı il

Təhvil verən: Məryəm Cavanşir (Xurşud Banu
Natəvana məxsus)

MATM EF 3559 -Yun

Ayaq ölçüsü: 17 sm

Boğaz uzunluğu: 14 sm

Daxil olma tarixi: 1945-ci il

Təhvil verən: Nabatova L.

MATM EF 3638 -Yun, güləbətın

Ayaq ölçüsü: 25 sm
Boğaz uzunluğu: 14,5 sm
Daxil olma tarixi: 1946 – cı il
Təhvil verən: Əliyev Əşrəf

MATM EF 5283 – Yun

Ayaq ölçüsü: 22 sm
Boğaz uzunluğu: 19 sm
Daxil olma tarixi: 1963 – cü il
Təhvil verən: Qaraşarova Diləfruz

MATM EF 3919 -Yun, güləbətın

Ayaq ölçüsü: 21 sm
Boğaz uzunluğu: 13 sm
Daxil olma tarixi: 1949 – cü il
Təhvil verən: Səfərova Qəmər

MATM EF 3920 -Yun, güləbətın

Ayaq ölçüsü: 21 sm

Boğaz uzunluğu:13 sm

Daxil olma tarixi: 1949 – cu il

Təhvil verən: Səfərova Qəmə

MATM EF 7878 – İpək

Ayaq ölçüsü: 19 sm

Boğaz uzunluğu: 11 sm

Daxil olma tarixi: 1976 – ci il

Təhvil verən: Rüstəmbəyova Züleyxa (Həkim
K.Mehmandarovun xanımı Zərintac
Mehmandarovanın cehizindəndir)

MATM EF 7987 – Yun

Ayaq ölçüsü: 22 sm

Boğaz uzunluğu: 11 sm

Daxil olma tarixi: 1978-ci il

Təhvil verən: Bağırova Sima

MATM EF 8185 – Pambıq

Ayaq ölçüsü: 25 sm
Boğaz uzunluğu: 23 sm
Daxil olma tarixi: 1980-ci il
Təhvil verən: Məmmədyarov Hacığa

MATM EF 7899 – İpək

Ayaq ölçüsü: 24 sm
Boğaz uzunluğu: 14 sm
Daxil olma tarixi: 1977-ci il
Təhvil verən: Maya İsmayılzadə

MATM EF 7900 – İpək

Ayaq ölçüsü: 23 sm
Boğaz uzunluğu: 13 sm
Daxil olma tarixi: 1977-ci il
Təhvil verən: Maya İsmayılzadə

MATM EF 7988 – Pambıq

Ayaq ölçüsü: 19 sm

Boğaz uzunluğu: 26 sm

Daxil olma tarixi: 1978-ci il

Təhvil verən: Bağirova Sima

MATM EF 8186 – Yun

Ayaq ölçüsü: 25 sm

Boğaz uzunluğu: 15 sm

Daxil olma tarixi: 1980-ci il

Təhvil verən: Məmmədyarov Hacıağa

MATM EF 8187 – Yun

Ayaq ölçüsü: 25 sm

Boğaz uzunluğu: 15 sm

Daxil olma tarixi: 1980-ci il

Təhvil verən: Məmmədyarov Hacıağa

AMİM T-278 – ipək
Ayaq ölçüsü: 20 sm
Boğaz uzunluğu: 17 sm
Daxil olma tarixi: 1938-ci il
Təhvil verən: Az. Selxoz Muzeydən

AMİM T-471- İpək
Ayaq ölçüsü: 24 sm
Boğaz uzunluğu: 11,5 sm
Daxil olma tarixi: 1947-ci il
Təhvil verən: Zeynalova S.

AMİM T-487 – Yun
Ayaq ölçüsü: 23 sm
Boğaz uzunluğu: 12 sm
Daxil olma tarixi: 1947-ci il
Təhvil verən: Şəfiyeva A.X.

AMİM T – 488 – Yun

Ayaq ölçüsü: 30 sm
Boğaz uzunluğu: 10 sm
Daxil olma tarixi: 1947-ci il
Təhvil verən: Şəfiyeva A.X.

AMİM T- 489 – İpək

Ayaq ölçüsü: 30 sm
Boğaz uzunluğu: 10 sm
Daxil olma tarixi: 1947-ci il
Təhvil verən: Şəfiyeva A.X.

AXM 473 – İpək

Ayaq ölçüsü: 30 sm
Boğaz uzunluğu: 9 sm
Daxil olma tarixi: 1988-ci il
Təhvil verən: Süleymanova Adilə Yusif qızı

AXM 787 – İpək

Ayaq ölçüsü: 27 sm

Boğaz uzunluğu: 11 sm

Daxil olma tarixi: 1970-ci il

Təhvil verən: Axundov Pərviz Xosrov oğlu

AXM 949 – İpək

Ayaq ölçüsü: 34 sm

Boğaz uzunluğu: 10 sm

Daxil olma tarixi: 1971-ci il

Təhvil verən: Haqverdiyev Yunis Səməd oğlu

AXM 1120 – İpək

Ayaq ölçüsü: 26 sm

Boğaz uzunluğu: 9 sm

Daxil olma tarixi: 1971-ci il

Təhvil verən: Əsgərova Nazı Məmməd qızı

AXM 2610 – İpək

Ayaq ölçüsü: 36 sm
Boğaz uzunluğu: 10 sm
Daxil olma tarixi: 1974 – cü il
Təhvil verən: Cəlilov Musaddin

AXM 2933 –Yun
Ayaq ölçüsü: 40 sm
Boğaz uzunluğu: 24 sm
Daxil olma tarixi: 1975-ci il
Təhvil verən: Salahov Vaqif

AXM 3610 – Pəpüş, yun

Ayaq ölçüsü: 21 sm
Boğaz uzunluğu: 10 sm
Daxil olma tarixi: 1977-ci il
Təhvil verən: Atakişiyeva Gülnaz Aslan qızı

AXM 3611 –Yun
Ayaq ölçüsü: 21 sm
Boğaz uzunluğu: 10 sm
Daxil olma tarixi: 1977-ci il
Təhvil verən: Atakişiyeva Gülnaz Aslan qızı

AXM 3624 – İpək
Ayaq ölçüsü: 30 sm
Boğaz uzunluğu: 10 sm
Daxil olma tarixi: 1977-ci il
Təhvil verən: Fətəliyeva Məsmə Xəlil qızı

AXM 3625 – Yun
Ayaq ölçüsü: 29 sm
Boğaz uzunluğu: 10 sm
Daxil olma tarixi: 1977-ci il
Təhvil verən: Fətəliyeva Məsmə Xəlil qızı

AXM 3626 – Yun

Ayaq ölçüsü: 34 sm

Boğaz uzunluğu: 13 sm

Daxil olma tarixi: 1977-ci il

Təhvil verən: Fətəliyeva Məsmə Xəlil qızı

AXM 3627 – Yun

Ayaq ölçüsü: 41 sm

Boğaz uzunluğu: 14 sm

Daxil olma tarixi: 1977-ci il

Təhvil verən: Fətəliyeva Məsmə Xəlil qızı

AXM 3628 – Yun

Ayaq ölçüsü: 65 sm

Boğaz uzunluğu: 14 sm

Daxil olma tarixi: 1977-ci il

Təhvil verən: Fətəliyeva Məsmə Xəlil qızı

AXM 3629 – Yun

Ayaq ölçüsü: 39 sm

Boğaz uzunluğu: 14 sm

Daxil olma tarixi: 1977-ci il

Təhvil verən: Fətəliyeva Məsmə Xəlil qızı

AXM 3630 – Yun

Ayaq ölçüsü: 27 sm

Boğaz uzunluğu: 11sm

Daxil olma tarixi: 1977-ci il

Təhvil verən: Fətəliyeva Məsmə Xəlil qızı

AXM 3632 – Yun

Ayaq ölçüsü: 37 sm

Boğaz uzunluğu: 12 sm

Daxil olma tarixi: 1977-ci il

Təhvil verən: Fətəliyeva Məsmə Xəlil qızı

AXM 3633 – Yun

Ayaq ölçüsü: 36 sm

Boğaz uzunluğu: 12 sm

Daxil olma tarixi: 1977-ci il

Təhvil verən: Fətəliyəva Məsmə Xəlil qızı

AXM 3782 – Yun

Ayaq ölçüsü: 36 sm

Boğaz uzunluğu: 10 sm

Daxil olma tarixi: 1978-ci il

Təhvil verən: Zeynalov Əlimuxtar Rasim oğlu

AXM 3785 – Yun

Ayaq ölçüsü: 23 sm

Boğaz uzunluğu: 17 sm

Daxil olma tarixi: 1978-ci il

Təhvil verən: Babayeva Telli

AXM 5360 – Yun

Ayaq ölçüsü: 21 sm

Boğaz uzunluğu: 14 sm

Daxil olma tarixi: 1982-ci il

Təhvil verən: Kərimov Lətif Hüseyn oğlu

AXM 5362 – Yun

Ayaq ölçüsü: 21 sm

Boğaz uzunluğu: 14 sm

Daxil olma tarixi: 1982-ci il

Təhvil verən: Kərimov Lətif Hüseyn oğlu

AXM 5366 – Yun

Ayaq ölçüsü: 19 sm

Boğaz uzunluğu: 6 sm

Daxil olma tarixi: 1982-ci il

Təhvil verən: Kərimov Lətif Hüseyn oğlu

AXM 5367– Yun

Ayaq ölçüsü: 20 sm

Boğaz uzunluğu: 16 sm

Daxil olma tarixi: 1982-ci il

Təhvil verən: Kərimov Lətif Hüseyn oğlu

AXM 5372 – Yun

Ayaq ölçüsü: 15 sm

Boğaz uzunluğu: 6 sm

Daxil olma tarixi: 1982-ci il

Təhvil verən: Kərimov Lətif Hüseyn oğlu

AXM 5373 – Yun

Ayaq ölçüsü: 21 sm

Boğaz uzunluğu: 12 sm

Daxil olma tarixi: 1982-ci il

Təhvil verən: Kərimov Lətif Hüseyn oğlu

AXM 5379 – Yun

Ayaq ölçüsü: 18 sm

Boğaz uzunluğu: 5 sm

Daxil olma tarixi: 1982-ci il

Təhvil verən: Kərimov Lətif Hüseyn oğlu

AXM 5384 – Yun

Ayaq ölçüsü: 23 sm

Boğaz uzunluğu: 13 sm

Daxil olma tarixi: 1982-ci il

Təhvil verən: Kərimov Lətif Hüseyn oğlu

AXM 5385 – Yun

Ayaq ölçüsü: 23 sm

Boğaz uzunluğu: 30 sm

Daxil olma tarixi: 1982-ci il

Təhvil verən: Kərimov Lətif Hüseyn oğlu

AXM 5389 – Yun

Ayaq ölçüsü: 23 sm

Boğaz uzunluğu: 7 sm

Daxil olma tarixi: 1982-ci il

Təhvil verən: Kərimov Lətif Hüseyn oğlu

AXM 5400 – Yun

Ayaq ölçüsü: 23 sm

Boğaz uzunluğu: 12 sm

Daxil olma tarixi: 1982-ci il

Təhvil verən: Kərimov Lətif Hüseyn oğlu

AXM 5401 – Yun

Ayaq ölçüsü: 23 sm

Boğaz uzunluğu: 13 sm

Daxil olma tarixi: 1982-ci il

Təhvil verən: Kərimov Lətif Hüseyn oğlu

AXM 5406 – Yun

Ayaq ölçüsü: 21 sm

Boğaz uzunluğu: 15 sm

Daxil olma tarixi: 1982-ci il

Təhvil verən: Kərimov Lətif Hüseyn oğlu

AXM 5409 – Yun

Ayaq ölçüsü: 23 sm

Boğaz uzunluğu: 17 sm

Daxil olma tarixi: 1982-ci il

Təhvil verən: Kərimov Lətif Hüseyn oğlu

AXM 5411 – Yun

Ayaq ölçüsü: 19 sm

Boğaz uzunluğu: 5 sm

Daxil olma tarixi: 1982-ci il

Təhvil verən: Kərimov Lətif Hüseyn oğlu

AXM 5412 – Badış, Yun

Uzunluğu: 32 sm

Daxil olma tarixi: 1982-ci il

Təhvil verən: Kərimov Lətif Hüseyn oğlu

AXM 5413 – Yun

Ayaq ölçüsü: 23 sm

Boğaz uzunluğu: 25 sm

Daxil olma tarixi: 1982-ci il

Təhvil verən: Kərimov Lətif Hüseyn oğlu

AXM 5414 – Yun

Ayaq ölçüsü: 22 sm

Boğaz uzunluğu: 14 sm

Daxil olma tarixi: 1982-ci il

Təhvil verən: Kərimov Lətif Hüseyn oğlu

AXM 5431 – Yun

Ayaq ölçüsü: 22 sm

Boğaz uzunluğu: 15 sm

Daxil olma tarixi: 1982-ci il

Təhvil verən: Kərimov Lətif Hüseyn oğlu

AXM 5416 – Yun

Ayaq ölçüsü: 24 sm

Boğaz uzunluğu: 16 sm

Daxil olma tarixi: 1982-ci il

Təhvil verən: Kərimov Lətif Hüseyn oğlu

AXM 5419 – Yun

Ayaq ölçüsü: 24 sm

Boğaz uzunluğu: 21 sm

Daxil olma tarixi: 1982-ci il

Təhvil verən: Kərimov Lətif Hüseyn oğlu

AXM 5420 – Yun

Ayaq ölçüsü: 21 sm

Boğaz uzunluğu: 15 sm

Daxil olma tarixi: 1982-ci il

Təhvil verən: Kərimov Lətif Hüseyn oğlu

AXM 5422 – Yun

Ayaq ölçüsü: 24 sm

Boğaz uzunluğu: 12 sm

Daxil olma tarixi: 1982-ci il

Təhvil verən: Kərimov Lətif Hüseyn oğlu

AXM 5423 – Yun

Ayaq ölçüsü: 21 sm

Boğaz uzunluğu: 15 sm

Daxil olma tarixi: 1982-ci il

Təhvil verən: Kərimov Lətif Hüseyn oğlu

AXM 5435 – Yun

Ayaq ölçüsü: 21 sm

Boğaz uzunluğu: 17 sm

Daxil olma tarixi: 1982-ci il

Təhvil verən: Kərimov Lətif Hüseyn oğlu

AXM 5440 – Yun

Ayaq ölçüsü: 19 sm

Boğaz uzunluğu: 5 sm

Daxil olma tarixi: 1982-ci il

Təhvil verən: Kərimov Lətif Hüseyn oğlu

AXM 5444 – Yun

Ayaq ölçüsü: 20 sm

Boğaz uzunluğu: 18 sm

Daxil olma tarixi: 1982-ci il

Təhvil verən: Kərimov Lətif Hüseyn oğlu

AXM 5447– Yun
Ayaq ölçüsü: 23 sm
Boğaz uzunluğu: 16 sm
Daxil olma tarixi: 1982-ci il
Təhvil verən: Kərimov Lətif Hüseyn oğlu

AXM 5448 – Yun
Ayaq ölçüsü: 22 sm
Boğaz uzunluğu: 21 sm
Daxil olma tarixi: 1982-ci il
Təhvil verən: Kərimov Lətif Hüseyn oğlu

AXM 5449 – Yun
Ayaq ölçüsü: 20 sm
Boğaz uzunluğu: 20 sm
Daxil olma tarixi: 1982-ci il
Təhvil verən: Kərimov Lətif Hüseyn oğlu

AXM 5452 – Yun

Ayaq ölçüsü: 19 sm

Boğaz uzunluğu: 11 sm

Daxil olma tarixi: 1982-ci il

Təhvil verən: Kərimov Lətif Hüseyn oğlu

AXM 5457– Yun

Ayaq ölçüsü: 21 sm

Boğaz uzunluğu: 17 sm

Daxil olma tarixi: 1982-ci il

Təhvil verən: Kərimov Lətif Hüseyn oğlu

AXM 5459 – Yun

Ayaq ölçüsü: 20 sm

Boğaz uzunluğu: 16 sm

Daxil olma tarixi: 1982-ci il

Təhvil verən: Kərimov Lətif Hüseyn oğlu

AXM 5460 – Yun

Ayaq ölçüsü: 21 sm
Boğaz uzunluğu: 20 sm
Daxil olma tarixi: 1982-ci il
Təhvil verən: Kərimov Lətif Hüseyn oğlu

AXM 5461– Yun

Ayaq ölçüsü: 24 sm
Boğaz uzunluğu: 27 sm
Daxil olma tarixi: 1982-ci il
Təhvil verən: Kərimov Lətif Hüseyn oğlu

AXM 5463 – Yun

Ayaq ölçüsü: 21 sm
Boğaz uzunluğu: 16 sm
Daxil olma tarixi: 1982-ci il
Təhvil verən: Kərimov Lətif Hüseyn oğlu

AXM 5464 – Yun

Ayaq ölçüsü: 19 sm

Boğaz uzunluğu: 11 sm

Daxil olma tarixi: 1982-ci il

Təhvil verən: Kərimov Lətif Hüseyn oğlu

AXM 5465 – Yun

Ayaq ölçüsü: 22 sm

Boğaz uzunluğu: 24 sm

Daxil olma tarixi: 1982-ci il

Təhvil verən: Kərimov Lətif Hüseyn oğlu

AXM 5466 – Yun

Ayaq ölçüsü: 22 sm

Boğaz uzunluğu: 23 sm

Daxil olma tarixi: 1982-ci il

Təhvil verən: Kərimov Lətif Hüseyn oğlu

AXM 5467– Yun
Ayaq ölçüsü: 21 sm
Boğaz uzunluğu: 12 sm
Daxil olma tarixi: 1982-ci il
Təhvil verən: Kərimov Lətif Hüseyn oğlu

AXM 5468 – Yun
Ayaq ölçüsü: 21 sm
Boğaz uzunluğu: 10 sm
Daxil olma tarixi: 1982-ci il
Təhvil verən: Kərimov Lətif Hüseyn oğlu

AXM 5470 – Yun
Ayaq ölçüsü: 19 sm
Boğaz uzunluğu: 10 sm
Daxil olma tarixi: 1982-ci il
Təhvil verən: Kərimov Lətif Hüseyn oğlu

AXM 5469 – Yun

Ayaq ölçüsü: 22 sm

Boğaz uzunluğu: 22 sm

Daxil olma tarixi: 1982-ci il

Təhvil verən: Kərimov Lətif Hüseyn oğlu

AXM 5482 – Yun

Ayaq ölçüsü: 19 sm

Boğaz uzunluğu: 5 sm

Daxil olma tarixi: 1982-ci il

Təhvil verən: Kərimov Lətif Hüseyn oğlu

AXM 5488 – Yun

Ayaq ölçüsü: 22 sm

Boğaz uzunluğu: 15 sm

Daxil olma tarixi: 1982-ci il

Təhvil verən: Kərimov Lətif Hüseyn oğlu

AXM 5472 – Yun
Ayaq ölçüsü: 21 sm
Boğaz uzunluğu: 15 sm
Daxil olma tarixi: 1982-ci il
Təhvil verən: Kərimov Lətif Hüseyn oğlu

AXM 5473 – Yun
Ayaq ölçüsü: 25 sm
Boğaz uzunluğu: 15 sm
Daxil olma tarixi: 1982-ci il
Təhvil verən: Kərimov Lətif Hüseyn oğlu

AXM 5474 – Yun
Ayaq ölçüsü: 21 sm
Boğaz uzunluğu: 10 sm
Daxil olma tarixi: 1982-ci il
Təhvil verən: Kərimov Lətif Hüseyn oğlu

AXM 5475 – Yun
Ayaq ölçüsü: 22 sm
Boğaz uzunluğu: 23 sm
Daxil olma tarixi: 1982-ci il
Təhvil verən: Kərimov Lətif Hüseyn oğlu

AXM 5477 – Yun
Ayaq ölçüsü: 19 sm
Boğaz uzunluğu: 12 sm
Daxil olma tarixi: 1982-ci il
Təhvil verən: Kərimov Lətif Hüseyn oğlu

AXM 5478 – Yun
Ayaq ölçüsü: 19 sm
Boğaz uzunluğu: 20 sm
Daxil olma tarixi: 1982-ci il
Təhvil verən: Kərimov Lətif Hüseyn oğlu

AXM 5481 – Yun
Ayaq ölçüsü: 23 sm
Boğaz uzunluğu: 20 sm
Daxil olma tarixi: 1982-ci il
Təhvil verən: Kərimov Lətif Hüseyn oğlu

AXM 6153 – Yun
Ayaq ölçüsü: 23 sm
Boğaz uzunluğu: 9 sm
Daxil olma tarixi: 1984 – cü il
Təhvil verən: İsmayılova Zeynəb Bala qızı

AXM 7984 – Yun

Ayaq ölçüsü: 21 sm
Boğaz uzunluğu: 20 sm
Daxil olma tarixi: 1989 – cu il
Təhvil verən: Bayramov Ədalət Abı oğlu

AXM 5490 – Yun

Ayaq ölçüsü: 23 sm
Boğaz uzunluğu: 18 sm
Daxil olma tarixi: 1982-ci il
Təhvil verən: Kərimov Lətif Hüseyn oğlu

AXM 7411– Yun

Ayaq ölçüsü: 17 sm
Boğaz uzunluğu: 3 sm
Daxil olma tarixi: 1984 – cü il
Təhvil verən: Kərbəlayeva Ofelya Həmzə qızı

AXM 6144 – Yun

Ayaq ölçüsü: 19 sm

Boğaz uzunluğu: 5 sm

Daxil olma tarixi: 1984 – cü il

Təhvil verən: İsmayilova Zeynəb Bala qızı

AXM 6147– Yun

Ayaq ölçüsü: 19 sm

Boğaz uzunluğu: 10 sm

Daxil olma tarixi: 1984 – cü il

Təhvil verən: İsmayilova Zeynəb Bala qızı

AXM 6146 – Yun
Ayaq ölçüsü: 22 sm
Boğaz uzunluğu: 13 sm
Daxil olma tarixi: 1984 – cü il
Təhvil verən: İsmayılova Zeynəb Bala qızı

AXM 6150 – Yun
Ayaq ölçüsü: 22 sm
Boğaz uzunluğu: 11 sm
Daxil olma tarixi: 1984 – cü il
Təhvil verən: İsmayılova Zeynəb Bala qızı

AXM 6152 – Yun
Ayaq ölçüsü: 19 sm
Boğaz uzunluğu: 5 sm
Daxil olma tarixi: 1984 – cü il
Təhvil verən: İsmayılova Zeynəb Bala qızı

AXM 6157 – Yun

Ayaq ölçüsü: 22 sm

Boğaz uzunluğu: 6 sm

Daxil olma tarixi: 1984 – cü il

Təhvil verən: İsmayılova Zeynəb Bala qızı

AXM 6158 – Yun

Ayaq ölçüsü: 23 sm

Boğaz uzunluğu: 8 sm

Daxil olma tarixi: 1984 – cü il

Təhvil verən: İsmayılova Zeynəb Bala qızı

AXM 6160 – Yun

Ayaq ölçüsü: 19 sm

Boğaz uzunluğu: 9 sm

Daxil olma tarixi: 1984 – cü il

Təhvil verən: İsmayılova Zeynəb Bala qızı

AXM 6936 – Yun
Ayaq ölçüsü: 19 sm
Boğaz uzunluğu: 5 sm
Daxil olma tarixi: 1986 – cı il
Təhvil verən: Əliyev Qardaşxan

AXM 7262 – Yun
Ayaq ölçüsü: 19 sm
Boğaz uzunluğu: 4 sm
Daxil olma tarixi: 1988-ci il
Təhvil verən: Əliverdov Allahverdi Sadıx oğlu

AXM 7265 – Yun
Ayaq ölçüsü: 21 sm
Boğaz uzunluğu: 6 sm
Daxil olma tarixi: 1984 – cü il
Təhvil verən: Əliverdov Haqverdi Sadıx oğlu

AXM 7458 – Yun

Ayaq ölçüsü: 21 sm

Boğaz uzunluğu: 9 sm

Daxil olma tarixi: 1988-ci il

Təhvil verən: Əliverdov Haqverdi Sadıx oğlu

AXM 7460 – Yun
Ayaq ölçüsü: 21 sm
Boğaz uzunluğu: 6 sm
Daxil olma tarixi: 1988-ci il
Təhvil verən: Əliverdov Haqverdi Sadıx oğlu

KIŞI GEYİMLƏRİ

MATM 3571- Çərkən, məxmər, bafta, sərmə, gümüş, ipək

Uzunluğu – 99 sm. Qolunun əlçəyə qədər uzunluğu – 59 sm

Əlçəyin uzunluğu – 16 sm. Eni – 90 sm

Yan çapıqlarının hündürlüyü – 42 sm

Dövrü – XVIII əsr

Daxil olma tarixi- 1946-cı il. Təhvil verən – Tvordovskaya Marina

**MATM EF 2350 – Çuxa. İpək, çit,
ağac, sümük, metal**

Bədən uzunluğu- 113 sm

Qol uzunluğu – 63 sm

Eni – 54 sm

Əl və maşın tikişi

Daxil olma tarixi: 1937- ci il

Təhvil verən: Hüseynova Həmidə

MATM EF 2673 – Arxalıq. İpək, çit.

Bədən uzunluğu – 79 sm. Qol uzunluğu – 64 sm. Eni- 39 sm

Əl və maşın tikişi

Daxil olma tarixi: 1937- ci il

Təhvil verən: Bebudov Q.

MATM EF 4068 – Çuxa. Mahud, çit, metal

Bədən uzunluğu- 128 sm. Qol uzunluğu – 63 sm. Eni – 90 sm
Əl və maşın tikişi

Daxil olma tarixi: 1954 – cü il

Təhvil verən: Cavanşir

**MATM EF 4070 – Arxalıq. Zərxara,
satin, sitets, metal**

Bədən uzunluğu- 51 sm
Eni – 54 sm

Əl və maşın tikişi

Daxil olma tarixi: 1954 – cü il

Təhvil verən: Cavanşir

MATM EF 5744 – Təsək. Bez, bafta

Diametri: 18 sm. Hündürlüyü: 9 sm. Əl işi

Daxil olma tarixi: 1967- ci il

Təhvil verən: Mir Möhsün Nəvvabın qız nəvəsi Ağayeva Simuzər Məhəmməd qızı

AMİM T-195 – Şəbküləh, tirmə, bez, ipək.

XIX əsr

Diametri: 30 sm

Hündürlüyü: 30 sm

Əl işi

Daxil olma tarixi: 1938-ci il

Təhvil verən: Sultanova

MATM EF 1801- Çuxa. Mahud, tirmə, satin, bafta, sərmə, ipək

Bədən uzunluğu – 114 sm

Qol uzunluğu -103 sm,

Eni- 86 sm

Əl işi

Daxil olma tarixi: 1936 – cı il

Təhvil verən: Mehmandarov

UŞAQ GEYİMLƏRİ

MATM EF 2327- Çərkən, atlas, zərxara, çit, sərmə, zəncirə

Uzunluğu – 45,5 sm. Bel – 58 sm.

Qol uzunluğu – 68,5 sm

Əl işi

Daxil olma tarixi: 1937- ci il

Təhvil verən: M. Əsgərov

MATM EF 7759 – Çərkən, məxmər, ipək, zərbafta, metal

Uzunluğu – 40 sm. Eni – 50 sm. Qol uzunluğu – 15,5 sm

Əl işi

Daxil olma tarixi: 1975-ci il

Təhvil verən: Hacinskaya Fatma

MATM EF 2328 – Çətkən, xara, atlas, qanovuz, satin, çit, sərmə, qıvrım

Uzunluğu – 45,5 sm. Eni – 62 sm. Qol uzunluğu – 68,5 sm

Əl tikişi

Daxil olma tarixi: 1937-ci il

Təhvil verən: Əsgərov M.

MATM EF 8448 –Küləcə, məxmər, satin, çit, zərbafta

Uzunluğu – 45 sm. Eni – 28,5 sm. Qol uzunluğu – 35,5 sm

Əl işi

Daxil olma tarixi: 1984- cü il

Təhvil verən: M. Babaxanov

BƏZƏKLƏR

MATM XF 201 – Kəmər, qızıl, məxmər

İstehsal texnikası: Döymə, şəbəkə

Dövrü: XX əsrin əvvəli.

Çəkisi: – 55,18 qr.

Əyarı: 750

Daxil olma tarixi: 1985-ci il

Təhvil verən: Yüzbaşova Xalidə Hilal qızı

Kəmər, qızıl, məxmər.

İstehsal texnikası: Döymə, çaxmapilək, cızma

Dövrü: XIX əsrin sonu

Çəkisi: naməlum

Ağdam rayon sakini Səlim Yusfovun şəxsi saxlancında

MATM XF 171 – Sırğa, qızıl

İstehsal texnikası: Döymə
Dövrü: e.ə. I əsr
Ölçüləri: diametri – 1,5 sm
Çəkisi – 7,49 qr
Əyari: 750
Tapıldığı vaxt: 1986-cı il
Tapıldığı yer: Bərdə rayonu
Tapan: Təsadüfi tapıntı

**MATM XF 246-Sancaq başlığı,
tunc, qızıl**

İstehsal texnikası: Döymə
Dövrü: e.ə. VIII-VII əsr
Çəkiləri- 0,70; 0, 55 qr
Əyari: 745-dən aşağı
Tapıldığı vaxt: 1982-ci il
Tapıldığı yer: Tərtər rayonu,
Borsunlu kəndi
Tapan: t.e.d. H.F.Cəfərov

**MATM XF 249 – Kəmər hissəsi,
qızıl**

İstehsal texnikası: Döymə
Dövrü: e.ə. VIII-VII əsr
Çəkisi – 5,44 qr
Ölçüsü: 3 x 2,5 sm
Əyari: 750
Tapıldığı vaxt: 1982-ci il
Tapıldığı yer: Tərtər rayonu,
Borsunlu kəndi
Tapan: t.e.d. H.F.Cəfərov

MATM XF 250- Bəzək hissəsi, qızıl

İstehsal texnikası: Çaxmaqçilik

Dövrü: e.ə. VIII-VII əsr

Ölçüləri: uz.- 1,5 sm

Çəkisi- 0,37 qr

Əyari: 750

Tapıldığı vaxt: 1982-ci il

Tapıldığı yer: Tərtər rayonu, Borsunlu kəndi

Tapan: t.e.d. H.F.Cəfərov

MATM XF 172– Asma, qızıl, opal, obsidian

İstehsal texnikası: Döymə, çaxmaqçılıq

Dövrü: e.ə. III – I əsr.

Çəkisi – 1,28 qr.

Əyari: 750

Tapıldığı vaxt: 1986-cı il

Tapıldığı yer: Bərdə rayonu

Tapan: Təsadüfi tapıntı

**MATM XF 262 – Möhür üzük,
qızıl, əqiq**

İstehsal texnikası: Tökmə, döymə

Dövrü: II-IV əsrlər

Çəkisi: – 3,42 qr

Əyari: 833

Daxil olma tarixi: 1987-ci il

Ağcəbədi rayonu, Muğanlı kəndi,

Törətəpə qəbirlərindən təsadüfi

tapıntı

A.M. 00747

Asma bəzək, tunc

İstehsal texnikası: Döymə, kəsmə. Dövrü: e.ə. VIII-VII əsr

Ölçüləri: diametri – 8 sm. Tapıldığı vaxt: 1982-ci il

Tapıldığı yer: Tərtər rayonu, Borsunlu kəndi

Tapan: t.e.d. H.F.Cəfərov

A.M. 00595

Asma bəzək, tunc

İstehsal texnikası: Döymə, kəsmə. Dövrü: e.ə. VIII-VII əsr

Ölçüləri: diametri – 8 sm. Tapıldığı vaxt: 1982-ci il

Tapıldığı yer: Tərtər rayonu, Borsunlu kəndi

Tapan: t.e.d. H.F.Cəfərov

MATM AF 486- Asma bəzək, tunc

İstehsal texnikası: Döymə, kəsmə

Dövrü: E.ə XVII –XII əsrlər

Diametri: 8 sm

Hündürlüyü: 2 sm

Tapıldığı vaxt: 1933-cü il

Cəbrayıl rayonu Dolanlar kəndi

Tapan: Təsadüfi tapıntı

**MATM AF 1270 -Asma boyun
bəzəyi. Tunc**

İstehsal texnikası: Döymə

Dövrü: E.ə. XVII –XII əsrlər

Diametri: 5,8 sm

Hündürlüyü: 0,2 sm

Tapıldığı yer: Cəbrayıl rayonu Dolanlar
kəndi

Tapıldığı vaxt: 1933-cü il

Tapan: Təsadüfi tapıntı

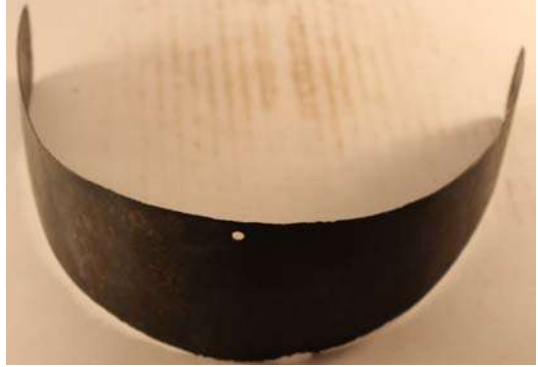

MATM AF 1180- Alınlıq. Tunc

İstehsal texnikası: Döymə
Dövrü: E.ə XVII –XII əsrlər
Uzunluğu: 42 sm
Hündürlüyü: 7,5 sm
Tapıldığı vaxt: 1933-cü il
Tapıldığı yer: Cəbrayıl rayonu Dolanlar kəndi
Tapan: Təsadüfi tapıntı

MATM AF 1181 – Alınlıq. Tunc

İstehsal texnikası: Döymə
Dövrü: E.ə XVII –XII əsrlər
Uzunluğu: 42,5 sm
Hündürlüyü: 7,5 sm
Tapıldığı vaxt: 1933-cü il
Tapıldığı yer: Cəbrayıl rayonu Dolanlar kəndi
Tapan: Təsadüfi tapıntı

MATM AF 1136 Bilərzik. Tunc

İstehsal texnikası: Tökmə
Dövrü: E.ə XVII –XII əsrlər
Diametri: 12 sm
Hündürlüyü: 0,9 sm
Tapıldığı yer: Cəbrayıl rayonu Dolanlar kəndi
Tapıldığı vaxt: 1933-cü il
Tapan: Təsadüfi tapıntı

MATM AF 1145. Bilərzik. Tunc

İstehsal texnikası: Tökmə
Dövrü: E.ə XVII –XII əsrlər
Diametri: 12 sm
Hündürlüyü: 0,9 sm
Tapıldığı yer: Cəbrayıl rayonu Dolanlar kəndi
Tapıldığı vaxt: 1933-cü il
Tapan: Təsadüfi tapıntı

MATM AF 1229- Boyun bəzəyi. Tunc

İstehsal texnikası: Döymə, burma
Dövrü: E.ə. XVII –XII əsrlər
Diametri: 13,7sm
Hündürlüyü: 0,5 sm
Tapıldığı vaxt: 1933-cü il
Tapıldığı yer: Cəbrayıl rayonu Dolanlar kəndi
Tapan: Təsadüfi tapıntı

MATM AF 1269- Boyun bəzəyi. Tunc

İstehsal texnikası: Döymə, burma
Dövrü: E.ə. XVII –XII əsrlər
Diametri: 19 sm
Hündürlüyü: 0,7 sm – 1,8 sm
Tapıldığı vaxt: 1933-cü il
Tapıldığı yer: Cəbrayıl rayonu Dolanlar kəndi
Tapan: Təsadüfi tapıntı

MATM AF 1284- Boyun bəzəyi. Tunc

İstehsal texnikası: Döymə, burma
Dövrü: E.ə. XVII –XII əsrlər
Diametri: 19 sm
Hündürlüyü: 0,7sm
Tapıldığı yer: Cəbrayıl rayonu Dolanlar kəndi
Tapıldığı vaxt: 1933-cü il
Tapan: Təsadüfi tapıntı

MATM AF 1489 -Boyun bəzəyi. Tunc

İstehsal texnikası: Tökmə
Dövrü: E.ə. II minillik
Diametri: 14 sm
Hündürlüyü: 1,3 sm
Tapıldığı yer: Cəbrayıl rayonu Dolanlar kəndi
Tapıldığı vaxt: 1933-cü il
Tapan: Təsadüfi tapıntı

Bərdə rayon tarix diyarşünaslıq muzeyi inv.

125- sırğa, metal, pasta

İstehsal texnikası: Tökmə

Daxil olma tarixi: 1988-ci il

Təhvil verən: Əliyeva Nüşabə, təsadüfi tapıntı

Bərdə rayon tarix diyarşünaslıq muzeyi

inv. 166 – muncuq, pasta

Daxilolma tarixi: 1988-ci il

Təhvil verən: Əliyeva Nüşabə, təsadüfi tapıntı

Bərdə rayon tarix diyarşünaslıq muzeyi inv.

167- muncuq, pasta, əqiq

Daxil olma tarixi: 1988-ci il

Təhvil verən: Əliyeva Nüşabə, təsadüfi tapıntı

Bərdə rayon tarix diyarşünaslıq muzeyi inv.

127- sırğa, metal, pasta

İstehsal texnikası: Tökmə

Dövrü: Tunc dövrü

Daxil olma tarixi: 2014-cü il

Təhvil verən: Həsənova Mələhət, təsadüfi tapıntı
(həyatında quyu qazarkən 8 m dərinlikdən çıxarılıb)

Bərdə rayon tarix diyarşünaslıq muzeyi –inv.

128. bilərziklər, tunc

İstehsal texnikası: Tökmə

Dövrü: Tunc dövrü

Daxil olma tarixi: 2014-cü il

Təhvil verən: Həsənova Mələhət, təsadüfi tapıntı
(həyatında quyu qazarkən 8 m dərinlikdən çıxarılıb)

Bərdə rayon tarix diyarşünaslıq muzeyi inv.

179– bilərzik, tunc

İstehsal texnikası: Tökmə

Dövrü: Tunc dövrü

Daxil olma tarixi: 2014-cü il

Təhvil verən: Həsənova Mələhət, təsadüfi tapıntı
(həyatında quyu qazarkən 8 m dərinlikdən çıxarılıb)

MATM XF 193 –Toqqa ,qızıl

İstehsal texnikası: Döymə, şəbəkə
Dövrü: XX əsrin əvvəli. Çəkisi: 48 qr. Əyarı: 750
Daxil olma tarixi: 1984-cü il
Təhvil verən: naməlum

Kəmərlər bəzəyi, qızıl.

İstehsal texnikası: şəbəkə
Dövrü: XX əsrin əvvəlləri
Çəkisi: naməlum
Tərtər rayon sakini qızıllı Rəşşəndənin istifadəsində olmuşdur.
Hal-hazırda qızı Solmaz Məmmədovanın şəxsi saxlancında

AMIM 2036 – Asma bəzək (Ay-ulduz), qızıl, qiymətli daşlar

İstehsal texnikası: Şəbəkə

Dövrü: XIX əsrin sonu- XX əsrin əvvəli. Çəkisi: 27,61 qr

Daxil olma tarixi: 1965-ci il

Təhvil verən: Ağayeva

Asma, qızıl, süleymandaşı

İstehsal texnikası: Çaxmapilək

Çəkisi: naməlum. Dövrü: XX əsrin əvvəli

Ağdam şəhər sakini Arzu Şirinovanın şəxsi saxlancında

MATM XF 231 -Papaqqabağı, qızıl, füzuzə, məxmər

İstehsal texnikası: Çaxmaqəlib

Dövrü: XX əsrin əvvəli

Çəkisi: – 47,42 qr

Əyarı: 750

Daxil olma tarixi: 1987-ci il

Təhvil verən: Pirimova Mınarə Əsgər qızı

Papaqqabağı, qızıl

İstehsal texnikası: Döymə, çaxmapilək

Dövrü: XX əsrin əvvəlləri

Çəkisi: naməlum

Ağcəbədi rayon Qaravəlli kəndində anadan olmuş

Şahxanım Şıkar qızının istifadəsində olmuşdur.

Hal-hazırda gəlini Həqiqət Zahidovanın şəxsi saxlancında

MATM XF 242 – Qoza yaxalıq
 İstehsal texnikası: Çaxmaqəlib
 Dövrü: XX əsrin əvvəli
 Çəkisi: – 47,42 qr. Əyarı: 750
 Daxil olma tarixi: 1987-ci il
 Təhvil verən: Faiq İslamzadə Aslan oğlu

Qoza yaxalıq. Qızıl.
 İstehsal texnikası: Döymə, çaxmapilək
 Dövrü: XX əsrin əvvəlləri. Çəkisi: naməlum
 Tərtər rayon sakini qızıllı Rəxşəndənin istifadəsində olmuşdur. Hal-hazırda qızı Solmaz
 Məmmədovanın şəxsi saxlancında

MATM XF 226 – Kəmər hissələri: toqqa və bəzəkləri, gümüş, şüşə

İstehsal texnikası: şəbəkə, döymə

Dövrü: XX əsrin əvvəli

Çəkisi: 107, 45 qr.

Əyarı:

Daxil olma tarixi: 1968-ci il

Təhvil verən: Qaraqaşlı Qəhrəman

MATM XF 345 – Toqqa və kəmər bəzəkləri , gümüş

İstehsal texnikası: Döymə, çaxmaqəlib. oyma, qarasavad

Dövrü: Üzərində 1318 hicri tarixi yazılmışdır.

XX əsrin əvvəli

Çəkisi: – 347 qr

Əyarı: 875

Daxil olma tarixi: 1982-ci il

Təhvil verən: naməlum. Üzərində cızma üsulu ilə
“Əməli Həbib” və “Sahibi Həbib” yazılmışdır.

MATM XF 347 –Toqqa , gümüş

İstehsal texnikası: Döymə, çaxmaqəlib, oyma, qarasavad

Dövrü: XX əsrin əvvəli

Çəkisi: – 240 qr. Əyarı: 875

Daxil olma tarixi: 1982-ci il

Təhvil verən: naməlum.

MATM XF 359 – Kəmər hissələri, gümüş,

İstehsal texnikası: Döymə, çaxmaqəlib, qarasavad

Dövrü: XX əsrin əvvəli

Çəkisi: – 357, 80 qr. Əyarı: 750, 700.

Daxil olma tarixi: 1984-cü il

Təhvil verən: naməlum

Üzərində “ Əməli Seyid Əhməd” yazısı vardır.

MATM XF 376 – Kəmər, gümüş, dəri

İstehsal texnikası: Döymə, çaxmaqəlib, cızma, qarasavad
 Dövrü: XX əsrin əvvəli.
 Çəkisi: – 274 qr
 Əyarı: 600
 Daxil olma tarixi: 1985-ci il
 Təhvil verən: Abdullayeva Xəysə İsrail qızı

MATM XF 377 – Kəmər, gümüş, dəri

İstehsal texnikası: Döymə, çaxmaqəlib, cızma, qarasavad
 Dövrü: XX əsrin əvvəli
 Çəkisi: – 2257, 70 qr
 Əyarı: 600
 Daxil olma tarixi: 1985-ci il
 Təhvil verən: Məhərrəmov Nazim Salman oğlu

MATM XF 382 – Kişi kəməri, gümüş, dəri

İstehsal texnikası: Döymə, cızma, qarasavad
 Dövrü: XIX əsrin sonu
 Çəkisi: 330,60 qr
 Əyarı: 700; 750; 800
 Daxil olma tarixi: 1985-ci il
 Təhvil verən: Baxşəliyev Vəli Baxşəli oğlu

**MATM XF 383 – Kəmər,
gümüş, dəri**

İstehsal texnikası: Döymə,
çaxmaqəlib, cızma, qarasavad
Dövrü: XX əsrin əvvəli
Çəkisi: – 258 qr
Əyarı: 500
Daxil olma tarixi: 1985-ci il
Təhvil verən: – Baxşəliyev Vəli
Baxşəli oğlu

**MATM XF 396 – Kəmər, gümüş,
dəri**

İstehsal texnikası: Döymə,
çaxmaqəlib, cızma, qarasavad
Dövrü: XX əsrin əvvəli
Çəkisi: 249, 70 qr
Əyarı: 500
Daxil olma tarixi: 1985-ci il
Təhvil verən: Abbasova Mələhət
Rəhim qızı

**MATM XF 397 – Kəmər,
gümüş, dəri**

İstehsal texnikası: Döymə,
çaxmaqəlib, cızma, qarasavad
Dövrü: XX əsrin əvvəli
Çəkisi: 232 qr
Əyarı: 500
Daxil olma tarixi: 1985-ci il
Təhvil verən: Cəbrayilov Əvəz Əsəd
oğlu

MATM XF 400 – Kəmər, gümüş, dəri

İstehsal texnikası: Döymə, çaxmaqəlib, cızma, qarasavad
 Dövrü: XX əsrin əvvəli
 Çəkisi: 254 qr
 Əyarı: 600; 800; 875
 Daxil olma tarixi: 1985-ci il
 Təhvil verən: Məmmədyarov Əhməd İsmayıl oğlu

MATM XF 401 – Kəmər, gümüş, dəri

İstehsal texnikası: Döymə, çaxmaqəlib, cızma, qarasavad
 Dövrü: XX əsrin əvvəli
 Çəkisi: 258 qr
 Əyarı: 600
 Daxil olma tarixi: 1985-ci il
 Təhvil verən: Məmmədyarov Əhməd İsmayıl oğlu

MATM XF 414 – Kişi kəməri, gümüş, dəri

İstehsal texnikası: Döymə, çaxmaqəlib, cızma, qarasavad
 Dövrü: XX əsrin əvvəli
 Çəkisi: 1272 qr.
 Əyarı: 600-dən yuxarı, 700-dən aşağı
 Daxil olma tarixi: 1986-cı il
 Təhvil verən: Baxşəliyev Lətif Nəcəf oğlu

**MATM XF 415 – Kişi kəməri,
gümüş, dəri**

İstehsal texnikası: Döymə,
çaxmaqəlib, cızma, qarasavad
Dövrü: XX əsrin əvvəli
Çəkisi: 1468 qr
Əyarı: 800
Daxil olma tarixi: 1986-cı il
Təhvil verən: Baxşəliyev Lətif Nəcəf
oğlu

MATM XF 423 – Toqqa, gümüş

İstehsal texnikası: Döymə,
çaxmaqəlib, cızma, qarasavad
Dövrü: XX əsrin əvvəli
Çəkisi: 193, 90 qr
Əyarı: 750
Daxil olma tarixi: 1986-cı il
Təhvil verən: Vəliyeva Güleyşə Vəli
qızı

**MATM XF 436 – Kəmər,
gümüş, dəri**

İstehsal texnikası: Döymə,
çaxmaqəlib, cızma, qarasavad
Dövrü: XX əsrin əvvəli
Çəkisi: 274, 30 qr
Əyarı: 600
Daxil olma tarixi: 1986-cı il
Təhvil verən: Baxşiyeva Adilə Yusif
qızı

MATM XF 445 – Kəmər hissələri, gümüş

İstehsal texnikası: Döymə, çaxmaqəlib, cızma, qarasavad
 Dövrü: XX əsrin əvvəli
 Çəkisi: 285qr
 Əyari: 600
 Daxil olma tarixi: 1987-ci il
 Təhvil verən: Kərimova Mınarə Həmid qızı

MATM XF 449 – Kəmər, gümüş, dəri

İstehsal texnikası: Döymə, çaxmaqəlib, cızma, qarasavad
 Dövrü: XX əsrin əvvəli
 Çəkisi: 518, 50 qr
 Əyari: 750
 Daxil olma tarixi: 1988-ci il
 Təhvil verən: Quliyeva Zəhra Qurban qızı

MATM XF 457 – Kəmər, gümüş, dəri

İstehsal texnikası: Döymə, çaxmaqəlib, cızma, qarasavad
 Dövrü: XX əsrin əvvəli
 Çəkisi: 301 qr
 Əyari: 600
 Daxil olma tarixi: 1988-ci il
 Təhvil verən: Vəliyeva Güleyşə Yəhya qızı

**MATM XF 458 – Kəmər, gümüş,
dəri**

İstehsal texnikası: Döymə,
çaxmaqəlib, cızma, qarasavad
Dövrü: XIX əsrin sonu
Çəkisi: 179, 50 qr
Əyari: 600
Daxil olma tarixi: 1988-ci il
Təhvil verən: Vəliyeva Güleyşə
Yəhya qızı

**MATM XF 468 – Kəmər, gümüş,
dəri**

İstehsal texnikası: Döymə,
çaxmaqəlib, cızma, qarasavad
Dövrü: XX əsrin əvvəli
Çəkisi: 1976, 80 qr
Əyari: 500
Daxil olma tarixi: 1989-cu il
Təhvil verən: Məmmədova Zümrüd
Bayram qızı

**MATM XF 568 – Kəmər, gümüş,
şüşə**

İstehsal texnikası: Döymə, şəbəkə
Dövrü: XIX əsr
Çəkisi: 524 qr
Daxil olma tarixi: 2011-ci il
Təhvil verən: Əliyev Həsən
Əliheydər oğlu

MATM XF 569 – Kişi

kəməri, gümüş, dəri

İstehsal texnikası: Döymə, cızma, qarasavad

Dövrü: XX əsrin əvvəli

Çəkisi: 332 qr

Daxil olma tarixi: 2011-ci il

Təhvil verən: Aslanov Məhərrəm
Ülfət oğlu

MATM XF 538 – Kəmər, gümüş, füzuzə

İstehsal texnikası: Döymə, şəbəkə

Dövrü: XX əsrin əvvəli

Çəkisi: 116 qr

Daxil olma tarixi: 2008-ci il

Təhvil verən: Baxşəliyev Bəxtiyar Lətif oğlu

MATM EF 4636- Bəzək hissəsi, metal

İstehsal texnikası: Şəbəkə

Dövrü: XX əsrin əvvəli

Daxil olma tarixi: 1959-cu il

Təhvil verən: Beyləqan rayonu, Dünyamalılar kənd
sakini Eyvazov Musa

**MATM EF 7742- Bazubənd
hissəsi, qızıldaş**

İstehsal texnikası: yonma,
cilalama

Dövrü: XX əsrin əvvəli

Uzunluğu: 7,5 sm

Daxil olma tarixi: 1975-ci il

Təhvil verən: Məmmədova
Rəxşəndə

**MATM EF 7743 – Boyunbağı,
mərca, metal**

İstehsal texnikası: yonma, cilalama

Dövrü: XX əsrin əvvəli

Uzunluğu: 17,5 sm

Daxil olma tarixi: 1975-ci il

Təhvil verən: Məmmədova Rəxşəndə

**MATM EF 4637- Yaxa bəzəyinin
hissələri, gümüş, əqiq**

İstehsal texnikası: Döymə

Dövrü: XX əsrin əvvəli

Daxil olma tarixi: 1959-cu il

Təhvil verən: Beyləqan rayonu,
Dünyamalılar kənd sakini Eyvazov Musa

MATM XF 581- Başlıq, gümüş
İstehsal texnikası: Döymə, qarasavad
Dövrü: XIX əsr. Çəkisi: – naməlum
Daxil olma tarixi: 2014-cü il
Təhvil verən: Baxşəliyev Bəxtiyar Lətif oğlu

MATM EF 3748 Çarpaz, metal
İstehsal texnikası: tökmə şəbəkə
Dövrü: XX əsrin əvvəli. Daxil olma tarixi: 1947-ci il
Təhvil verən şəxs: Xaldan rayonu, Qurnaşan kəndinə Muzey əməkdaşlarının ekspedisiyası zamanı Z.Kilçevskaya tərəfindən toplanmışdır.

Arpa boyunbağı, qızıl

İstehsal texnikası: Çaxmapilək

Dövrü: XX əsrin ortaları. Çəkisi: naməlum

Şuşalı zərgər Cahangir Əliyevin əl işi. Qızı Xatirə Əliyevanın şəxsi saxlancında

AXM KP 4563 – Boyunbağı “Arpa”, gümüş

İstehsal texnikası: Döyməqəlib

Dövrü: XIX əsr

Çəkisi: 19,20 qr. Əyarı: 875

Daxil olma tarixi: 1979-cu il

Təhvil verən: Həsənova Zahidə Maqsud qızı

MATM XF 582-Belbağı, gümüş, füzə

İstehsal texnikası: Döymə, şəbəkə

Dövrü: XX əsrin əvvəli.

Çəkisi: – naməlum

Daxil olma tarixi: 2014-cü il

Təhvil verən: Baxşəliyev Bəxtiyar Lətif oğlu

MATM EF 1667- Alınlıq (papaqqabağı), məxmər, güləbətın

Eni: 7,5 sm.

Uzunluğu: 50 sm

Dövrü: XIX əsrin sonu.

Daxil olma tarixi: 1936-cı il

Təhvil verən şəxs: Hüseynov

Kəmər, qızıl, məxmər.

İstehsal texnikası: Döymə, çaxmapilək, cızma
Dövrü: XX əsrin ortaları. Çəkisi: 60 qf
Ağdam rayon sakini Tahir Axundovun şəxsi saxlancında

"Gül" düymə, Şəbəkə, qızıl.

İstehsal texnikası: Döymə, çaxmapilək
Dövrü: XX əsrin əvvəlləri. Çəkisi: naməlum
Tərtər rayon sakini qızıllı Rəxşəndənin istifadəsində olmuşdur. Hal-hazırda qızı Solmaz
Məmmədovanın şəxsi saxlancında

**MATM EF 2304- Çəpkən bəzəyi, Xan geyiminə aid. Bez, muncuq, güləbətın, sərmə.
İnventar kitabındakı qeydə görə üzərində
mırvarilər olmuş, sonradan sökülmüşdür. Qacarlara məxsus.**

Eni: 4 sm
Uzunluğu: 20 sm
Dövrü: XIX əsr
Daxil olma tarixi: 1937-ci il
Təhvil verən şəxs: Kəbirlinski

Ağcəbədi rayon tarix diyarşünaslıq muzeyi inv. 2213 – Sırğa, metal
İstehsal texnikası: Tökmə, burma
Dövrü: XX əsrin əvvəli
Daxil olma tarixi: 1987-ci il
Təhvil verən: Əliyev Yusif

MATM EF 2305 – Çəpkən qolçağı .Xan geyiminə aid. Bez, muncuq, güləbətın, sərmə. İntentar kitabındakı qeydə görə üzərində mirvarilər olmuş, sonradan sökülmüşdür.

Qacarlara məxsus.

Eni: 4 sm

Uzunluğu: 33 sm

Dövrü: XIX əsr

Daxil olma tarixi: 1937-ci il

Təhvil verən şəxs: Kəbirlinski

MATM EF 2306 – Çəpkən qolçağı. Xan geyiminə aid. Bez, muncuq, güləbətın, sərmə. İntentar kitabındakı qeydə görə üzərində mirvarilər olmuş, sonradan sökülmüşdür.

Qacarlara məxsus.

Eni: 4 sm

Uzunluğu: 33 sm

Dövrü: XIX əsr

Daxil olma tarixi: 1937-ci il

Təhvil verən şəxs: Kəbirlinski

Bilərzik, gümüş, əqiq
 İstehsal texnikası: Döymə, qarasavad
 Dövrü: XIX əsrin sonu
 Şuşa şəhər sakini Dilavər
 Baxşəliyevanın şəxsi saxlandığında

Bilərzik, gümüş
 İstehsal texnikası: Döymə, qarasavad
 Dövrü: XIX əsrin sonu
 Şuşa şəhər sakini Dilavər
 Baxşəliyevanın şəxsi saxlandığında

**Bərdə rayon tarix diyarşünaslıq
 muzeyi inv. 292 – bəzək hissəsi,
 metal, şüşə**
 İstehsal texnikası: Döymə, tökmə,
 lehımləmə
 Dövrü: XIX əsrin sonu
 Təhvil verən: naməlum

Boyunbağı, qızıl, şüşə, şəvə.

İstehsal texnikası: Döymə, çaxmapilək, cızma

Dövrü: XX əsrin əvvəlləri

Çəkisi: 36 qr.

Ağcəbədi rayon Qaravəlli kəndində anadan olmuş Şahxanım Şikar qızının istifadəsində olmuşdur. Hal-hazırda gəlini Həqiqət Zahidovanın şəxsi saxlancında

Boyunbağı, qızıl

İstehsal texnikası: Döymə, çaxmapilək

Dövrü: XX əsrin əvvəlləri

Çəkisi: naməlum

Ağcəbədi rayon Qaravəlli kəndində anadan olmuş Şahxanım Şikar qızının istifadəsində olmuşdur. Hal-hazırda gəlini Həqiqət Zahidovanın şəxsi saxlancında

Çəçik, qızıl, füzə, yaqut

İstehsal texnikası: Çaxmapilək

Çəkisi: naməlum

Dövrü: XX əsrin əvvəli

Ağdam sakini Məryəm Axundovanın istifadəsində olmuşdur. Hal-hazırda nəticəsi Məmmədov İlqarın şəxsi saxlancında

Boyunbağı, rus onluğu, qızıl, mərcan, şəvə və gözmuncuğu.

İstehsal texnikası: Döymə, çaxmapilək

Dövrü: XX əsrin əvvəlləri

Çəkisi: naməlum

Uşaqgördüsü üçün hədiyyə. Tərtər rayon sakini qızıllı Rəxşəndənin istifadəsində olmuşdur. Hal-hazırda qızı Solmaz Məmmədovanın şəxsi saxlancında

Mirvari boyunbağı.

Dövrü: XX əsrin əvvəlləri

Çəkisi: naməlum

Tərtər rayon sakini qızıllı Rəxşəndənin istifadəsində olmuşdur. Hal-hazırda qızı Solmaz Məmmədovanın şəxsi saxlancında

Asma "Ələm", qızıl, şüşə.
İstehsal texnikası: Döymə, cızma
Dövrü: XX əsr
Çəkisi: naməlum
Ağdam rayon Seyidli kənd sakini Kifayət
Axundovanın şəxsi saxlancında

Boyunbağı "pərəkli arpa", qızıl.
İstehsal texnikası: Döymə, çaxmapilək, cızma
Dövrü: XX əsrin əvvəlləri
Çəkisi: naməlum
Ağdam rayon Seyidli kənd sakini Kifayət
Axundovanın şəxsi saxlancında

**Ağcəbədi rayon tarix diyarşünaslıq
muzeyi inv. 2193- Asma bəzək, metal**
İstehsal texnikası: Şəbəkə
Dövrü: XX əsrin əvvəli
Daxil olma tarixi: 1987-ci il
Təhvil verən: Fərzəliyev Zakir

**Ağcəbədi rayon tarix diyarşünaslıq
muzeyi inv. 2192**

İstehsal texnikası: Tökmə, burma
Dövrü: XX əsrin əvvəli
Daxil olma tarixi: 1987-ci il
Təhvil verən: Fərzəliyev Zakir

**Ağcəbədi rayon tarix diyarşünaslıq
muzeyi inv. 2194**
İstehsal texnikası: Tökmə, burma
Dövrü: XX əsrin əvvəli
Daxil olma tarixi: 1987-ci il
Təhvil verən: Fərzəliyev Zakir

AMIM 1249 – Kəmər, gümüş, şüşə

İstehsal texnikası: Döymə, şəbəkə

Dövrü: XIX əsr

Çəkisi: 159,63 qr

Daxil olma tarixi: 1947-ci il

Təhvil verən: Sultanova

AMIM 2223- Kəmər, gümüş

İstehsal texnikası: Döymə, çaxmaqəlib, cızma, qarasavad

Dövrü: XX əsrin əvvəli

Çəkisi: 358 qr

Daxil olma tarixi: 1975-ci il

Təhvil verən: Əliyeva M.

AMIM 2691- Kəmər, gümüş, dəri

İstehsal texnikası: Döymə, çaxmaqəlib, cızma, qarasavad

Dövrü: XIX əsr

Çəkisi: 348 qr

Daxil olma tarixi: 1984-cü il

Təhvil verən: Fərəcullayeva S.

AXM KP 2499 – Kəmər “Aynalı”, gümüş

İstehsal texnikası: Döymə, şəbəkə
Dövrü: XX əsr
Çəkisi: 641 qr. Əyarı: 700, 950
Daxil olma tarixi: 1974-cü il
Təhvil verən: Qurbanova Nazilə Əsgər qızı

AXM KP 7827 – Kəmər “Aynalı”, metal

İstehsal texnikası: Döymə, şəbəkə
Dövrü: XX əsr
Daxil olma tarixi: 1987-ci il
Təhvil verən: Kamilova Dilşad İbrahim qızı

AXM KP 5207 – Kışı kəməri, gümüş, dəri

İstehsal texnikası: Oyma, qarasavad, qəlibkarlıq
Dövrü: XIX əsr
Çəkisi: 536,30 qr. Əyarı: 875
Daxil olma tarixi: 1972-ci il
Təhvil verən: Abuzərov Əlipaşa Əliqardaş oğlu

AXM KP 5625 – Kəmər, gümüş, dəri

İstehsal texnikası: Oyma, qarasavad
Dövrü: XX əsr
Çəkisi: 545,0 qr. Əyarı: 500, 600, 700
Daxil olma tarixi: 1983-cü il
Təhvil verən: Mustafayev Qurban Nadir oğlu

AXM KP 2664 – Sırğa “Dörddüymə”, gümüş

İstehsal texnikası: Şəbəkə

Dövrü: XIX əsr

Çəkisi: 9,87 qr. Əyarı: 916

Daxil olma tarixi: 1987-ci il

Təhvil verən: Əhmədov Əli Əhməd oğlu

AXM KP 2662 – Sırğa “Şarlı”, gümüş

İstehsal texnikası: Şəbəkə

Dövrü: XIX əsr.

Çəkisi: 9,87 qr. Əyarı: 916

Daxil olma tarixi: 1987-ci il

Təhvil verən: Əhmədov Əli Əhməd oğlu

MATM XF- 470 -Baş bəzəyi, gümüş

İstehsal texnikası: Döymə, şəbəkə

Dövrü: XIX əsrin sonu

Çəkisi: 255 qf

Əyarı: 500; 600; 800; 875

Daxil olma tarixi: 1989-cu ul

Təhvil verən: Məmmədova Suqura İsmayıl qızı

QARABAĞ GEYİMLƏRİ FOTO-SƏNƏDLƏRDƏ

*Fotoşəkillər Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin Sənədli Mənbələr
və Neqativ fondlarından, akademik Çingiz Qacarın "Köhnə Şuşa" kitabından,
əməkdar mədəniyyət işçisi Vasif Quliyevin şəxsi arxivindən,
layihə rəhbəri Fəzail Vəliyev və icraçı Gülzadə Abdulovanın
Qarabağ bölgəsinə etnoqrafik səfərləri zamanı şəxsi saxlanclardan və b.
mənbələrdən əldə olunmuşdur.*

Şuşalı Xayatovlar vəznəli çuxada

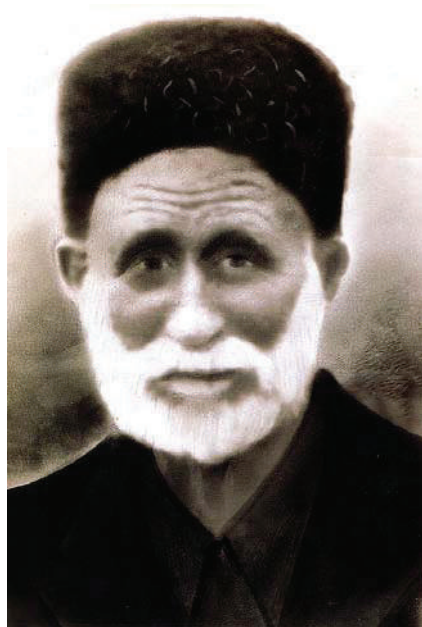
Şuşa Şəkil qalereyasının sahibi Abbasqulu bəyin ailə üzvləri. 1908-ci il

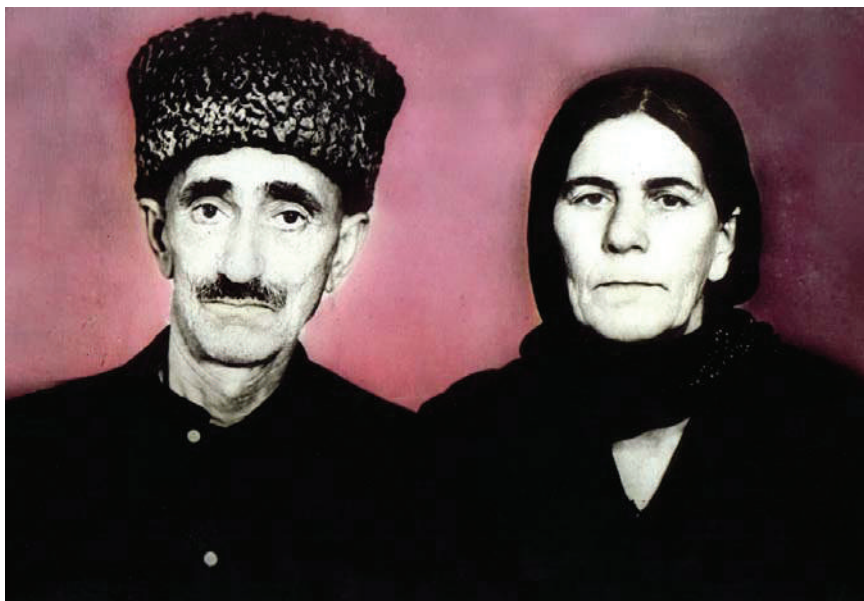
Şuşalılar. 1906-cı il

*Mirzə Əli Aşiq Molla Zeynalabdin oğlu –
musiqişünas, xəttat, müğənni, şair (1846-1903)*

*Ağdam rayonu Qaradağlı kəndindən Məşədi İsgəndər Məmməd oğlu
buxara papaqda*

Ağdam rayonu, Zeynalovlar ailəsi milli geyim elementləri ilə

Qarabağlı kişiler milli geyimda

*Ağdam rayonu Əliağalı kəndində yaşamış (1897-1987-ci illər)
Rüstəmov Yunis motal papaqda*

Qarabağlı xanım milli geyimdə

Şuşalı Zərrin xanım ailəsi ilə Tiflisdə (1910-cu il). Əynindəki geyim hal-hazırda MATM Etnoqrafiya fondunda mühafizə olunur (EF 9776 – 9777).

Buxara papaq daşıyan qarabağlı ahıllar. 1980-ci illər

Qarabağlı şairə Xurşid Banu Natəvan uşaqları ilə

Qarabağ ailəsinə mənsub uşaqlar milli geyimdə

Qarabağlı uşaq milli geyimdə

Milli geyimli qarabağlı qadın öz uşağı ilə

Yapıncı geymiş qarabağlı kiři

Şuşadan olan ailə XX əsrin əvvəlləri

Şuşalılar (XX əsrin əvvəllərində)

*Zəkəriyyə örpək bağlamış şuşalı xanımlar:
Sona xanım (solda), Sədiqə xanım (sağda)*

*Zəkəriyyə bəy Aslanov
həyat yoldaşı Balaxanımla
(Səfərəli bəy Vəlibəyovun bacısı,
S.S.Axundovun xalası)*

*Mahmud bəy Bədəlbəylinin
həyat yoldaşı Səkinə xanım,
oğlanları Əfrasiyab, Davud
və qızı Məsturə xanım*

Qarabağlı xanım

Şuşalı xanım

Şuşalı Qəmər bəyim Şeyda milli geyimdə

70. Bir qrup Qarabağ bəyləri (XX əsrin əvvəlləri)

71. Qarabağda XIX əsrin sonlarında dəbdə olan milli papaqlar geymiş Şuşa sakinləri

Milli geyimli Qarabağ qadınları

Qarabağlı bəy (rəssam Q.Qaqarin)

Milli geyimli qarabağlı gənc

Qarabağın din xadimləri

İsgəndər bəy Meqrubov

Məşədi Əbiş bəy Novruzov

Qarabağlılar: sağdan 1-ci – Məhəmməd həsən Baharlı

*Nəcib ailədən olan şuşalı gənc oğlan. Şuşa. 1865-ci il.
Rəssam V.V.Vereşşagin*

Milli geyimli qarabağlı ailə

*Xurşid xanım Vəlibəyova (qiymətli baş tacı ilə)
Şuşalı gənc xanım milli geyimdə. (sağda)*

*Solda: Əşraf xanımın qızı Bərdi xanımın nəvəsi Mahrux xanım
Şuşalı xanımlar: Məhbəyim xanımın bacısı (solda)
və Fəxrısoltan xanım Cavanşir*

*Əbdülkərim bəy Mehmandarovun qızı Zəhra xanım Mehmandarova-Vəzirova və
Əzizə xanım Vəzirova (sağda)
Südabə xanım Mirzəyeva-Tutayuk.
(akad-k Validə xanım Tutayukun anası) 1905. Şuşa*

*Şuşalı Həcər xanım
(XX əsrin əvvəli)*

*Şuşalı Bəhmən Mirzənin nəvəsi
Məhbəyim xanım*

Aşağıda: Şuşalı Sürəyya xanım Vəzirova (XX əsrin əvvəli)

Şuşalı sahibkar Keyqubad Mirzə Qacar Qarabağ atının belində

*Ulu öndər Heydər Əliyevin Ağdam rayonu Qiyaslı kənd sakinləri
ila görüşündən. 1981-ci il*

Poçt markaları

*1915-ci il təvəllüdü Əsədova Tavat milli geyim elementləri ilə.
Ağcabədi rayonu Avşar kəndi (2012-ci il).*

*Mehdiyeva Samara milli geyim
elementləri ilə. Ağcabədi rayonu,
Avşar kəndi (2012-ci il)*

*“Sallama” üsulu ilə kələğayı bağlamış
Əliyeva Füruza. Ağcabədi rayonu
Aşağı Avşar kəndi (2012-ci il)*

Milli geyim elementləri daşıyan Ədilova Tamara. Ağcabədi rayonu Aşağı Avşar kəndi (2012-ci il)

1930-cu il təvəllüdlü Qənirə Cəfərova öz ali ilə tikdiyi tumanda. Ağcabədi rayonu Hüsülü kəndi (2012-ci il)

1920-ci il təvəllüdlü Həqiqət Əhmədova milli geyimdə. Ağcabədi rayonu, Avşar kəndi (2012-ci il)

Fəzayıl İmran oğlu Vəliyev, Gülnadə Sərxan qızı Abdulova

QARABAĞ GEYİMLƏRİ
Kataloq

Bakı – 2016

Фэзаиль Имран оглу Велиев, Гюльзаде Сархан гызы Абдулова

ОДЕЖДЫ КАРАБАХА
Каталог

Баку – 2016

Fezayil Imran oghlu Veliyev, Gulzade Sarkhan gizi Abdulova

THE GARABAGH GARMENTS
Catalogue

Baku – 2016

*Kitab «Mütərcim» Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzində
səhifələnmiş və çap olunmuşdur.*

*Texniki redaktor: Mətanət Qaraxanlı
Bədii tərtibat: Günel Muxtarova*

Çapa imzalanıb: 07.10.2016.
Format: 70x100 1/16. Qarnitur: Palatino.
Həcmi: 22 ç.v. Tiraj: 300. Sifariş № 24.

TƏRCÜMƏ
VƏ NƏŞRİYYAT-POLİQRAFİYA
MƏRKƏZİ

Az 1014, Bakı, Rəsul Rza küç., 125
596 21 44; 497 06 25; (055) 715 63 99
e-mail: mutarjim@mail.ru
www.mutercim.az